

37507

B A R M O K A T

ORVOSLÓ-KÖNYV,

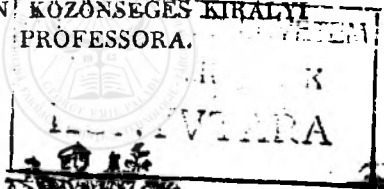
MELLYET

A' KÖZ-JÓNÁK HASZNÁRA

KI-BOTSÁTOTT

T O L N A Y S Á N D O R,

A' BARMOKAT ORVOSLÓ TUDOMÁNYNAK
TUDOSA, ES PESTEN A' KIRALYI UNIVERSI-
TASBAN KÖZÖNSEGES KIRALYI
PROFESSORA.

7405

52.382

P E S T E N,

FÜSKÜTI LÁNDERER MIHÁLY'
BETŰIVEL.

1 7 9 5.

MIN 2004

Ars veterinaria pene æque necessariâ est, ac
medicina ; plurimumve reipublicæ inter-
est curare, ut mulo-medicina & profes-
sores, & discipulos habeat.

Lud. Mitterbacher de Mitternburg
Elem. rei rusticæ. Budæ 1779.
pag. 247.

AZ OLVASÓHOZ.

E Barmokat orvosló Könyve-
met nem a Tudós-embereknek,
vagy Orvosoknak kedvéért ir-
tam, hanem csak az együgyü
falusi gazdáknak ízámokra, kik
gyakran marhájok' el-velzése
miatt ízfzonyú károkat vallanak,
kivántam nyomtatásban ki-adni.
Mellynek-is a két első részét,
a mellyben általlyában a marha-
dögről, és annak eredetéről, o-

kairól, jeleiről, 's gyógyításáról rövid oktatás nyújtatik egy Német Országai Tudósnak, és első Barom-orvosnak írásaiból költsönöztem ugyan, de igyekeztem a' munkát úgy megvilágosítani, és fajtát tapasztalásaimból szaporítani, hogy drága Magyar-hazámnak nem kevés hasznára szolgálhasson. A' Könyvnek harmadik része pedig (az orvosló Receptekkel együtt) melly különösen arra tanít: miképpen kellefsék a' Szarvas-marháknak, Júhoknak, és

Sertéseknek külömbb-féle Dög-
 betegségeiket meg-ismérni, el-tá-
 roztatni, és a' veszélyt könnyű mó-
 don orvosolni több esztendőbéli
 fajit tapasztalásaimnak gyümöltse.
 Melly-is, hogy drága Magyar-
 Nemzetemnek hasznára legyen,
 szívemből kívánom. A' mi a'
 Könyvben lévő Táblákat illeti,
 főképpen a' harmadikat, mellynek
 rende Izerént a' Felséges Királyi
 Helytartó-Tanátsnak kegyes ren-
 deléséből, kötelesek a' Magyar-
 Országgi Orvosok a' Marha dögről

való jelentést meg-tenni, és azt az Elöl-járóknak bé-küldeni, azoknak könnyebbségekre, és a' munkának helyesebb véghez vételére nézve, a' Könyvhöz toldalék gyanánt kaptasoltam.

*Pesten, Mind-Szent-Havának
2-dik napján 1795-dik Észet.*

TOLNAY SÁNDOR.

L A J S T R O M.

Elöl-járó bevezéd. - - - - pag.
I

E L S Ő R É R Z.

E L S Ő S Z A K A S Z.

A' Marhákról, azoknak dögleletes nyavalyáiról, és Orvosiról. - - - - pag.
17

MÁSODIK SZAKASZ.

Az Ezztendőnek részeiről, melyekben a' Dög-nyavalyák leg-közönségesebben támadnak. - - - - 33

HARMADIK SZAKASZ.

Azon jelekről, mellyről ember a' Dög-nyavalyának kezdetét meg-ismérheti. 44

NEGYEDIK SZAKASZ.

Némelly kérdések, mellyek Izerént a' Barmok Orvosa a' Dög-nyavalyának mi-volta után vi gá'ódhatik, hogy 'azt' az elől-járónak bé jelenthesse. - - - - 56

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Dög-betegség orvoslásáról - - 66

HATODIK SZAKASZ.

A' belső orvosságoknak hathatoságáról,
és a' Dög-betegséget gyógyító közön-
séges szokásról. - - - 72

HETEDIK SZAKASZ.

Mi-módon kellefsék az egészséges mar-
hákkal bánni, a' betegeket pedig or-
vosolni, a' tavaszi Dög-nyavalya meg-
jelenéfekor. - - - 82

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

Miképpen kellefsék az egészséges mar-
hákkal bánni, és a' betegeket orvo-
solni a' nyári Dög-betegség alkalma-
tosságával. - - - 97

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Dög mirigyének a' testbe-való bé-ol-
tásáról, - - - 106

TIZEDIK SZAKASZ.

A' meg-döglött marhák bőrének haszon-
vételéről. - - - 110

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' Dögbe el-vezett Barmok el-ásásáról. 119

TIZEN-KETTŐDIK SZAKASZ.

pag.

Az Ifállók , és edények meg-tisztításáról. 127

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

Az új Marhák meg-szerzéséről. - 138

M Á S O D I K R É S Z.

pag.

A' Dög-nyavalyába esett marháknak meg-
ölettetéséről. - - - - 143

Elöl-járó intés. - - - - 145

ELSŐ SZAKASZ.

Vallyon a' Dög-nyavalyának meg-gátoló
eszköze , és orvofsága e' a' Báróm ál-
latok meg-ölettetése ? - - - 149

MÁSODIK SZAKASZ.

Próba tapasztalások, miképpen szöki-meg
a' természet az állatokat, midőn magát
a' Dög-nyavalya ki-nyilatkoztattya. 159

HARMADIK SZAKASZ.

Egyéb veszedelmes bajok, mellyekben a'
meg-romlott idő a' mellette lévő okok-
ból részeseül , 's mellyek a' nyavalyát
gonofzabbá tehetik, vagy önnön ma-
goktól azt okozhattya. - - 170

NEGYEDIK SZAKASZ.

pag.

A' Dög-betegségnek határaitól. - 177

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Új, 's még eddig ismételten jelek, melyekből meg-tudhattya az ember, miképpen szokta a' nyavaiyas idő az egészséges marháknak testét meg-szökni, és hogy mire kellefsék az embernek főképpen vigyázni, hogy az állatokat betegeknek, vagy egészségeknek igazán állithassa lenni. - 187

H A R M A D I K R É S Z,

E. I.

M E L L Y

Különösen arra tanit :

Miképpen kellefsék a' Szarvas-marháknak, Juhoknak, és Sertéseknek külömb-féle Dög-betegségeiket meg-ismérni, 's el-távoztatni, es azokat orvosolni? 195

pag.

E L S Ó O S Z T Á L Y.

A' Szarvas-marháknak külömb-féle Dög-betegségeiről. - - - - - 197

E L S Ó S Z A K A S Z.

Az Agy-velőnek gyuladásáról. - - - - - 197

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Szédelgésről. - - - - - 201

HARMADIK SZAKASZ.

A' Szájnak betegségéről. - - - 203

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Torok-gyikről. - - - - - 206

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Tüdő-gyulladásról. - - - - 209

HATODIK SZAKASZ.

A' Szél-kórságról. - - - - - 212

HETEDIK SZAKASZ.

A' Lépnek fene-nyavalyájáról. - - 214

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' harmadik gyomornak (száz-réti patzalnak) száraz betegségéről. - - 217

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Has-menésről. - - - - - 223

TIZEDIK SZAKASZ.

A' Vér-hasról. - - - - - 225

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' Vér-hugyzásról. - - - - 227

	pag.
TIZEN - KETTŐDIK SZAKASZ.	
A' Vér-fejésről. - - - - -	229
TIZEN - HARMADIK SZAKASZ.	
A' Sárgaságról. - - - - -	230
TIZEN - NEGYEDIK SZAKASZ.	
A' Köröm betegségről. - - - - -	232
TIZEN - ÖTÖDIK SZAKASZ.	
Az idétlen borjuzásról. - - - - -	235
TIZEN - HATODIK SZAKASZ.	
A' Nádrának elő eséséről. - - - - -	236
TIZEN - HETEDIK SZAKASZ.	
A' Tisztulásnak megtartoztatásáról - - - - -	238
TIZEN - NYÓLTZADIK SZAKASZ.	
A' Rühesség 's tetvefségről - - - - -	239
TIZEN - KILENTZEDIK SZAKASZ.	
A' Szopó Borjúknak nyavalyáiról. - - - - -	241
M Á S O D I K O S Z T Á L Y.	
A' Júhoknak külömbb-féle Dög-betegségeiről. - - - - -	243
ELSŐ SZAKASZ.	
A' Pestisről. - - - - -	243

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Kerengölésről. - - - - - 245

HARMADIK SZAKASZ,

A' Köhögésről. - - - - - 247

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Has-menésről vér-hasról, és vér-hugy-
zásról. - - - - - 248

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Métélyről. - - - - - 250

HATODIK SZAKASZ.

A' Himlőről. - - - - - 252

HETEDIK SZAKASZ.

A' Rühességéről, 's tetveségéről. - - 255

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Lábakon való görtsről. - - - - 257

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Tsetsnek, és Szemnek gyúladásáról. 258

TIZEDIK SZAKASZ

A' Torok daganatról. - - - - - 259

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

Az Orbántzról, vagy Szent Antal tüzeről. 261

	pag.
HARMADIK OSZTÁLY.	
A' Sertéseknek külömbb-féle Dög-betegségeiről. - - - - -	263

ELSÓ SZAKASZ.

A' Torok - gyikről - - - - -	263
------------------------------	-----

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Far - fenéről. - - - - -	265
-----------------------------	-----

HARMADIK SZAKASZ.

A' Lentsés, 's borsós, vagy mirigyos fertésről. - - - - -	267
---	-----

T O L D A L É K.

A' Dühöfségről. - - - - -	269
A' Tábláknak magyarázattya. - - -	273
Az Orvosló Formulákról. - - -	279
Utólján magok a' Táblák Nro. 1. 2. 3.	

ELŐL-JÁRÓ BESZÉD.

Ebben a' Könyvben csak rövid jegyzések, kevés szemlélt dolgok, és némelly ki-fejtett kérdések; csak mostanság támadott új Tudomány-nak gyenge bimbói foglaltattnak. Én ezeket külömbb-féle időben, külömbb-féle Országokban, és az Égnek külömbb-féle tája alatt gyűjtöttem; a'-mint természet szerént azokat láttam, 's a'-mint elmémbeu fenn-tartottam, úgy közlöm az Olvasóval.

Ezék eleintén magamat tanítottak, most már Tanítványimat oktassák, 's úgy vezessék, kívánom, hogy tulajdon ítéletek szerént láthatassák, minémü tellyefséggel, avagy fogyatkozással legyenek szemlélésim; bizonyos vagyok azomban, hogy azoknak vizsgálása által a' dolognak valóságát velem együtt nyilvánban meg-ismérik.

Ha nálamnál értelmesebb Férjfiú azokról jobb tudósítást adna, kétség kívül különös tisztelettel, és köszönettel tartoznám neki.

Én most az Országnak, melly azokat velem gyűjtötte, mint valóságos dolgokat nyújtom; a' Lakosóknak, kik Polgár-társaik közé fogadtak, és a' Köz-népnek, melly velem, az ő szerentséjét, oltalmát, 's igazságát közlötte, mint hálá-adó köteletségemnek jelét hagyom; egy szóval az egész Emberi-nemzetnek olly szándékkal ajánlom, hogy egykor különös hasznára szolgáljanak.

Hogy Pláto Socrateffel élhetett, az Egeknek köszönte; én-is Montesquieuval az az Egek' Urának köszönöm, hogy engem' ez idő' jártában helyheztetett, hogy sok jó-akaratokra

rókra találtatott, hogy olly Fejedelem' Birodalmába alá juttatott, ki engem' mint jövevényt fel-venni, taníttatni, 's gondomat viselni méltóztatott.

Teremtömnek köszönöm tovább, hogy olly Tudománynak meg-tanulására választott, mellyet különösképen kedvellek; örülök, hogy ugyan annak ki-fejtésére rendelt, 's alkalmatóságot adott, azt olly helyen tanítanom, a'hol az idővel züldelleni, virágozni, és számos gyümöltsökkel fog bővelkedni.

A' Felsőes Hadi-Tanátsnak köszönöm, a'mit tudok; ez viselt az 1769-dik Eszten-dőtől fogva az 1775-dikig gondot oktatásomról, ez intézte utazásomat.

Méltóságos Merci Gróf fokot segített rajtam Párisban, hogy Frantzia-országban ezen Tudományból számos gyümöltsöket gyűjthetem magamnak.

Belgiojoso Gróf Úr kegyelmének köszönhetem, hogy Londonban, Hunter, és Pott bölts Tanítóim híven oktattak, és fokot fáradtak mellettem.

Báró Störk Úrnak biztatási nélkül magamat soha e' munkába nem avattam volna.

Brambilla Úr nélkül most soha Barmok' Orvosa nem volnék.

Valójában nem hízelkedésből, hanem kötelességből, és Tanítványimat ferkengető ösztönből nevezem itt a' társaság-béli Fő érdeemes Férjfiakat; bár ki-ki gyűlöljön, a' ki hízelkedőnek e' dologban talál.

Ezen kiseded Munkának belső tökéletességéről, 's summájáról keveset szólhatok; mert jól-lehet annak állandósága körül tiz esztendeig fáradoztam, de azért még-is csak egy gyenge, és erőtlen alkotmány. Nem akarom itt a' nyelvnek ékességét, az írásnak módját, és a' jobb ki-fejtéseknek nemét érteni, mellyhez nálamnál ezeren jobban tudnak, mint-hogy még számtalan szemlélések, és fok-féle nyavallyák' különös meg-visgallási kívántatnak, mellyek azt hasznossá, és tökéletessé tehetik.

A'minémü héányofsággal most vagyok, azt ugyan az idő, az alkalmatosság, és az
ese-

esetek, mellyekre vagy eleintén nem vigyáztam, vagy idő-közben későbben észre-vettem, helyre hozhatták, de a' mi az érzékenységnek tapasztalásában el-rejtetett, 's mellyet az elme meg-foghat ugyan, de a' nyelv meg nem magyarázhat, azt soha Könyvemnek meg-nem adhatom; ez vólt (ítéletem) az oka, hogy ezen Tudományt gyakorló Férfiak közzül sokan némelly azon egy dolgot külömbb-féleképen értették, 's külömbbféle értelemben magyarázták.

Ennek alkalmatosságával szükséges némelly homályos szókat, mellyek ezen Munkában több ízben elő-kerülnek, 's talám nem elegendő világosok, értelmessen meg-magyarázni; efféliek a' Dög-nyavalyák, Epidemiák, Nyáj-betegségek, Krízisek, Kontágiók, az e-gészséges, és beteg Idők.

Az első öt szókat változtatva egy értelemben veszem, 's olly nyavalyát értek azok alatt, melly tfak bizonyos egyféle állatok között uralkodik, egyszer'smind többeket meg-fizáll, hol több, hol kevesebb ideig tart, egyaránt-való változásokot okoz, de a' mellett nem olly egy természetű, hogy a' meg-fizö-

ketett állatok az egészségeket meg-fertőztethetnék, 's mérgeket az illetés által velek közölhetnék.

A' Kontágió, avagy a' Pestis név alatt olly ragadó nyavalyát értek, mellynek alkalmazásával a' testben olly materia támad, melly ha az egészséges állat' testébe óltatik, azt meg-szöki, és beteggé téfzi; efféle a' takony, és tsipa, melly némelly nyavallyás állapotok' orrából, és szeméből foly.

Krizisnek hol a' nyavalyának meg-indulását, hol pedig a' rosz matériát, és magát az időt nevezem, mellyben a' mérég a' testből akár minémü' úton p. o. az alfelen, a' vizellet-tsévén, és a' fekélyeknek meg-fakadási által, ki-hajtatik.

A' beteg Idő alatt mind azokat jelentem, mellyeket a' természet-visgálók' értelme szerint ama' szó idő, és Konstitutio alatt érteni kell; tudni-illik a' leyegő-eget, annak változását, a' szelet, hévséget, szárazságot, nedveséget, egy szóval mind ama' változókat, mellyek a' barom-állatok' testét meg-ronthattyák, 's beteggé tehetik.

Az egészséges Idő, és az egészséges Esztendőök nálam azt az állapotot jelentik, mellyben minden némű vetemények az égnek tájára nézve annak alkalmas idejében ki- kelnek, virágoznak, meg-érnek, és bővséggel teremnek.

Az említett dolgoknak rend kívül-való változását közönséges okainak állítom lenni a' Dög-nyavalyáknak; bizonyos azomban, hogy ezeket nem egyedül a' rendetlen változás szerzi, hanem gyakran a' tárfaság-béli élet, az emberek, a' szokások, a' hamis vélekedések, a' szegénység, és a' tudatlanság több nyavalyákat okoznak, mint önnön maga a' természet.

Nem tudom, mi okból tartják az emberek a' Dög-nyavalyának okait olly titoknak, mellyet a' természet fetét homályal bé-füdütt, 's magának tartott; fel-nem érhetem, miért szólnak olly helytelenül, 's miért vannak olly bal itélettel felöllum; nem terjeszti -é azokat a' természet önnön maga elegendő világossan szemeink' eleibe?

Több ezer esztendőnél, hogy bennünket a' természet szüntelen oktat, tanít, és dorgál, és még se akarjuk hibáinkat meg ismérni, 's a' a'mi ennél-is rozfszabb, talám kétségeskedünk, hogy azokat valaha meg-ismérhettyük.

Nem láttyuk - é, hogy a' Dög-nyavalyák többnyire a' tartásban, eledelben, tisztogatásban, és gond-viselésben követett hibáktól vesznek eredeteket? Nem okozzák - é ezeket a' betegségeket jobbára a' marháknak, az istállóknak, udvaroknak, faluknak tisztátalan tartása? nem támadnak - é azok a' rohdadt, és bűdös levegő - égtől, az eledelnek fogyatkozásától, a' rozfsz legellő - mezőktől, a' marhák' folyös számától, és a' táplálásnak szükvöltától?

Nem szemléllyük - é, mi nagy légyen a' marhák, 's azoknak tartása között a' külömbőség? nem láttyuk - é, mi más állapotban vannak a' szántó - földek', kertek', tók', a' rétek, 's legellő - mezők' tartásához képeft? nem tudjuk - é, hogy az orvofságoktól soha annyi hafznoft nem várhatni, a' mennyi jót a' helyes rendelésektől, a' jó rend - tartásoktól, és a' bölts emberektől reménlhetni?

Efféle roszsz állapotokkor (általlyában vévén) ha egyszer a' Dög-nyavalya ki - ütt ; mert ilyenkor mint a' testnek ereje, mint annak nedvesége különösképen meg-vefztegetődik, 's azért erőt vesz rajta a' betegség, 's rendre veszti rövid idő alatt a' marhákat.

Melly nagyra ment az embereknek tudatlansága a' marhák' gond-viselésében! vallyon hogyan élhetnek a' szegény alkotmányok, hogyan maradhatnak egészségben, 's mi módon áthatnak ellene a' nyavalyának, midön azokban általlyában szükséget látnak, mellyeknek életeket oltalmazni kellene ?

A jó legellő-mezők tölök el-vétetnek ; a' kö-só nem adatik nékik ; a' szénával pedig, mellyel a' szarvas marháknak élni kellene, leg-több helyeken a' lovak tápláltatnak.

Vallyon nem barom-állatok-é az ökrök, és tehenek ? nem kell-é ezeket-is azon nemek szerént, mellyekre² őket a' természet el-olztotta, tartani, és táplálui ?

Ha ezek való igazságok, vallyon miért nem alkalmaztattuk azokhoz magunkat ?

Nem láttyuk-é szemeinkel, mi egészségesek, erősek, és vidámak azon állatok, mellyek annak rende szerént tartatnak? mi nyomorúltak, és veszendők ellenben azok, mellyek szalmával, polyvával, szetskával, és több a'féle heáavalóságokkal tápláltatnak.

Valójában ideje, hogy az emberek ezután jobb rend-tartást köveffenek; ezt mind a' természet, mint magok a' barom-állatok megkivánnják; sőt még az el-vesztek' száma-is vádolya az előbbeni rossz szokást.

Nem bizonyította-é a' mindenuapi tapasztalás, hogy a' marhák' nyavalyái naponként szaparodnak, a' dügleletes betegségek szüntelen dühösködnek, 's azok által Királyok, és Országok el-szegénykednek, a' falusi emberek pedig utolsó ínségre, és köldülésre jutnak.

Nem láttyuk-é, hogy azon nyavalyák, mellyek a' szelíd házi-állatokat vesztek, majd egy vad állatra fe szállanak? tsupa tsuda dolognak kellene tartani, ha a' vad állatok között Dög-nyavalya tapasztaltatnék lenni; ebből nyilvánossággal észre vehettyük, hogy a' természet maga igen ritkán támaszt Dög-nyavalyá-

valyákat, és hogy azoknak okait inkább a' tárfaság-béli életben kellefsék keresni.

Vallyon a' vad állatok olly szabadon maradnának a' veszélytől, a'-mint mostanában vannak, 's ekkoráig voltak, ha a' mi hatalmunk alatt állanának, 's velünk egygyütt laknának? ha a' ganéjon fekünnének? ha jó legellő helyek nem volna? ha fris levegő-ég nélkül szükölködnének? egy szóval miképen volna dolgok, ha hitván szénán, rozsz szalmán, nyomorúlt polyván, meg-vesztegetődött vizen, és egy kevés szetskán kívül egyéb eledelt nem nyernének?

Nem iszonyú dolog-é, hogy az emberek a' szegény marhákat, mellyeket szüntelen-való húzás-vonással kineznek, éppen nem akarják tapasztalni? nem rettenetes dolog-é, midön azon nyomorúlt állatokkal, mellyeknek segítségé, 's ereje által mezeiket szántják; vetik, 's magok' élelmeiket szerzik, olly kegyetlenül bánnak, 's azokat szánt-szándékkal megnyomorítják?

Bár meg-ismérnék egyszer az emberek, mi nagy hiba légyen cz! bár által-látnák, mi-
nemü

némü ártalmas az Országoknak, a' tárfaság-
béli életnek, az embereknek, 's maga a' ba-
rom-állatoknak!

Valameddig a' marhákra jobb gondot nem
vifelünk, azokat jobb, és több eledellel nem
tápláljuk, valameddig a' lovak, júhok, és
szarvas marhák között külömbséget: a' szántó-
földek, és a' legellő mezők körül helyesebb:
sött a' gazdagságban általlyában jobb rend-
tartást nem teszünk, az-az valameddig jobb
faj - béli marhákat magunknak nem szerzünk,
derékebb itállókat nem építünk, réteinkre
szorgalmatofabbban nem vigyázunk, egy szó-
val: valameddig a' marhák jó eledel, kö-só,
és frís levegő-ég nélkül szükölködnek, mind-
addig nyavalyáffak lesznek, és szüntelen a'
Dög-betegség alá fognak vettetni.

Bé-vett szokások volt a' falusi gazdák-
nak, hogy a'miket gondatlanságok, és rosz
tartások által el - rontottak, azokat az orvos-
ságok által akarták helyre hozni: jó volt u-
gyau a' gondolattyok, de a' dolognak ki-me-
neteje közönségeffen roszszúl esett, de en-
nél-is ártalmasabb volt, hogy hibájokat mint

magok', miut pedig marhájak' szerentsétlenségere észre nem vették.

A' mit az első hiba roszszúl követett, azt az utolsó még gonofz-zabbá tette; az orvofságok azért szükségképen méreggá váltak: illy formán öltek, és vesztettek az emberek több ezer esztendőktől fogva számos nyájokat, 's így temették minden értekeket velek egygyütt a' földbe.

A' melly falusi gazda azért szerentsés akar lenni, az mindenek felett marháját igyekezzék egészségben megtartani; ezt a' mesterséget szükség néki ki-tanúlni; 's a' mennyire lehetséges, abban napról napra előbbre menni; ez a' szorgalmatofság az ő forsát illeti, ezt kíváunya hivatallya, és szerentséje, mellyre nézve maga a' természet ösztönözi arra, hogy marháira különös gondját terjeszse; mihellyest annak okáért egyéb dologba akarja magát avatni, miheut jó gond - viselő gazda helyett gyógyító Orvofsa akar lenni, leg ottan tzel्यान kívül jár, 's szemeim előtt egy femnire kellő ember.

Tapasztalásból tudja a' világ, mi fok kívántatik a'hoz, hogy egy Orvos az ő hivataljának mindenekben helyeffen meg-felellyen; tudja mi nagy tudomány, okofság, vigyázás, próba, és mi számos esztendőök szük-ségefek, még emberből tudós, és értelmes Orvos válhat.

Bár által-látná azért ezen igazságokat, bár azok-is, kik először a' Barom'-orvosló Tudományt tanulják, velek közelebbről meg-ismérkednének; bár annyi erőt, 's hathatóságot adhatnék szavaimnak, hogy azoknak magyarázattya által meg-ismérnék az emberek, mi távúl járnak ök a' természet' tzeleyától, mi nagy hibákat követnek, 's mi rofzszúl bánanak a' marhákkal.

Eleintén el-hitettem magammal, hogy a' falusi embernek némelly oktatás által annyi értelmet lehet adni, hogy leg-alább tulajdon marháinak Orvosa lehessen, de most sokkal külömb ítélettel vagyok; örvendenék, ha bár Tanítványimat annyira vihetném.

A' falusi gazdának azomban olly Könyvet kívánok, mellyből meg tanulhassa, miké-
pen

pen kellefsék marháit természetekre nézve tartani, és nevelni, e' mellé pedig annyi értéket, 's okofságot egyszer'smind, hogy azt helyeffen-is tudhaiffa követni.

Tovább kívánom, hogy ezen munkába a' Barmok' Orvosán kívül, (ki a' házi állatok' szavát, 's természetét érti), senki ne avatkozzék, minthogy ez az ő tehetségét fellyüi-haladja.

A'mi e' Könyvet illeti, tehetségem szeréért ígyekeztem ama' veszedelmes nyavalyákat, mellyekről itt a' szó esik, le-rajzolni; ehez képest némelly állapotokról, a'mint azokat bizonyos dolgokra, 's Tanítványimra nézve szükségesnek állítottam lenni, többször-is emlékezetet tettem.

Mennyire mentünk e' Tudományban, mi heányofsággal vagyon még az, 's mire kellefsék főképen vigyáznunk, hogy azt nagyobb tökéletességre vihefsük, annak helyén meg-mutattam, egy szóval a'mit tehettem, el-nem múltattam; bé-fejezem azért Elöl-járó Beszédemet olly Embernek választott

mondásával, kinek Könyve mindnyájak' kezében forog: hogy jól-lehet ebben a' Könyvben nem minden, mindazonáltal sok nyavalyák ellen mint tanács adatik, mint segítség nyújtatik.

W. J.

E L S Ö R É S Z.
E L S Ö S Z A K A S Z.

A' Marhákról, azoknak dögleletes
Nyavalyáiról, és Orvosiról.

Nints olly idő, melly a' Barom-állatoknak
olly ártalmas, és az Embereknek olly
veszedelmes volna, mint a' mellyben a' Dög-
nyavalyák, avagy az idő, 's természet' meg-
változásából támadott betegségek meg jelen-
nek; nints, ha a' Közönséges-jót tekintyük,
ennél szomorúabb állapot; semmi nem nyom-
ja inkább a' kereskedést; efféle nyavalyák
majd egész Országokat marhájoktól meg-fosz-
tanak, a' lakófok' élelmét el-veszik, és a'
szántó-földeknek erejét meg-vesztik.

Nem kintelenítenék-é szem-látomást az emberi társaság meg-romlani? nem bomlanék-é fel annak szoros szövetsége, ha némelly Országban a' Pestis átallyában ki-fogyasztaná, és el-vesztené a' marhákat? mire jutna az emberek' állapotja effele hasznos alkotmányok nélkül? vallyon mennyi ideig maradhatna-meg állhatatoflan, avagy állhatott volna-é valaha ezek nélkül erős talpra?

Nem - de nem ki-mondhatatlan kárt valának-é az emberek, ha tők egy neme-is a' házi állatoknak némelly helyen egész'zen el-vezne? mi nagy hasznot szerez tők ama' kisdud állat-is a' tyúk? ki ruházna, és táplálna bennünket, ki szántaná, s' muakálná mezeinket, ha júhaink, lovaink, 's szarvas marháink nem volnának?

A' Házi-állatok valójában leg-erősebb karjai az emberi társaságnak; ezek által gyarapodik a' falusi gazdaság, ezek által természetnek a' vetemények, 's ezek által építettünk házokat, falukat, 's városokat magunknak; ezeknek köszönhetjük egy részben, hogy a' Tudományok, és mesterségek napról-napra kilyebb terjednek, hogy az embe-

emberi okosság szüntelen nevelkedik, 's ki tudja, talán ezek nélkül még máj napig - is tudatlanok volnánk ?

Hogy mostanság az emberek e' szegény alkotmányok' élete meg-tartásuk körül különös szorgalmatossággal foglalatoskodnak, az ezen folyó száz esztendőknél, 's azoknak harmad' részében uralkodó hatalmas Fejedelmének különös ditsőségére szolgál: örök emlékezetül feun-marad TIZEN-ÖTÖDİK LA-JOSNAK, MARIA THERESIANAK, MÁSODIK JÓSEFNEK, és HETEDIK KRISTI-ANNAK híre, hogy a' házi-állatok meg-tartásáról gondolkodtak.

Az említett Európa' Fejedelmének köszönheti tehát a' világ a' Barom-orvoslásnak első Mesterit, mint-hogy ekkoráig semmi jó Orvosok nem volt a' Barom-állatoknak. A' Barmok' orvosának neve gyalázatos volt ezen folyó száz esztendőknél közepéig a' polgár ember előtt, 's ugyan azért a-ki némely beteg állatot illetett, tsúf-képen megvettetett, a'-ki pedig döggel vezett állathoz nyúlt, 's azt kezeibe vette, az nem csak tsúfba többé nem vétetett, hanem egy-zer-

'smind mivéből-is kegyelem nélkül ki-kergettetett.

Nem tudták valójában a' jó emberek, az akkori jó atyák, hogy nagy részben magok' meg-tartása a' Barom-állatok' meg-tartásától függ; által-nem látták, hogy az emberek a' Barom-állatok' élete meg-őszítése nélkül soha tulajdon tevék' mivóltát meg-nem ismértették, 's azok' orvoslása', 's gyógyítása' módját ki-nem nyomozhatták volna.

Nem éltek tudni-illik még azon időben a' fellyebb említett Uralkodók; nem látta, 's nem ismérte még az akkori világ Bercint, Lacyt, 's Bernsdorfot ezen Tudománynak alkotóit. Meg-botsáffatok Nagy érdemes hazám-fiai, hogy fő neveteket itt említem; ezt kívánnya számos érdemek, mellyel emlékezeteket az embereknél betfésé, nálam pedig el-felejtethetlenné tettétek.

Engednék bár az Egek! hogy mindnyájan, kik a' hasznos Tudományokat szorgalmatofságok által előbbre segíteni igyekeznek, az emberek' társaságától közelebbről ismerttévének, bizományára mint fáradságokban több
köve-

követőiket látnák, mint pedig tzélyokat, érdemek' jutalmát tudni-illik hamarább elérnék.

Ekkoráig Fö-emberekről szollottam, most már el-kezdett munkámhoz térek. Minémü itélettel vóltak eleink a' Dög-nyavalyának természetéről, okairól, 's gyógyitása' módjáról, azon állapotból elegendő - képen ki-tettfik, mellyben akkor a' Barmok' orvoslásának Tudományja azokkal együtt vólt, kikre a' gyógyítás bizattatott.

Ez a' Tudomány eleintén tfupa homályban fűdetett, mint-hogy általlyában üres költeményekből, 's hamis vélekedésekből állott; ez vólt az oka, hogy a' Dög-nyavalyának támadatákor némellyek az eget, mások a' csillagokat, egyebek ismét az Istent okozták, következendőképen a' józan okofság ellen vétettek, midön a' Dög-nyavalyáról ítőletet tettek.

Az orvofságokat hol babonaság költötte, hol tfaiárdság szerzette, hol pedig tfupa titokuak tartották lenni az emberek, mellyre nézve majd ártalmasabbak vóltak, mint önnon magok a' betegségek, mellyeknek or-

voslására rendeltettek; ehez képest voltak olly idők, mellyekben az emberek a' döggel veszett állatot az istállóba ástak, hogy a' többi marhájakat életben meg-tarthassák.

Voltak olly idők-is, mellyekben a' döggök éppen el-nem ástattak, 's mellyekben az emberek a' beteg marhákat a' fris levegő-égnek meg-fosztása által, (úgy-mint a' füstölések, páraifok' gőzölése által, a' külömb-féle füvek', és gyökerek' nyakba való akasztása által, és végtére a' fok babonás imádságok' aprétása által, igyekeztek a' veszélytől meg-menteni.

Az orvosságok, mellyekkel régi időktől fogva a' Dög-nyavalya ellen élünk, a' Zsidóktól, Görögöktől, 's Rómáiaktól vették eredeteket. Israel' fiai Moyzes' hagyásából a' beteget az egészségesektől el-választották, és a' meg-fertőztetteket, avagy holtakat kézzel illetni, éppen kemény tilalomnak tartották lenni, mellyre nézve ha az utolsó talám meg-történt, leg-ottan törvények szerént tartoztak testeket, és ruhájokat meg-mosni.

Homerus bizonyítja, hogy midőn Trója várofsának ostromlásakor a' táborban nemelly Dög betegség támadott, meg parantsolatott a' Vitézeknek, hogy a' meg-fertőztetett eszközöket meg-mofsák, és a' tengerbe mártsák, mint-hogy úgy vélték, hogy ez által leg-hamarább meg-tarthatnák a' Dög nyavalyának tovább-való terjedését.

Mindmü orvosságokkal tartóztatták, és orvofolták a' Rómaiak a' miúgyes betegségeket, Kolumella nyilván fel-jegyezte; ezek főképen a' finor-húzásban, a' tűznek alkalmaztatásában állottak. Ezen okos intézésből elegendő-képen ki-tettszik, mennyire fellyül-haladták a' Görögök, és Rómaiak az utóbb támadott tudófokat a' természet'-visgáló Tudományban.

Ha ezeknek szokását amazokéhoz hasonlították, kik a' marhákat meleg istálióba rekesztették: azokat a' fris levegő-égtől megfosztották, testek' erejét a' gyakor ér-vágás, a' has-hajtó, és hevítő szerek által fogyasztották, tudálnunk kell, hogy tők egy nyavalyás marha-is a' veszélytől meg-menekedhetett.

Mert egy felől a' Pestistől, más felől az ártalmas orvosságoktól kínoztattak; melly nagy esztelenség volt testekből a' vért kivenni, hogy az erejek meg-tartassék, hevítő orvosságokat nyújtani, hogy azokat a' hideg lelje? ki nem tudgya, hogy mind eszéliekkel kötöztettek, 's gyógyítottak a' szegény marhák, mellyeknek leg-kissebb erejek nem volt az orvoslásra.

A' Zsidók' idejétől fogva a' miénkig, tfak hamar egy-más-után nagy számosan szaporodának a' patika szerek, az Orvosok, a' külömb-féle recipek, és egyebek, de azzal egy se gondolt, hogy egy valaki a' természet tanátsúl hívta volna, avagy utánna vizsgálódott volna, minémü ki-menetelek lehet mind ezeknek.

A' melly hasznos Tudományt a' Görögök, és Rómaiak a' Barmok' orvoslásáról magok után hagytak, azt, kik utánna következtek, hol meg-vetették, hol el-selejtették, az új költeményeket ellenben, 's ana Tudományokat, mellyek tfupa hamis vélekedésekben fondáltattak, nagy betsületben tartották 's különös-kepen őrizték.

A' Dög-nyavalyának támadáskor tétetett rendelések fokszor felette nagy terhére váltak az Országoknak, mint-hogy néha inkább nevelték, mint sem fogyasztották a' veszedelmet; vallyon a' házok, falúk, és tartományok' bé-rekesztése mit használhatott az idő változásából támadott Dög-betegségek ellen: az ör-állók, a' strázsák vallyon mit tehettek a' rosz hajlékok, az ártalmas levegő-ég, a' hévség, szárazság, nedveség, és a' szűk eledel miatt eredett nyavalyák ellen?

Mi nagy károk nem okozhatnak mind ezek a' rendelések? nem szenved-é a' falusi gazdaság, a' mesterségek' üzése, és a' kereskedés' folytatása miattak hátra-maradást? nem következik-é az Országoknak utolsó romlása efféle rendeléseknek súlyos meg-tartásából?

Tudni-való, hogy egy falusi ember se él egyedül csak a' maga háza' terméséből; egyik szomszéd a' másikat segíti, egyik város a' másik után él, következendő-képen hogyan táplálhattyák ezek életeket, ha az utak strázsáktól őriztetnek, ha a' falúk, és városok bé-rekesztetnek? ha nyomorúságokról szólnani akarunk, szükséges, hogy való-

ságossan azok között legyünk, mint-hogy tapasztalás nélkül azoknak kínos terhét nem tudhattuk.

Ez volt az oka, hogy e' koráig az emberek még egy efféle bé-zárásra se figyelmeztek annak módja szerént; ebből eredett, hogy oly fok szükü utakat kerestek magoknak, és hogy azokat hol pénzzel, hol erőszakkal magoknak nyitva tartották.

Ezen kívül nem tudjuk-e a' minden-napi tapasztalásból, hogy az út felel álló strázsák inkább az ajándékot tekintik, mint-sem a' Dög-nyavalyát, melly a' szegény emberek' marháit öli, sziveilik? de mi szükség itt az ajándék - vételt említeni, hiszen tudni-való, hogy nem t'ak a' szegődött, hanem a' kinszerített strázsák is önnön magoktól elég hamar, 's könnyen el-hadják ör-állásokat; a'-mi pedig leg-vezedelmeffebb, az, hogy az ilyen emberek az iftállóba szöknek, 's önnön magok hordozzák egyik helyről a' másokra a' dögleletes szükü betegséget.

A' marhák' hajlékának le-döntéséről, az étető, 's itató edények' öszve-töréséről, a'
fze-

széna, 's szármának megégetéséről, 's végtére a' nagy ártú orvosságok' haszontalan veztegetéséről nem-is akarok itt emlékezetet tenni, tapasztalásból tudjuk, hogy efféliek által a' falusi emberek nem ritkán utolsó ínségre jutnak, 's a' mellett még se szünik - meg az ártalmas betegség.

Szinte illy kevés hasznot szereznek sokszor ama' külömb-féle oktatófok, mellyeket a' Dög-nyavalyáról némelly könyvekben találunk, mert-is ha ítéletemben meg nem tflatkozom, úgy tettszik, hogy azoknak szerzői jobbára hol tfak egy beteg ökorre, hol pedig tfak egy nyavalyás tehénre vetették szemeket.

Vallyon nem lett volna-é tanátsofabb, a' gazda-afszonyt a' szolgáló-leányokkal együtt arra értelmessen oktatni, mi-képen kellessék a' marháknak jó gondját viselni, azokat gyakran tisztogatni, az étetés, és itatásban a' jó rend tartást követni? valójában a' marhák' tisztán-való tartása több embereket fáraszt sokszor, és több munkát kíván, mintsem egyes beteg állatnak gondvifeléfe tőlünk vár.

Ki nem tudja, hogy a' marháknak annak rende szerént - való étetéfe, itatása, az orvosságoknak bé-adása, a' többi beteg, és egészséges marhák' gond-vifelésével, 's tisztogatásával együtt fokízor annyi időt el-vesz, hogy a' gazdaság' folytatásában szükség-képen hátra-maradást kintelenítetik az ember szenvedni,

Vallyon mit fognak az Olvasók a' következő Szakaszokban reményleni, ha már az elsőt illy hofz'zaffian ki-terjesztem? minémü tanátsot, oktataást, és orvosságokat fognak azokban keresni? erre azt felelem, hogy fokat tud az ember, ha azt érti, a'-mi neki nem hasznos.

A' Nyavalyák' gyógyításában leg-több hasznot hajtának az együgyü közönséges, 's természet szerént-való szerck, úgy-mint az okos vigyázás, a' környül-álló dolgoknak meg-tekintése, az egészsége'ek' jó-tartása, és a' betegek' helyes gond-vifeléfe.

A' nyavalyás marhák' orvoslását nem csak a' betegségnek természetéhez, hanem egyszerűsmind az időhöz, az országnak, és hely-

helységnek tájához, és a' falusi embernek értékesységéhez szükség alkalmaztatni.

Afféle orvosságot, melly a' Dög-nyavalyának ártalmas erejét azonnal meggyözné, nem ismerek, 's talám nem-is adatik az orvosló szerek között; az együgyű parázt ember ugyan szüntelen az ilyen után nyomozódik, de tulajdon kárán kívül egyébre nem találhat; a' tudatlan, és a' tsalá ember, kiktől afféle hathatós szereket vásárlani akar, tsupa erízény pusztítók, minthogy orvosságok által, mellyeket drága pénzen eladnak, inkább nevelik, mint sem fogyasztják a' dögleletes betegséget.

Bár észre vennék azért már egyszer a' falusi gazdák, 's bár el-hitetnék magokkal, hogy az ilyen ámitó emberek valójában tsupa tudatlanok, és leg-kevesebbet se értenek az orvosláshoz, következőképen bár ösztönözés nélkül azokat örökre kerülnék.

Ele, idő-képen iparkodtak az Országnak. Elöl-járóni olly szerek' fel-találása eránt, mellyek által a' Dög-nyavalyát meg-lehetne gátozni; az egészségre vigyázó Fő személyek
ebben

ebben fokot fáradtak, sőt a' Böltsek' egész gyülekezeti - is efféliek után több ízben szorgalmatossan értekeztek, de egy e volt közülök olly szerentsés, ki próbái által megbizonyította volna, hogy fok fáradtsági után efféle hathatós orvofságokra talált légyen.

Valamiket a' külső, és belső Tartománybéli Tudósok ezen nyavalya ellen javasoltak, azokat Austria próbák által tapasztalni akarta, főképen ha olly Férjfiaktól származtak, kikről bizonyos volt ember, hogy különös értelemmel, 's okofsággal bírnának; de azért nálaknál szerentséfebbekké nem lettünk; mint - hogy mindenkor ki-nyilatkozó-dott, hogy velünk együtt ezen nyavalya ellen specifica orvofságok nélkül szükölködtek.

Az Auszriai Birodalom (Alsó Német-országot ki-vévén) egyéb Tartományokat a' marhák' meg-ölettetésében nem követett; a' minémü ítélettel e' dolog eránt vagyok ezen Könyvben igazán ki-nyilatkoztattam; melyre nézve a' világ' eleibe-is olly igaz hívséggel adom, a' minémüvel azt a' Felséges Thronus' eleibe terjesztetem.

En úgy tartom, hogy a' meg-szökött marháknak meg-ölettetése a' Dög-nyavalyát se meg-nem tartóztatya, se el-nem fogyasztja; nem akarom azomban itt azt általlyában bizonyosnak állítani, a'-mit ezután az időnek ki-kell fejezni, ki fogja ez annak helyén nyilatkoztatni, ha igaz vóit-é, vagy sem bizonyításom.

Némellyek azt vitatták, hogy a' Dög-nyavalyát nem ták meg-lehet úttyában gátolni, hanem egyszer'smind tellyefséggel ki-is írtani, ha tudni ilik azonnal a' dögnek támadáskor a' beteg marhák le-vágattatnak; ha úgy vagyon a' dolog, bár szégyenben hagyattának kételkedésim óhajtáfork' bé-tellyesítésével!

Azomban bizonyos, hogy miolta marhák élnek, a' Dög-nyavalyák-is uralkodnak, 's talán egy szem-pillantás se múlik, mellyben némelly alkotmányok azoknak súlyát nem szenvednek, valameddig azért a' természet, és az idő rosz változáfokat fog szenvedni, mind addig a' dögletes betegségek se fognak meg-szünni.

Miért szökik meg az ilyen nyavalyák
olly gyakran a' szeléd állatokat, 's miért kí-
nozzák olly ritkán a' vadakat, bizonyos oka
léfzen; én azt a' természet' titkának állítom
lenni, 's úgy találom, hogy a' jó Orvosnak
könnyebb a' Dög-nyavalyát meg-tartóztatni,
mint-sem orvosolni.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az Elszendőnek részeiről, mellyekben
a' Dög - nyavalyák leg - közönségefebb-
ben támadnak.

A' Dög-nyavalyák az időnek, és a' ter-
mélzetnek rendetlen változásából ere-
dett betegségek szoktak lenni, következen-
dő - képen a' minémi állapotbéli a' marhák'
meg-szökése, olyan az ő nevek-is.

Ezek a' nyavalyák majd mindenkor for-
ró betegségek, 's belső gyúladással járnak;
mellyre nézve majd a' marhák' torkára, majd
a' szügyök', 's hasok' belső tájára szállanak,
leg-veszedelmesebbek, midön magokat a' bé-
lekbe, avagy a' gyomorba bé - sűrhatyák,
ezen okból nagy hasoulatótságok vagyon a'
forró hideg-leléffel, mint-hogy ez is közönsé-
geffen az említett részeket szokta el-foglalni.

Tfak az köztök a' külömbség, hogy az
elsők hamarabb el-terjednek, nálak a' vesze-
delem inkább nevelkedik, a' változások se.

beffebben történnek, 's végtére hogy bizonyos retteget okoznak, melyet a' forró hideg-lelésnél nem tapasztalhatni; ezt a' retteget, és félelmet a' közönséges marha betegségnél (ámbár még olly igen nevelkedjék) vagy semmiképen, vagy csak igen ritkán lehet észre venni, és azért különös méregnek jele, melly amazokban nem taláztatik.

A'-hol fok beteg marhák taláztatnak, 's a'-mellett ezen jel-is észre vetetődik; ott valóságos bizonyos, hogy a' Dög nyavalya uralkodik; efféle betegségek közönségesen azon okokkal, és az égneek ama' tájával egyeznek, melyektől eredeteket vették, következendőképen a' nyavalyát indító okokra; és maga a' nyavalya' nevelkedésére nézve hol ragadók, hol nem; a'-mi az elsőket illeti, Kontagioknak mondatnak, a'-mi pedig a' másodikat, Dög-nyavalyáknak, avagy Nyájbetegségeknek hivattatnak; közönségesen egyik a' másiktól következik.

Ezek a' két rendbéli betegségek a' helységek' lekvésére, a' marhák' nemére, a' fajjára, természetére, bőrök' színére, 's korára nézve külömbféle-képen változnak. A' Dög-
val-

nyavalyák nagy részben a' marhák' tartásától, eledelétől, legellő - mezejétől, 's hajlékától függnek; úgy nem külömben azokra fokszor az esztendőnek részei az idő', és a' földnek mivolta okot szoktak adni; hasonló-képen az Orvos, az orvofságok, az dövel együtt, mellyen azok a' beteg marháknak bé-adattatnak, és maga a' gyógyító szokás hol öregbitik, hol fogyasztják a' betegségek veszedelmét.

Ezen fellyül a' fűveknek kora, 's természeté, a' vetemények' állapotja; a' földnek melegsége, 's hidegsége, a' legellő - mezők' fekvése, a' viznek, és levegő - égnek minémüése, ki nem tudja, melly fokszor okozhattják a' dögleletes betegségeket? hem szerzik-e ezek a' marhák' testben a' rendszeren változásokát?

A' tavaszi Dög-nyavalyák közönségeffen a' hidegnek fogytával támadnak; a'-mi egünk' tája alatt azokat Böjt-második havában, néha Szent György-havában, néha pedig Pünkösd-havában (a'-minémü tudni-illik az akkori idő) lehet észre venni; mellyek öfzfzel uralkodnak, ritkán szoktak Szent Mihály - havának

ki-menetele, avagy Mind-szent-havának közepé előtt meg-jelenni; én leg-ulább az egészséges idő, és a' jó legellő mezők' állapottyakor egyet fe értem; rosz időkor ellenben nem csak Auftriában, hanem egyébütt-is közönségeffek a' Dög-betegségek.

Ezek a' betegségek közönségeffen a' rosz idővel nevelkednek, a' jóval pedig fogyanak; erre-való nézve szem-látomást tapasztalhattya az ember, hogy az állandós nedves időben keletkeznek, a' lágyban, és ködösben öregbednek, a' déli széllel csavarognak, 's főképen a' lapos-helyeken, a' hol tudni-illik a' rétek nedveffek, szüntelen változnak; a' tiszta időkor ellenben, tudni-illik a' tiszta levegő-égkor, a' száraz hidekkor, és a' hűldnek növéseivel észre veheti az ember, hogy nyilvánssággal alább szállanak, a' nagy hevességkor pedig selette veszedelmefekké válnak.

A' tavaszi Dög-nyavalyák jobbara általában lassan támadnak, az ő kezdetek tündes; hol itt, hol amott szöknek-meg csak egy darab marhát, egy istállóban ritkán történik, hogy egy pár meg betegednék, még rit-

ritkábban pedig, hogy abban a' marhák' egész száma meg-szökettetéék.

Valamint azomban a' napok melegebbekké, és hosszabbakká válnak, a' betegségek-is azon képen szoktak uralkodni; ilyenkor azért ugyan azon egy' istállóban több darab marhára szállanak, 's azon egy helységben több istállót meg-szöknek, kiváltképen ha a' marhák' hajléka, tartása, eledele, 's testek' állapotja között szem-látomást-való külömb-ség nintsen.

A' melly Dög-nyavalyák tavaszszal támadnak, 's nyáron el-nem nyomattatnak, azok Szent Iván, és Szent Jakab-havában leg-inkább dühösködnek; ezen két hónapban tehát leg-ártalmassabbak a' nyavalyák' mérge a' marháknak; mellyre nézve darabonként hull az istállóban a' marha, egynek se kegyelmez a' veszély, egyről-egyre öli őket

Igaz ugyan, hogy ez az állapot ritka, de azért még-is fokszor meg-történik, főképen midön a' Dög-nyavalyáknak okai igen gonofszak, az idő igen egészségtelen, 's annak járása meg-változott, természetete nagyon

meg-romlott; és mivel az ilyen nyavalyák laffan járnak, következendő, hogy fokáig-is tartanak.

Midőn a' betegség alább száll, a' betegségnek ereje-is fogyni látszik, ezt pedig hol már Kis-Afzszony, hol Szent Mihály-havában, hol pedig későbben észre lehet venni, A' melly márhák az igen veszedelmes Dög-nyavalyakor alig haladják-meg Szent Iván, 's Szent Jakab-havában a' harmadik napot, azok Kis-Afzszony-havának vége felé ritkán szoktak a' hetedik, 's kilentzedik nap előtt el-veszni; ezt a' változást talán nem annyira a' szökő méreg' erőtelenségének, mint-sem az akkori fris szellőknek, és a' hives éjtszakáknak kell tulajdonítani, akár mitől legyen az, bizonyos azomban, hogy a' tapasztalás így bizonyítja a' dolgot.

Kis-Afzszony-havában mint a' nyavalyák-fok, mint pedig a' döggel vesztek' száma kisebb; értem tudni-illik, ha az idő tiszta, és az éjtszakai szelek néha fuvalnak: itt a' nyári Dög-betegségekről szóllok; ebben a' holnapban meg-jobbúl az idő, 's vele együtt a' nyavalya, melly ha jobb állapotra nem vál-

tozik, akkor a' nyári betegségek öfziékké, és nem ritkán téliekké válnak; mihelyest el- lenben az idő jobbúlásra fordul, akkor a' Dög-nyavalyák is (mihent az öfznek, avagy télnek hivesége elő-jö,) alább hagynak, és el-múlnak.

Az öfzi Dög-nyavalyák hol az egészség- telen nyártól, hol a' rosz legelléftől veszik eredeteket, hol pedig azért következnek, mivel a' marhák nagy későn ki-jártak a' me- zőkre, erre-való nézve Auftriában, 's annak egyéb Tartományiban igen tanátsos Szent Mihály-havának vége felé, avagy ha jó idő szolgál, leg-felleyebb két héttel utánna a' szar- vas marhákat jáfzolyra kötni.

Azokban a' tájokban, mellyekben a' hi- deg, a' köd, az eső, 's egy szóval a' rosz idő előbb érkezik, azokban ennek még ko- rábban kell végbe menni, ha külömben az öfzi, és téli Dög-nyavalyákat meg-akarjuk előzni, avagy alább szállítani; valamедdig e'- hez magokat az emberek nem alkalmaztat- tyák, mind-addig kintelenek lesznek a' mar- hák' egészségekben, 's életekben, a' paraszt e. berek pedig gazdaságokban kárt szenvedni.

Az őszi nyavalyák sokkal sebesebben terjednek, mint-sem a' tavasziak, mint-hogy fokszor már kezdetekben dühöflek; a'-melly istállókba azért bé-ütnek, (kiváltképen ha igen, veszedelmesebbek,) egyszer'smind le-sújtyák azokban lábaikról a' marhákat; ehhez képest nem csak az istállók, hanem általlyában ama' helységek-is, mellyeknek tája egésztelen, mellyek rozsz eledellel, és tartással bírnak, azok-is mondám közönségeffen az őszi nyavalyáktól meg-látogattnak.

A' Dög-nyavalya leg-először-is a' lapos helyekre szokott szállani, kiváltképen ha az idő nedves, miné-hogy magát mint a' földnek állapottyához, mint a' marhák' tartásához alkalmaztattya; ez az oka, hogy ugyan azon egy nyavalyának néha a' természeté, ártalma, és ki-menetele külömb-féle szokott lenni; innet vagyon, hogy ugyan azon egy betegség némelly helyeken egész nyájokat veszt, másutt pedig csak egy darab marhának se árt.

Ennek az okát már az előbbeni Szakaszban említettem, meg-mondottam tudni-illik, hogy ez jobbára a' tartástól, az eledeltől, az időtől, a' lapos helyektől, az esztendőnek

nek hideg részeitől, a' ködtől, a' számos esőtől, a' hótól, a' nedvefségtől, a' levegőégtől, a' fovány földtől, és a' meg-romlott füvektől, mellyekkel a' marhák a' legelő-mezőkön élnek, függ.

Efféle füveknek, 's következendő-képen eledeleknek belső nedvefsége, és leve ekkor igen egészségtelen, és ártalmas, mellyre nézve mint testét, miut vérét meg-változtattya a' marháknak; a' nyári fű ilyenkor rothadt, és az őszi semmire való; az utolsó meg-nem érett, mellyre' nézve a' hideg miatt, melly azt meg-vette, izetlen, és a' rossz leve miatt ártalmas az egészségnek; a' vetemények' gyökereinek - is kevés erejek vagyon ezen időkor, következendő-képen mint a' szálakban, mint a' levekben, mint pedig a' virágokban el-hasonlott a' szín, az íz, és az illat.

Őszszel közönségesen olyan az esztendőnek része, a' föld, a' levegő-ég, és az idő a' veteményeknek, hogy az a' későbben kelteknek, avagy a' vetemények', 's füvek másának erejét haszontalanúá, és egészségtelenné tégye.

Minden patika szerek, 's akár mi számos hadi feregek se elég-égesek azon nyavalyáknak meg-gátolására, melyeket az említett okok támaszthatnak; csak egyedül az vethet nékik árkot, 's csak az tartóztathatja meg néha terjedéseket, ha idejében hivattatik, a'ki azoknak okait, 's természetét ismeri; ha ellenben akkor hivattatik, midőn a' veszedelem már el-áradott, akkor egyebekben többé nem segíthet, hanem mellyeknek vére még elevenséggel, húsa pirossággal, és nyelve élefséggel bír; a' többiek általlyában el-vesznek, ha külömben nagy hideg nem következik, melly miatt a' marhákat otthon kellene tartani.

Efféle hirtelen hideg által néha egész nyájak meg-mentettnek a' veszélytől; sőt ennek köszönhetik sokszor egész Országok marhájak' meg-tartását, a'melly nélkül tudni-illik a' Dög-nyavalyába esvén kétség kívül el-vesztek volna; orvos, és orvosság helyett szolgál tehát ez sokszor.

A' jó idő, és a' hideg által mind a' test, mind pedig a' vér különös-képen meg-változik, ezek által múlik-el a' testben a' dögle-

le.

letes betegségre-való hajlandóság, ezek által jobbúl az egészség, ezek tartják életben a' marhákat; erre-való nézve ha hirtelen hideg idő nem érkezik, avagy más módon a' marhákon nem fejtetik, akkor az őfzi betegségekben téli nyavalyák nevelkednek, mellyek Karácson, 's Boldog-Afzszony-havában megszűnnek ugyan egy kevesé, de tavaszszal ismét, mihent a' meleg, és nedves idő érkezik, új veszedelemmel ki-ütnek, .

Az Esztendőnek ezen részében igen közönséges, hogy a' marhák Dög-nyavalyába esnek, főképen ha igen korán a' mezőre kihajtatnak, és azon a' télen fonnyatt füvet a' nedves földből ki-tírázó hólamos fűvel együtt ki-tépik, 's eddegelik.

Szinte ez történik, midön számos eső esik, midön a' déli szelek fokáig fujnak, midön a' marhák kemény telet szenvednek, az időben gőzös iftállóban poshadnak, koplanak, fris ég nélkül szükölködnek, 's éh gycmorral a' legellő-mezőkre botsátatnak.

HARMADIK SZAKASZ.

Azon jelekről, mellyekről ember a'
Dög-nyavalyának kezdetét meg-ismérheti.

Vidámtalanság, szomorúság, és a' többi
nyézől-való el-maradás az első jelek,
mellyek által a' Dög-nyavalya magát a' ré-
tekre járó marháknál ki-mútattya; ezeket kö-
veti az eledelhez, és a' mellettek lévő mar-
hákhoz mutatott kedvetlenség, a' gyakor kör-
högés, bizonyos feledékenység, és a' moz-
dulásban-való refttség.

Efféle beteg állatok jártokban gyakran
meg-állanak, fejeket, 's fülöket le-hajtyák,
nehezen vesznek lélekzetet, 's alig mozdí-
tyák ágyékokat; szörök nem tündöklik, bor-
zas, és halavány, természet ellen fel-áll, 's
végtére meg-fodrosodik.

A'mit a' ször-szálak általlyában, azt a'
szemek', fülek', 's testek' egyéb tagjai által-is
különös-képen ki-jelentik; minden részek bi-
zonyos erőtelenséget mutatnak; ehez képest
a'

a' marhák gyakorta fejeket rázzúk kivált-képen az ital után, 's minekutánna ittak, szájokat nem nyalják.

Ha testeket ember tapogattya, nagyon alá-szállott melegséget érez benne, és ha hátokat egy valaki nyomogattya, fájdalmokat jelentik az állatok, kivált-képen a' margyok * körül; a' szarvok, fülek, orrok, és a' tzombok' alsó részei hidegek, a' felsők pedig a' test' melegségével bírnak.

Efféle állapotkor az egész testre bizonyos hidek, és borzadozás száll; a' szemek bé-apadnak, és meg-kiffesbednek, azoknak tartó részei meg-merevedeznek, és egy se hajlik olly könnyen, mint annak előtte; a' forróságnak idején a' borzas szőr-szálak lehajlanak, a' borzadozó hideg el-múlik, a' refzketés lassanként fogy, 's ezek helyett az egész testben némelly forró hévség kezd elterjedni.

Ekkor a' lélekzet-vétel szaporodik, az ágyékok gyorsabban vernék, a' szemek égők-ké válnak, a' fülek, szarvok, a' nyelv, és a' tzombok néki hevülnek, a' vér sebefeltben

ben indul, a' szív dobog, és az élet-erek, (főképen ha a' hideg-lelés nevelkedik,) néha egy minutában 45. 48. 50-szer, 's némellykor még többször-is vernek.

Ezt az állapotot Dög-nyavalya-hideglelésnek mondom lenni; ez a' teheneben a' tejet meg-apasztja, és a' szemek' nedveségét ki-száraztja, a' nyálat el-fogyasztja, és meg-sűrösíti, a' szájuak izét el-veszi; és a' kerödést el-nyomja, az eledelek' emésztését akadályoztattja, a' ganéjlást, és néha a' vizzellést tartóztattja.

Ehez a' súlyos állapothoz még egyéb dolgok - is ütköznek, úgy-mint a' bőr alatt; kiváltképen a' torok' inas-húsában * * némelly rándítások tapasztaltatnak, azon felül fog-tfirkogtatás, a' hasnak meg rekedése, has-menés, fej-rázás, rettegés, és az erek' járásiban külömb-féle változások vetetődnek észre.

---

* Vicq d' Azyr.

* * Vicq d' Azyr.

Ezek szoktak a' Dög-nyavalyának közönséges elől-járó követtyei lenni a' két első napokban; néha tfak alattomban jelentik magokat, 's olly kevés kinnal kezdődnek, hogy miattok a' természet' munkáiban felette nagy változást éppen nem lehet észre venni.

Ehez képeft ugyan a' marhák az eledeit még meg-kívánnják, tejet adnak, 's néha a' betegségnek elején kérődnek-is; de ha az említett környül-álló dolgok hertelen megjelennek, és igen hamar nagyra nevelkednek, akkor a' második napon meg-ölik a' marhát; szemeimmel láttam, hogy efféle állapotkor egynéhány napok alatt teli istállókból egy lábíg ki-veztek a' marhák, mihent meg-szökte tudni-illik azokat a' betegség, leg-ottan el-is vezttette, az-az 6. 8. 12, 's leg-tovább 24. óra alatt meg-ölte őket.

Midön a' betegség eüged, 's annak változási lassabban nevelkednek, midön a' nyavalyának ki menetele, (akár jobbúlásra, akár pedig a' haldaklásra hajúllyon,) a' 12-dik napra terjed, akkor a' harmadik, 's negyedek nap között efféle jelek kísérik a' betegséget:

A' marhák szomorúak, erőtelenek, se a' mellettek lévő állatokra, se egyéb dolgokra, mellyek azokat illetik; nem figyelmeznak, se pedig a' legyek, és bogarak ellen, mint annak előtte, magokat nem védelmezik, fejeket le-hajtyák, fülöket le-eresztik, és a' jászoly előtt egynehány lépésnire állanak.

Úndorodnak az eledeltől, tejet nem adnak, nem kérődnek, néha nagy szomiúságokat mutatják, se előre, se jobbra, se balra nem akarnak menni, hanem többnyire csak hátra fordulnak; valamint pedig az állásokat; úgy az ifállóikat se hadják-el egy könnyen; ehhez képest inkább verést szenvednek; mint-fem álló helyekből meg-induljanak.

A' verést nem tetszenek érezni, és ha a' menésre kinszerítetnek, erejek nintsen, kiváltképen a' hátulsó lábaikban. Ezek ama' jelek, mellyek által a' nyavalyás marhák az ö betegségeket mind az állásokban, mind pedig az indulásokban ki-mutatják, a' testen még más jeleket-is észre lehet venni;

Ez hol természet felett meleg, hol a' szokott melegség nélkül szükölködik, az első-

söre nézve még. egyszer olly febeffen ütnek az élet-erek, a' másodikra nézve pedig hamar forog ugyan benne a' vér, de az ütések alig vetetődik észre; úgy nem külömben a' lélekzet-vétel nehéz, rövid, és szapora, a' marhák gyakran köhögnek, és ez nagyon el-fárasztja őket.

A' szörök mindenkor szünetlenek, hol fel, hol alá-állanak, avagy fodorfiak, a' bal ágyékok tája pedig majd szüntelen kemény; * a' szemek lankadtak, és homályosok, mellyre nézve a' marhák keveset látnak rajtok, úgy nem külömben hol több, hol kevesebbé gyúladtak, eleintén vizellek, későbbre pedig tífusok; Vicq de Azyr férgeket-is látott benne. * *

Orrokból takony, szájakból pedig nyál szivárgodik, az első néha bűdös, a' másik pedig

* Vicq d' Azyr.

* * Bizonyosságunkben D. Thomas Úr-is, T. Szathmár Várm. érdemes Physicussa, ki a' döggel veszett marhák' szemek' belsejében férgeket látott.

pedig nyúlós; nyelvek motskos, közepén száraz, és a' gége felé hervadt, az utolsó táján nem ritkán fenés fekélyeket okozó hólagokat lehet szemlélni.

A' Dög - nyavalyának második változásában közönségesen a' has szenved, mellyre nézve mihelyest a' gyomorban gyúladás támad, leg-ottan az eledelek' emésztése-is megszűnik, ehez képest valamint a' kerözö marhákban a' harmadik gyomornak munkálódási meg-állapodnak, úgy nevelkednek a' beleknek mozdulási, mint-hogy némelly felette nagy erőltetés szüntelen azokat öszve-húzza, 's így iszonyú vér-hasba esvén, többnyire elvesznek a' beteg állatok.

Az ilyen marhák' ganéja eleintén nyálos, azután bűdös vízzel elegyes; minek-előtte a' vér-has meg-indúl, némelly morgások hallattatnak a' béleekben, a' belső részek fel-puffadnak, a' külső has nagyra terjed, 's meg-felekedik, mellyre nézve ha egy valaki azt kotzintya, dönnögést fog benne észre venni.

Ezen kínos állapotkor a' fiatal marhák közönségesen nyögéssel, a' korosabbak ordítással, a' vének pedig mély fohászkodással ismertetik fájdalmas nyavalyájokat: ekkor a' nyavalya tudni-illik második kezdetén a' vizellet veres, vége felé pedig barna.

A' vizelés a' nyavalya szerént különbözőlé szokott lenni, némelly beteg állatok azt hátra tartóztattyák, némellyek azt gyakran el-botsátják, némellyek pedig csak éppen ritkán vizelnek, mind az egyik, mind a' másik történetkor iszonyú has-fájással mégyen végbe a' vizelés.

Illyenkor mind tögye, mind farka igen meg-teszpannik a' marháknak; a' nyavalya' elején még némelly egy két kalánra-való sárga tej találtatik ugyan az elsőben, de a' betegség' vége felé egészen ki-apad belőle, főképen ha a' gyakor fejes által nagyon erőltetik a' tögye.

Nálunk igen közönséges, de egyszer's mind felette veszedelmes szokás volt, hogy a' borjas teheneket, 's egyéb állatokat vemhek' el-vesztésére kínszeriük, avagy azokat

idején korán erőszakkal hafokból ki-húzzák az emberek, hogy a' beteg anya állatokat életben meg-tarthassák.

Az emberek közönségeffen e' két dolgok közzül egyikkel élnek, midön a' nyavalya másodszor változik; nem vette még tudni-illik a' falusi gazda észre, hogy mind az egyik, mind a' másik a' halált fietteti, holott tudni-való, hogy a' vemheknek még természet szerént történt el-vetése-is a' Dögnyavalyakor a' halált okozza.

De bár egyszer el-hitetnék magokkal az emberek, először, hogy vemhet hajtó orvos-ságok semmi-képen fe adatnak, és hogy mellyek affélieknek mondatnak lenni, csupán csak a' nyavalyát súlyosbítják, 's nevelik; másodszor, hogy mindnyájan, kik az állatok' testéből a' vemheket erőszakkal ki-húzzák, azok minden bizonnyal az állatokat életektől meg-foztják.

A' melly betegségek a' tizen - kettődik nap felé akár a' halállal, akár pedig a' jobb - lájjal végeződnek, azok a' harmadik változaskor efféle jelekkel szoktak meg jelenni,
 úgy

úgy-mint a' hatodik, avagy leg-többnyire a' hezedik napon alább száll a' forróság', és a' testnek melegsége-is a' természet szerént-való gradussa alá - száll; a' szarvok, a' fülek, és a' tzombok tfak nem a' testig hidegek.

A' szemek nem fényesnek, nagyon bennfekezzenek, és tfupa tfipátfak, az orrok taknyos, és a' takony hol az ott-való tartózkodása miatt, hol pedig természete szerént bűdös, a' másodikra nézve igen veszedelmes tulajdonsággal bír; az alsó ajakok meg-tfapannak, a' szája többé nem nyálozik, 's bűdös szagot bocsát.

A' nyelv éles, és száraz, főképen a' közepe felé, néha azon repedezéseket, néha apró hólagokat, néha pedig kisedek fekélyeket lehet észre venni; az erek, és a' szív alig vernek, a' lélekz t-vétel nehéz, és a' has-is hol több, hol keveffebbé dagadt, feszes, avagy bé erett.

A' bőr a' húshoz erőssen fűződött, néha bizonyos tfomók, a' háton támadott némélly fekély k, néha pedig bizonyos szél daganat miatt dombosfan ki-áll, következő-képen

az keresztt ffont fehyett roppog, 's néha elrejtett vizet foglal magában; ezen különbségek szerént mind a' ganéj, miud pedig a' vizelet-is különbféle, úgy-mint:

A' vizelet hol barna, hol zavaros, és igen tsékélyen folyik, a-mint tudni-illik a' bélek hol tágoftabbak, hol pedig rekedtebbek; a' ganéj-is különb-féle színt mutat, hol híg, mint a' víz, hol zöld, hol barna, hol pedig, a' mi leg-közönségesebben történik, vérral elegyes szokott lenni.

A' ganéjnak minémüségéről, színéről, és szagáról meg-lehet a' vérnek állapottyát, a' testnek, 's tagoknak mi-vóltát, és a' betegségnek ki menetelét ismérni; 's ime efféle állapotban vannak az állatok a' kilentzedik, 's tízedik napig majd minden Dög-nyavalyákor, mellyek a' marhákat a' hatodik nap előtt nem vesztik.

A' betegség' veszedelmében azomban, és az ő ki-menetelésben nagy különbséget okoz a' marhák' kora, és neme, az esztendő' része, az égnek tája, az idő' változása, a' betegség' természeté, annak nevelkedése,

az állatok' tartása, eledele, 's gond-viselése,
és több effélék.

Ezen nyavalyákuak negyedik változásiról
itt semmi emlékezetet se teszek, mint-hogy
súlyosbb bajokat okoznak, és a' marhák'
életét szörnyüebb veszedelembé szokták ke-
vernü.

 NÉGYEDIK SZAKASZ.

Némelly kérdések, mellyek szzerént,
 a' Barmok' Orvosa a' Dög-nyavalyának mi-
 volta után vizsgálódhatik, hogy azt az
 Elöl-járóknak bé-jelentheffe.

A' Dög - nyavalya mikor kezdődött? az
 esztendőnek melly részében, 's melly
 holnapjában támadott? 's mióta uralkodik a'
 helységben? a' szomszéd falukban egészsége-
 fek-é a' marhák? mennyire terjedett a' dögle-
 letes betegség? hol kezdődnek az egészséges
 határok?

Minémü marhákra száll inkább, az öre-
 gekre, fiatalokra, erőfekre, avagy erőtele-
 nekre? mi színüeket üldöz főképen? a' fejr,
 avagy egyéb szőrüeket-é? mellyekből vesz-
 nek többen? az ökrök, tehenek, tinók, a-
 vagy boriúkból-é? mellyek menekednek-meg
 leg - könnyebben a' veszélytől? 's mi féliek
 vesznek leg - hamarább?

Hány

Hány napig tart a' betegség, minek-elötte a' marhák meg-jobbúlnak, avagy el-veznek, három, öt, nyóltz napig-é? nem tapasztallya-é az ember, hogy a' korosabb marhák tovább viszik a' betegséget, mintsem a' fiatalok, midön azokat a' nyavalya megszállja?

Vannak-é olly jelek, mellyek a' marhák' jobbúlását, avagy veszélyét meg-ismérterik? mellyek azok? 's mikor jelentik magokat? meg-maradtak-é mindnyájan életben, avagy talám álallyában el-veztek ama' marhák, mellyeknél az ember az említett jeleket észre vette?

Hány darab marha veszett el, nevezet szerént a' borjúk, tinók, ökrök, és tehének közzül, és hányan maradtak-meg életben a' nyavalyások közzül? mennyire megy most a' mező-városban, avagy a' faluban az életben lévő marhák' száma?

A' most említett marhák mezőre hajtának-é? avagy talám istállóban tartatnak? ganéjon állanak-é, vagy száraz földön? mindnyá-

Jan együtt legeltetnek-é, avagy talám különös fordára el-vannak osztva?

Minémü tája vagyon a' legellő-mezőnek? magas, alacson, dombos, vagy völgyes? sovány, avagy kövér? száraz-é, vagy posványos? nagy-é, vagy kitsin a' kerülete? minémü füvet teremt? vagyon-é azon marhák-nak árnyékos-helyek, folyó vizek? elegendő-é, avagy talám szük az élelmek?

Meszfzére fekszik-é a' legellő-mező a' falutól? ki-önt-é néha arra a' víz? ez nem történt-é ebben az esztendőben? hát tavasszal meddig tartózkodott azon a' hó? talám az egész nap a réten maradnak a' marhák? hát éjjel azon járnak-é? reggel mely tájban botsátatnak-ki, és estve mikor hajtatnak víz-fza? mikor eregettettek-ki leg-először?

Othon tápláltatnak-é a' marhák? milyen a' széna, a' takarmány, 's általlyában azok-nak tartása? tisztán, avagy rútan tartatnak-é? a' falunak, helységnek, és a' városnak minémü a' fekvése? talám magas, vagy lapos? az utak tiszták-é, vagy sárosiak?

Az istállók miképen vannak építve? a' marhák' számához képest elég magassak-é, térfeltek - é, avagy talám kistűnek, és szűkek? mivel vannak befűdve, fűdelyel-é, avagy szalmával? a' széna az istálló felett vagyon-é, avagy kazaiban rakva a' szellőü áll? miképen gyűjtetett az, vizeffen-é, vagy szárazon?

Mitsodáffak az istállók körül az udvarok? talám tisztátalanok, posványosok, avagy felette szárazok; a' gatyáj meddig hever azokban? a' Dög-nyavalyának minémü okát adják az emberek? talám vidékről hoztatott a' helységbe némelly marha, vagy azon által-hajtatott? beteg, vagy egészséges volt-é az?

Mellyik falusi embernél támadott először a' Dög-betegség? miképen fekszik az ő háza, 's istállója, talám igen magassan, avagy alacsonyán vagyon helyeztetve? miképen tartya marháit, 's mi módon táplálva azokat? ott-hon tartya-é őket, avagy ki-hajtya? midön a' Dög-nyavalya nála ki-ütött, vallyon a' tehenei a' falu' tfordája közé mentek-é, vagy nem?

Minek-utánna az első falusi gazdának marhái meg-szökettettek, vallyon mellyik ember' marháira szállott azután mindjárt a betegség? közel vallyon-é ennek hajléka a mazokéhoz, avagy meszsze? minémü külömbség találtatik az említett két gazdák hajléki között, főképen a-mi azoknak helyhez-terését illeti?

Melly ember' marháinak ártott e'-koráig leg-kevesebbet a' Dög-nyavalya, 's mellyek fzeuvedtek leg-többet? minémü külömbséget tapasztalt ember e'-koráig ezen két részről az eledelben, a' tartásban, es az istállók' helyhezterésében?

A' Nyavalyának mi-volta után efféle kérdésekkel lehet vizsgálnodni, úgy-mint:

Miféle változásokkal jelent-meg a' betegség, 's miféliek késérték azt? hideg borzadozással, avagy forrósággal kezdődik-é? ha borzadozással, vallyon meddig tart a' hideg, még a' forróság következik? mikor szünik-meg a' kóródés, es a' marháknak az eledel után való kívánságok meddig tart?

Gyakran következik - é hideg, és forróság egy-más - után? avagy talám tovább tart a' forróság az első borzadozásnál, 's meddig? minémü a' léleket-vétel, nehéz-é, avagy könnyü? minémü ez a' szívnek, és az élet-erinek veréihez képest? hányzor vernek ezek egy minutában? a' marhák nyögnek-é, hörögnek-é, avagy talám köhögnek?

A' köhögés minémü, nehéz-é, szabad-é, süvöltös-é? gyakran köhögnek - é a' marhák? a' betegségnek idején melly napon kezdődik ez? mikor szűnik-meg, avagy mikor hágy alább? minémüek' a' marhák' szemei, szájak, és orrok? a' szemek nem szikrássak-é, avagy talám homályosok, és könnyezőek?

Nagyon ki-állauak-é? a' marhák nyitva tartják é azokat, avagy talám alá-függesztik? a' szem' héja mennyire fűdi-bé azokat? folyó-é takony az orrokból, vagy talám száraz az orrok? minémü az orrok' belső bőre, halvány-é, piros-é, nedves-é, avagy száraz? nintsenek-é sekélyek rajta?

A' száznak belső, és külső állapottya minémü? nem ereztenek - é nyálat szájakból

a' marhák? mitfodás a' nyelvek, nedves, száraz, avagy éles-é? minémü annak fellyül, elől, közepén, és a' torok felé a' fzíne? nem láttatik-é abban bizonyos daganat?

Mitfodás a' fogok, 's inyek? a' szarvok, és fülok melegek-é, avagy hidegek? a' testen, a' bőrön, és a' szörön mit vehetni általlyában észre? fénylök-é azok, avagy talám halaványok? nem fodroffak-é, avagy nem állanak-é le-felé? a' bőrön nints-é kelés? az ágyékokon, avagy egyéb tagokon nints-é kelés?

A' barmok mi-képen helyheztetik magokat? nem állanak-é a' hátulsó lábokkal közel az elsőkhöz? nagyon el-terjesztik-é a' marhák az elő lábokat, avagy talám keresztülhánnyák, vagy pedig igen-is öfzve-állítják azokat?

Gyakran le-fekszenek-é a' marhák, avagy talám fekvés nélkül állanak? nem térdelnek-é a' fekvés helyett? milyen a' hasok, kemény-é, avagy puha? a' bőr alatt nints-é szel-daganat? nem portzog-é a' hátok, midön nyomtatatik?

A farkoknak minémü ereje vagyon? nagyon bé-vonnyák a' lábok közé, avagy talám csappanva alá-lógattyák? 's midön ganéjlanak, talám fel-fe emelik?

Nem rekedtek-é a' marhák, ganéjlanak-e, és vizellenek-é? a' ganéjok millyen, kemény-é, avagy lágy? meg-vagyon-é a' természet szerint való színe, és szaga? nem vérelegyes-é, avagy nyállal kevert? szokás szerént ganéjlanak-é a' marhák, avagy talám e-rölködéssel?

Midön a' marhák ganéjlanak, vallyon fájdalmokat jelentik-é, vagy sem? nem fetskendik-é magoktól a' ganéjt; avagy nem uyögnek é, midön azt magoktól el-botsátják? mikor esnek has-menésbe? millyen a' vizel-lettyek? gyakran, vagy ritkán vizellenek-é a' marhák? nem vizellenek-é fájdalommal? és az italhoz képest szokott bövséggel vizellenek-é?

A' betegségnek minémü tájában szoktak leg-inkább a' marhák gyomrásokban el-rekedni, elején-é, közepén-é? 's melly időben indul-meg leg-inkább a' hasok? nagy különbséget lehet

lehet - é mind ezek a' változások között a' marhák' korára, nemére, meddőségére, avagy vemhes állapottyokra nézve találni? 's vallyon miben áll ez a' különbség?

Nem bontott - é egy valaki döglött marhát? mikor történt ez? a' testen minémü jeleit látta az ember a' betegségnek? melly részek vizgáltattak - meg leg - inkább? minémü volt főképen a' nyelvek, torkok; tüdejek, ágyék - hártájok, gyomrok, májak, bélek, 's lépek? meg volt - é színek, légyságok, avagy talám egyik, vagy másikon némelly természet ellen - való bé - nyomott jelek tapasztaltattak?

Nem adattak - é a' beteg marháknak orvosságok? ezek miből állottak? minémü erjek volt? miképen érzették magokat azok után a' marhák? az egészségesek körül nem élt - é egy valaki nyavalyát ellenző szerekkel? mitfoda szerek voltak azok, 's miféle állatoknak készítették? vallyon egészségesek maradtak - é, mellyeknek azok bé - adattak?

Minek - utánna a' Dög - nyavalyától megföketternek, vallyon esznek, 's isznak - é meg
a'

a' marhák ? mikor hadják-el a' kérödést ? mit, mennyit, 's mi-féle eledelt kedvelnek, és esznek leg-inkább ? 's mitől undorodnak főképen ? a' nyers, avagy száraz eledelt kedvelik-é jobban ? nem vágyódnak-é különös-képen széna, korpa, darált árpa, avagy zab után ? sőt nyálnak-é ? nagyon kívánniak-é azt ? meddig adnak tejet, midön a' nyavalya reájok száll ?

Isznak - é főképen a' betegségnek elején a' marhák, avagy talám meg-vetik a' kínálást ? mi-féle italt kedvelnek leg-jobban, 's mennyit isznak közönségesen ? a' betegségnek mellyik napján szomjúhozna leg-inkább ? annak elején, közepén, végén-é ? vagyon-é olly idő, mellyben általlyában az italt meg-vetik ?

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Dög-betegség' orvoslásáról.

Minekelötte orvofságokat rendel az Orvos, szükség, hogy e' következendö dolgokat előre jól meg-tekintse, tudni-illik a' beteg marhákat, 's azoknak tartását, az egészségeseket, és a' meg-döglötteket; mindenek felett pedig szükséges, hogy a' természet' járását ismérje, hogy igaz értelemmel birjon, és különös próba tapasztalái legyenek.

Az egészséges marháknál meg-tekintse, minémü az ö termetek, testek, állapottyok, miképen tápláltatnak, 's minémü a' gond-viselesek? a' nyavalyások körül meg- vizsgálja, miben áll a' Dög-betegség? 's miképen kezdődött? miféle dolgok késérték azt? hány-féle úttyai vóltanak? fok, vagy kevés marhát ölté? hamar, vagy lassan vesztette-é öket?

A' meg-döglött marhákat fel-kell néki bontzolni, 's az által szükséges néki a' nyavalya' félszkét, és a' meg-vesztegetödött tagok'

gok' állapottyát ki-tanúlni ; a' -ki azért ezen kevés regulákkal jól meg-ismérkedik , 's azokat az idő' járásához, és az esztendőnek különbözőele részeihez alkalmaztattya, az kevés esetekre fog találni, mellyek néki a' nyavalyának okait, 's természetét nyilvánossággal ki-nem nyilatkoztatnák.

Ehez képeft szükséges, hogy az Orvos a' nyavalya' okainak fel-találása által az egészséges marhákat a' meg-szökéitől oltalmazza; ez az ő tzélya, ez után szükség néki iparkodni; ugyan azért a'-ki csak egyedül a' nyavalyás marhák körül foglalatoskodik, és a' betegség' okait ki-nyomozni restelkedik, az az ő tzélyát jobbára mindenkor el-hibázza, 's annyival inkább el hibázza, mivel a' nyavalyás, és az egészséges marhák' száma között felette nagy különbség vagyon.

Mert a' Dög-nyavalyáknál jobbára, sőt mondhatom majd minnyájaknál, mellyek veszedelmessék, két harmad része el-vefz a' meg-szökött marháknak, a' meg-maradtak' száma tehát igen kevés, következendő-képen ha az elsőkhöz még az el-vesztegetődött időt, fáradságot, orvofságokat, 's egyéb tett

költségeket egy valaki számlálya, vallyon mié kell betsülni azon egynehány darab marhákát, mellyek még életben meg-maradtak? nem de nem alig érdemlenek tekintetet?

A' közönséges haszon ellen vétenénk tehát, ha tfak a' nyavalyáfokat szabadítani akar-nánk, 's a'-mellet az egészségeket a' meg-szökéftől oltalmazn iel-mulatnánk; az elsőkért szüntelen Orvost keresünk, az utólsóknak pedig leg-kissebb jó orvofságot se szerzünk.

A' melly orvofságokkal most az embe-
rek az egészséges marhák' oltalmazására él-
nek, azok felette tfekély erővel birnak, mint-
hogy a' szokásba vett ér-vágás, a' gyakor
has-hajtó, 'izzasztó szerek, a' keferü füvek,
és gyökerek, mellyekkel a' nyomorúlt mar-
hák kinoztattak, inkább a' betegségnek öreg-
bítésére, mintsem el-hagyására szolgálnak.

Sokkal külömb orvosló szereket kell az-
ért ezeknél keresnünk, olyanokat tudni-illik,
a' mellyek hasznoffak, nem pedig ártalmaffak
lehetnek; én egy állapotot se ismérek, melly-
ben a' keferü szerek a' szarvas marháknak
egészségeffek vólnának, kezem után leg-alább
ekko-

ekkoráig nem voltak; a' lovaknak néha hasznosabbak; leg-hasznosabbak a' juhoknak, kiváltképen midön mértékletesen nyújtatnak; ezeknek-is azomban ártalmfok lehetnek, főképen ha olyanokat rendel az Orvos, melyek az örömnél-is keferüebbek.

Hasonló - képen vagyon a' dolog az ördög-szarra!, a' szappannyal, a' bűdös olajjal, zsírral, 's egyéb fenyvedt szerekkel, ezek általlyában nem tsak a' beteg, hanem az egészséges marháknak-is ártalmassak.

Celsus már az ő idejében tudta, hogy a' szokás ellen való mind ártalmas; bár ne mondotta volna, hogy jobb Orvosnak valamely kétséges orvofsággal, mintsem femmível se élni; köz-mondásá lett az utolsó a' világnál, de bár az első választatott volna annak.

Ezer úton segíthet magán a' természet, midön az orvofság nem segíthet; a' barmok' teitének minden munkálódási orvofságok gyanánt szolgáinak, valamedig abban az élet meg-vagyon. A' barom orvosló szerek általlyában méreggé válhatnak, mihent felette böven, avagy szokott időn kívül adatnak; A' Dög-

nyavalya ellen, tudtomra ezek leg-hathatósabbak, úgymint a' tiszta levegő-ég, a' kö-só, 's néha a' falétrom, ezek az egészségeseknek soha se ártalmosok, a' betegeknek pedig igen is hasznosok.

Midőn azt mondom, hogy több gondja legyen az Orvosnak az egészséges, mint-sem a' beteg marhákra, nem következik, hogy az utólsókat tellyesféggel meg-veffe, mint-hogy ezek -is éppenséggel gond-viselése alá tartozandók; sőt szükséges, hogy azoknak nyavalyáit gyökeréből ismérje, járásokat tudja, 's egész természeteket által-lássa, ha különben azokat, mellyek még egészségeseknek láttatnak lenni, a' nyavalya' meg-szökésétől meg-akarja oltalmazni.

A'ki az utólsóknak külső, 's belső állapotját isméri, keveseket fog-találni, mellyek az egészségesek' nevét meg-érdemlenék, mint-hogy az esztendőnek része, az idő, es a' Dög - nyavalyának okai már testek' belső mi-vóltokat meg-változtatta, nem csak a' betegek, hanem az egészségesek-is különös-képen érezték ezeknek erejét, mellyre nézve az utólsók már nem egészségesek; ezt bizonyítja

a' szemek' homálya, a' nyelvek', orrok', 's egyéb tagok' külső, 's belső színe, a' nyavalyának terjedésével együtt.

De vallyon el-távoztathattya-é az Orvos mind azon okokat, mellyek efféle változásokra alkalmatofságot adtak? meg-változtathattya-é a' szeleket, az esztendő' részeit, az idő' járását? éppen semmi köze mind ezekhez, ő néki csak a' test körül kell foglalatoskodni; elég szerentsésnek állíthattya magát, ha a' testnek hajlandóságát, melly a Dög-betegségre belső-képen okot adott, okos intézése által némü némü-képen meg-változtathattya.

HATODIK SZAKASZ.

A' belső Orvofságoknak hathatóságáról,
és a' Dög-betegséget gyógyító közönsé-
ges szokásról.

Mind a' hosszú tapasztalásból, mind pe-
dig a' leg-tudóffabb Orvofok' bizonyí-
tásából tudjuk, hogy ekkoráig még egy or-
vofság se találtatott, melly a' Dög-nyavalya
ellen hathatós erejét tellyességgel mütatta
vólna; sőt a' leg jobb szerek - is ártalmasok
váltak sokszor a' beteg marháknak, azok el-
lenben, mellyek a' veszélytől meg-meneked-
tek, hol a' természetnek, hol pedig az időnek
szerentsés változása által maradának életben.
Ha ezek igazak, akkor vagy tudatlannak,
vagy vak-merőnek kellene mondani az Orvost,
ki a' nyavalyás marháknak orvofságokat ad.

Bizonyos azomban, hogy azok az or-
vofságok, mellyek a' testet belső-képen eröl-
tetik, soha jó erővel nem birnak; sőt még
a' leg-jobbak-is ártalmasok, midön a' betegek-
nek akkor nyújtatnak, a' midön a' gyomor-
nak

nak emésztése meg-állapodik, mint-hogy ilyenkor a' gyomorban meg-maradván a' vérrrel éppen öszve-nem elegyednek; úgy nem különbben azok - is mind ártalmafok, mellyek a' marháknak, erővel, 's annak idején kívül bé-adatnak.

Az erőszakos erőltetés nagyon el-bádjasztya az állatokat, igen neveli benne a' félelmet, a' forróságot, a' kint, és a' hideglelést, 's ime ezek okozzák, hogy a' belső orvosságok, mellyek a' Dög-nyavalyakor bé-adatnak, oly kevés erővel birnak, sött felettéb ártalmaflakká válnak.

Minek -utánna fok számtalan próbákból észre vették az Orvosok, hogy az Orvosságokból kevés hasznot reménlhetni, ama' gondolatra jutottak, hogy a' Dög-nyavalyák gyógyíthatatlan betegségek, következő-képen nem adatik azok ellen orvosság, mellyre nézve azt tartották, hogy a' beteg állatok' forását tsupán tsak a' vak szerentsére kell bízni, és hogy leg-jobb körülök semmit se mivelni,

Igaz ugyan, hogy efféle betegségek fokszor halálos veszedelműek, de azért nem

azon okból olyanok, mivel a' belső orvosságok különös erejeket nem mutatják, hanem azért, mivel a' betegségek hertelen nevelkednek, a' változások szörnyűek, és az okok halálos gonoszok; szememmel láttam, hogy némelly marhák, minekelőtte még csak orvosságot kézfizetett - is az ember nekik, már leg ottan, mihent meg-szökettettek, meg-is ölettettek a' dögleletes nyavalyától.

Azok a' marhák mindnyájan el-vesznek, mellyek a' nyavalya' kezdetén ordítanak, mellyek a' fejeket az ágyékokhoz szegeznek, mellyek nagy has-menésbe esnek, mellyek hig matériát, fel-oldott vért, és húgy-színü vizet fetskendeznek al-felekből; színte így járnak a' tehének - is, mellyek a' betegség' elején vemheket el-vetik.

Úgy nem különben azok-is általlyában el-vesznek, mellyeknek midőn belől a' hasok dagad, kívül a' feggek nyitva áll; mellyeknek nyelvek lágy, meg-tsappant, és ólom-színü; azok ellenben meg-menekednek, mellyek a' nyavalyától fokáig kínoztarnak, mellyekben a' változások lassan nevelkednek, és
kifü-

kitűniként fogynak, 's mellyeknél végtére a' nyavalya tellyesféggel megindul.

Azok veszedelembé forognak, mellyeknek nyelvek' szélein sárga hólyagotkák keletkeznek; azok ellenben minden bizonynal megdöglenek, mellyeknek nyelvek' szélein barnás vízzel tellyes kék hólyagok támadnak, 's magok után fenés fekélyeket hagynak.

A' nyavalya azomban nem mindenütt egyarányos, ha külömben nem szökő, hanem helyben maradó, és tartós; az Országok' fekvése, a' helységek', és mezők' tája, mellyen a' marhák legeltetnek, nagy külömbeséget szokott okozni.

A' marhák' termete, testek' állapotja, gond-vifelése, az esztendőnek részei, az idő', és a' szelek' járási-is hol nevelik, hol pedig fogyasztják a' veszedelmet, úgy nem külömben a' hévség, a' nedveség fokszor megváltoztattják a' Dög-betegségnek természetét; így a' hives idő azon betegségeket alá-szállítja, mellyek a' hévségkor veszedelmestül dühösködnek, és a' kemény hideg által.

tallyában el-széllyefszti azokat, mellyek a' hév-ségtől okoztatnak.

A' veszedelem fokszor ugyan abban az egy nyavalyában a' fiatal, és koros marhák között nagyon különbözik; nagy különbséget találunk tudni- illik a' nyavalyának orje között, ha a' him, és nyöftén marhákat tekintyük, ha a' monyas, és herélt lovakat, ha a' bikákat, és ökröket, ha a' fejös, és meddő teheneket veszfzük.

A' melly Orvos ezek között különbséget nem tesz, a'-ki ezeket által-nem láttya, 's okoffan ráitok segíteui nem tud, az maga a' Dög-nyavalyánál ártalmaffabb.

A' Dög-nyavalyának illy különb-féle állapottyakor tehát szükséges, hogy az Orvos ama helységek', 's azon marhák' segítésére fieffen mindenek előtt, mellyeken leg-lamarább segíthet, 's mellyek nála nélkül éppen el-vesznének.

Ez a' történet majd mindenkor lehetséges, 's ugyan azért ha a' koros marhákat meg-nem mentheti, akkor a' fiatalokhoz láfson;

son; ha az erőfiek vesznek, akkor a' gyengéken segítsen; fo ha idejét, 's fáradságát azok körül ne vesztegeffe, melyeknél azok nem láttszanak használni.

Eleget téfzen azomban a' szükség' idején, ha azokat életben megtartya, melyek külömben tanátfa nélkül vagy el-hagyattatnának, vagy talám meg-is ölettetnének: ez az intés, úgy tettszik felettébb-való, mint-hogy az előre látó ember ezt úgy sem tselekszi; tfak az igyekezik mindnyájakat meg-menteni, ki egygyen se segíthet.

De vallyon mi-tévő legyen az ember, midön az orvosságok nem használnak? vaj-ki bóldogtalan az az Orvos, ki orvosló italoknál egyebet nem tud rendelni, ezek valójában erötelen fegyverek; melly távúl vannak még tölünk azon idök, melyekben a' barom-Orvosok értelme a' mély fetétségből világos igaz útra fog térítetni!

Nagy nyavalyák nagy okofsággal gyógyítatnak, ez az ö leg-hathatósbb orvosságok; a'-ki azért a' beteget az ö természetek ízerént, és a' nyavalyát az idö' változása,

fa, és a' többi környül-álló dolgok szerént tudja intézni, arról valójában mondhatni, hogy leg-drágább orvosló szerekkel bír.

Ehez képest a' melly nyavalyákat a' belső orvosságok meg-nem győzhettek, azokat fokszor a' jó gond-viselés, a' helyes tartás, a' szokott étetés, és itatás, avagy annak elfogáfa meg-tudták győzni; mihelyest az élet csak anuyi ideig-is meg-tarthattya magát, még az orvosságok az erejeket ki-adhattvák, avagy még a' természet meg-indúlhat, legottan a' nyavalyáfok-is meg-gyógyúlnak.

A' nyavalyás marhák némellykor szinte akkor térnek egészségekre, midön a' környül-álló dolgok, mellyek a' Dög-nyavalyához nem tartoznak, hanem ahoz tfak véletlen ütöznek, az orvostól el-távoztatnak.

A' mértékletes melegség, a' romlott időnek jóra-való fordúláfa, a' nyugalom, a' tisztaság, és több afféliek olly orvosságok, mellyek soha hathatós erő nélkül mintfenek.

Úgy nem külömben midön a' belső orvosságok nem hasznáinak, és a' betegek' általa-

lapottyát meg-nem változtatták, akkor nem ritkán a' külső szerek szoktak hasznoffan szolgálni; az utólsók közzül, e' következendőkkel élhet leg-hasznoffabban az Orvos a' Dögyavalyának idején, úgy-mint az izgató szerekkel, a' mesterséggessen készített kelevényekkel, a' tüzzel, és a' tüzes vafial.

Az említett szerek általiyában hasznoffak, ha annak idejében választatnak, annak igaz helyére alkalmaztatnak, 's mértékletesen, a' nyavalyának tudni-illik hol nevelkedése, hol pedig alább szállása szerént intéztetnek.

Ha ellenben az egygyik a' másik helyett választatik, ha azokkal egy-valaki roszszúl, avagy későn él, akkor nem csak haszontalanok, hanem egyfzer'smind felette ártalmasok; szinte ilyenekké válnak, midőn igen gyengén, avagy felettebb erő-szakoffan alkalmaztatnak.

Ha mindnyájan ártalmasok az orvosságok, akkor sokszor azok használnak, mellyeket maga a' barmok' kívánsága, 's természet-izgatása a' betegekkel meg-kívántat; soha se fogja-meg ezeket az ember a' nyavalyás mar-
bák.

háktól, ámbár olyanok legyenek, mellyek a' méreg' nevét meg-érdemlik.

Ama szerek, mellyek a' beteg érzékenységnak tesznek, nem igazán mondatnak méregnek, mert ezt a' nevet sokan csak bizonyos időben, és csak a' tesznek, és vérnek különös állapottyára nézve érdemlik, mert-is ezekhez képest a' mérgek sokszor eledellé, és orvossággá, a' leg-jobb szerek pedig nem ritkán veszedelmes méreggá szoktak válni.

Ezt bizonyítja maga az élet, az (*instinctus*), az - az a' természet' izgatása, a' marhák, és a' tapasztalás; mellyre nézve maga a' természet ellen tufakodnánk, ha mi is különben szöllanánk a' dologról; ugyan ehez képest valamint a' betegségek a' testet erejétől meg-fosztyák, a' vért, és a' többi nedveséget meg - változtattják, úgy változik a' marhák' indulattya - is, ha különben a' gyomor még emészto erővel bír.

Valahányszor a' nyavalyának állapottya változik, mind - annyiszor hol a' melegség, hol a' hideg, hol pedig az esztendőnek részei az érzékenységet-is másképen intézik; a'
nyelv-

nyelvnek természet ellen-való állapottya más ízet ad a' ízájnak, és a' gyomor-is hol megkivánnya, hol pedig meg-útállya az eledelt.

Ehez képest mindnyájan az orvofságok, és a' gyógyító szokások, mellyek ezekhez alkalmaztatva nintsenek, hol általlyában ölték a' marhákat, hol pedig több, avagy kevesebbé ártottak nékik.

Valami tfak a' betegek' testére hat, mind az vagy jobbra téríti, vagy veszedelmesebbé téfzi a' nyavalyát; a'-mit azért az Orvos javafol, (ámbar tfak egy pakrótz, egy gyenge takaródzó, egy bé-tett, avagy ki-nyitott ablak légyen-is), szükséges, hogy ugyan az mindenkor a' nyavalya' járásához képest választafsék, hogy a' veszedelemmel, és változásokkal egygyezzen, és mind az esztendő' részeihez, mind pedig az idő' folyásához légyen alkalmaztatva, ha külömben akarjuk, hogy ártalmat ne okozzon.

Ezen fok külöbségekre nézve az orvoslásnak módja -is mind a' Dög-nyavalyákban, mind pedig a' többi betegségekben, mellyek a' marhákat gyötrik, külömbféle szokott lenni.

H E T E D I K   S Z A K A S Z .

Mi módon kellefsék az egészséges Marhák-
 hákkal bánni, a' betegeket pedig orvosol-
 ni, a' Tavaszi Dög-nyavalya' meg-
 jelenésekor ?

Nem lehet se az egészséges marhákat kü-
 lömben életben meg-tartani, se a' nya-
 vallyáfokat orvosságok által helyre hozni,
 ha-tfak egy-valaki a' beteg, és egészséges mar-
 hák' testi állapottyát, ha-tfak az időnek, és
 a' természetnek változását, 's a' nyavalyának
 okait, mellyek a' vért, 's egyéb nedvessé-
 geket meg-fzokták vesztegetni, különös-képen
 által-nem vizsgállya, 's tellyességgel nem is-
 méri.

A' Dög-nyavalyának okait néha se az el-
 múlt, se a' jelen-való időben, mellyben a'
 betegség kezdődik, keresni nem lehet; a'
 tél fokszor jó, és az idő egészséges vólt,
 de a'-mellett a' marhák hol a' tartásban, hol
 az eledelben, hol pedig a' szellőztetésben
 szükséget láttanak.

Talám

Talám a' széna, fájú, szalma a' gyűjtéskor, a' kazalokban, avagy a' rozsz ház-fedél alatt meg-romlott; talám ezek a' takarmányok, midőn nékik száradni kellett volna, nagyon meg-áztak, avagy utóbb megvesztegetődtek; mind ezeket szükséges az Orvosnak meg-visgálni, és különös tekintetbe venni.

Ezt a' marháknak hol kövérsége, sovány-sága, ereje, testi állapottya ki-mutatja, hol a' izemek' tüze, nyelvek, 's orrok' belső ízine, szívek' dobogása, és az élet-erek' veréfi ki-jelentik, 's mint-egy szinte szóval tanítják, mi módon kellefsék az egészségesekekkel, 's miképen a' betegekkel az Orvosnak bánni.

A'ki ezekre vigyázni akar, semmiképen se fog munkájában hibázni; ehez képest igen gyakran meg-fogja az egészséges marhákat (ha különben felette közel nintsen a' Dög-betegség), a' veszélytől menteni; sok nyavalyásokat fel-fog segíteni, (ha különben a' betegség hertelen nem nevelkedik); végtére tudni fogja leg-alább, miért segíthet, 's miért nem né melly marhákon.

Midőn a' marhák a' Dög-nyavalya előtt, soványok, bádjadtak, 's erőtelenek, akkor a' betegek rövid nap alatt mindnyájan megdöglenek; színte így járnak az igen kövelek is, mert ha az ő vérek a' nyavalya előtt nem sűrű, és piros, akkor csak azok térnek egészségre, mellyek több vérrel, 's belső nedvességgel bővelkednek.

A'ki efféle állapotkor, a' marhákon eret vág, ámbár még olly kevés vért ki-vegyen belőlök, az általlyában meg-öli azokat; a' vér, melly ilyenkor az erekből ki-tápoltatik, még foly, 's melegsége tart, közönségesseu fetét barna, fekete; híg, és nagyon víz-elegyes szokott lenni; ez pedig főképen akkor történik, midőn az el-múlt tél nedves; az idő lanyás, és az istállók felettébb melegek voltak.

Midőn a' marhák a' téli holnapokban rosszul tápláltak, midőn izetlen, és ázott szénán, rossz szalmán, poros, és szemetien polyván telelnek, midőn elegendő só nélkül szükölkölnek, ekkor-is általlyában erő, élet, és pirosság nélkül szokott találtak a' marhák' vére.

A' melly Orvos igaz próbákkal, és okos értelemmel bír, az ér-nyitás nélkül-is tudja, mi-féle állapotban légyen a' marhák' vére, már külső jelekről meg-isméri azon okokat, mellyek belső-képen a' testnek nedvefségét meg-változtatták, es meg-rontják.

Midön a' télnek ideje jó, és hideg, következendő-képen midön az az égnek tájával, a' melly alatt a' marhák élnek, egygyez, akkor a' dögleletességnek okát az istállóban, az eledelben, annak természetében, fogyatkozásában, avagy a' marhák' el-rekesztésében kell keresni.

Effele állapotkor, fő-képen midön még azon helyül a' nyavalya kezdetén egynehány napig az ajtók, és ablakok meg-nyittatnak, midön az istállókból a' ganéj ki-hányattatik, a' húgy ki-eregettetik, a' felettébb-való fok marha abból tovább szállíttatik, effele állapotkor (mondám) azok-is még meg-szabadíttathatnak a' veszélytől, mellyek egészségeseknek láttatnak lenni, ha külömben igen közel niutsanak a' meg-szököshez.

Akkor - is jó reménységgel bíztathattya magát az ember, midön az iftállónak ki-tisztítása után a' napnak némelly tiszta óráiban a' marhák száraz udvarokra hajtának, 's azokon egy ideig szellöztetnek; midön ugyan a' szabad levegö-ég alatt kö-söt nyalhatnak, avagy sós vizet ihatnak;

Midön azok eleibe gyenge fenyő, avagy egyéb még ki-nem fakadott fa-ágotskák héjajtól adatnak, hogy azokat rághafsák; midön eledelek meg - változtatik, meg - jobbítatik, 's meg-bövítetik;

Midön egy-valaki az eledelnek fogyatkozásakor a' marhák' számát alább szállította, 's főképen azon marhákon ki-ád, mellyek közül leg-többen el-vesztek, avagy meg - betegedtek, péld. ok. a' korosok, fiatalok, az erőfiek, avagy a' gyengék között, 's a'. t. A' többi marhák pedig a' fellyebb említett mód szerént illendöképen tartaffanak, 's tápláltatának; ehez képest az egészségeseket a' nyavalyáfoktól el-kell választani, 's távúl-tartani, minden nap meg-kell őket tisztogatni, és kefélni, úgy nem külömben a' tisztátalan tagjait

kat

kat meg-kell mosni, és az egész testeket, a' mennyire lehetséges, igyekezni kell minden rútságtól tisztán tartani.

Nagyon 'örizkedjék a' marhás gazda azokat, (ámbár az idő engedné), időnek előtte a' mezőre hajtani; itt különös - képen azon Dög - nyavalyákról szollok, mellyek tavasz-fal, úgy-mint Böjt-elő, 's második havában, és Szent György-havában ki-ütni szoktak, fő-képen a' mi egünk tájja alatt.

Valaki a' marhákat a' mezőre hajtja, még az idő nedves, a' föld vizes, hideg, még azon a' rodhatt fű meg -vagyon, avagy a' hó' levétől által -járattatott, az nagy részben oka, hogy a' Dög - nyavalya annál hamarább támad, mert az új fű, melly ugyan abban az időben a' földből ki-tódúl, és éretlen, szinte eledele a' ragadó Pestisnek, a' fű pedig mindaddig meg-tartya ezen tulajdonságát, valameddig a' szála, és belső nedvesége meg-nem érik.

Szinte ekképpen kell az Orvosnak az egészséges marhákat a' Dög-betegségtől oltalmazni, minekutánna arra az idő' változásától

hailandókká tétettek ; ekkor a' marhák' teste, és vére szinte olyan állapotban vagyon, a' minémüben akkor találtatik, midön a' Dög-nyavalya a' rozsz tartástól, a' sovány eledeltől, és a' tisztátalan istállótól veszi eredetét; azon kívül, hogy ekkor a' nyavalya tovább tart, más különbséget nem tapasztaltam közöttök, de ezt-is csak akkor, midön az idő az ő tulajdonságit meg-nem változtattya.

Ritkán szokott azomban az idő' változása egyedül maga a' Dög-nyavalyának oka lenni ; többnyire majd mindenkor a' fellyebb említett dolgok szoktak arra alkalmatosságot adni, 's így az idő' változását-is magokhoz kaptfolyják.

Azon Dög-betegségek ellen, mellyek a' nedves, lanyás, és ködös téltől okoztatnak, ezek szoktak leg-jobb orvosságok lenni: úgy-mint a' száraz istálló, jó allyok, jó száraz eledel, kü-só, törkök, liszt-por, korpa, daráltt bab, öregén örlött zab, árpa, 's egyéb affele hüvelyes, avagy hejjas vetemények, kiyáltképen midön illendő bövséggel adatnak, miuthogy az ilyen eledelek különös-képen hasznosak a' szarvas marháknak.

Meg-

Meg-lehefsék-é, vagv nem a' Tavafzi Dög-nyavalyától meg-fzökött marhákat gyógyítani, az rész szerént a' betegségnek erejétől, annak hol lassabb, hol szaporább futásától, rész izerént pedig a' testnek állapottyától, az egészségfek' tartásától, az Orvos helyes értelmétől, az időtől, és az orvofságok' választásától függ.

Mennél súlyosabb a' nyavalya, annál nehezebb annak orvoslása, 's mennél hertele-
nebb nevelkedik, annál kevesebb marhákat lehet a' veszelytől meg-menteni.

Mindenek előtt tehát a' helynek választására kell vigyázni, a' mellyre a' nyavalyás állatokat szükség helyheztetni; azután meg-kell gondolni, minémü az idő, és a' környül-
lévő állapotok annak választáfsakor; úgy nem különben meg-kell tekinteni a' hévséget, a' hideget, és nedveséget; a' hideg-lelésnek nevelkedését, avagy fogytát; mind ezekre szükséges különös - képen a' nyavalyás marhákra vigyázó embereknek számat tartani.

Midön annak okáért már bizonyos hely választatott, és a' nyavalya' féfszke - is, tud-

ni-illik a' gyúladásnak helye fel-találtatott, akkor a' marhákkal ekképpen kell bálni:

Némelly tallér forma, 's mintegy hüvelk vastagságnyi vas vétetik, ezzel, minek-után-na tűzben izzóvá tétetett, addig égettetik a' gyomor', és a' köldök' táján, úgy nem kü-lömben a' szügynek közepén a' marhák' bőre, még az világos barnává, avagy gesztenye-színüvé nem válik.

Hasonló-képen ugyan ekkor, az-az mi-dön a' marhák először nyavalyájokat jelentik, vagy ször-madzag * húzattatik az evesedés-nek okaért a' szügyön által, vagy pedig u-gyan

---

* Ször-madzagnak, (melly a' beteg marhák' szügyén a' bőr, és hús között két arasznyi hosz-szúságra szokott húzattatni) leg-jobb a' posztó-vég. Melly -is hogy több erővel bírjon, és a' testből fok genetséget szivjon, szükség előbb azt terpentín-olajba mártani, vagy azzal meg tsepegtetni. Mihe-lyest ez genetséges matériát szivj és tsepegtet, azonnal szükséges a' ragados, és száraz genetséget róla minden nap lanyás vizzel, és szappannyal le-mösni, és a' ször-madzagot mindenkor ide 's tova húzni; lehet azt két három hétig-is a' testben hagyni.

gyan annak böre alá azon a' tájan némelly darab fekete hunyor-gyökér dugattatik, hogy tudni - illik eves kelevényt szívjon, és abból a' genetség ki - tsepegjen.

A' - ki inkább a' hunyor - gyökérrel, mintsem a' ször - madzaggal akar élni, az olly erejü gyökeret válasszjon, hogy az által hufzon - négy óra alatt egy különös nagy daganatot támaszthasson.

A' marha tehát a' néki rendelt helyen marad, 's midön a' hideg miatt borzadozik, bé - födetik, midön pedig hevül, födetlen hagyattatik; az elsőre nézve az ajtók, és ablakok bé - tétetnek, a' másodikra pedig megnyíttatnak.

Valameddig a' hideg - lelés nevelkedik, mindaddig sóval, és falétrommal kevertt hideg moslék orvofság gyanánt szolgál, valami ellenben a' marhát táplállya, ekkor méreg; nem szóllok itt azon dolgokról, mellyeket különös iudulatból néha magok meg - kívánnak a' marhák, efféliek nem ártalmasok, de azok, mellyek fájdalomból, félelemből, és türhetet -
len -

lenségből vetetődnek, ritkán vannak ártalom nélkül.

Ritkán tudják a' marhák körül lévő szolgák ehez magokat alkalmaztatni, azért igen helyeflen tselekszik az Orvos, midőn mindjárt a' nyavalya' elején a' száraz eledelt megtiltja, és csak az italt, (ha inni kívánnak a' marhák), meg-engedi, ha ellenben önnön magok nem kívánnyák az italt, éppen rossz jel volna, melyre nézve nem-is kellene őket az ivásra erőltetni.

Minden itatás előtt meg-kell a' marhának-száját, nyelvét, 's fogait egy rövid fát-kára tekert, és a' végen meg-erősítetett tiszta spongia által erős sós vízzel mosni; ha a' nyelvek motskos, és mint-egy hártyával némelly sívós matériával bé-füdetett, akkor sóból, és korpából készített, és tiszta ruhába köttetett jókora darab pogátsát a' szájokba kell dugni.

Mihelyest a' szemek tüzesedni kezd, legottan napjában azt többször iris hideg vízzel meg-kell mosni; úgy nem különben, még az orrokból takony foly, és a' szemek könny-
vez-

veznek, akkor-is mindaddig vízzel kell azokat öblögetni, még a' nyavalya meg-nem változik, 's el-nem múlik.

Szinte ekképpen kell banni ama fekélyekkel - is, mellyek a' szőr-madzag, és a' hunyor gyökér által okoztattak; a' spongiát mindannyiszor szükséges tisztán meg-mosni, és a' szellön szárogatni, valahányszor azzal újonnan élünk; egészséges marhát azzal seuki se törölgeffen, mert ha a' marhák' nyavalyája ragadó vólt, akkor annak mérgetől a' spongia-is meg-szökettetett, következendö-képen az egészségeseknek ártalmas lehetne.

A' - hová a' hason, és szügyön a' tüzes vas süttetett, ott nints mit milyenek a' szolgák, ha a' seb' helye meg-evedednék, a' vagy a' marhák' fekvése miatt meg - fenefednék, akkor azt sós vízzel, avagy tflupán tflak hideg fris vízzel meg-kellene mosni, és a' többire nézve éppen a' természetre kellene bizni.

A' harmadik, avagy negyedik napon a' sós fris víz helyett, főtt széna, és kenyérhéj' levéböl készített italt kell a' beteg marhák-

hákknak adni; ezt az italt a' betegség külömb-féle állapottyára nézve hol mézzel, hol pedig falétrommal öszve-kell keverni, 's mindenkor, de fő-képen midön az al-felek meg-reked, derék marok sóval szükség azt a' marhákknak nyújtani.

Ekkor a' közönséges széna' levéből lanyás klistér-is adatik nékik, ez a' vég-hurkába meg-rekedt ganéjt meg-inditya; fokszor hasznos a' beteg marhákuak.

A' harmadik, vagy negyedik napon, (azon betegségeket értem tudni-illik, mellyek a' tizen-kettődik nap körül el-múlnak) jobbra a' marhák vér-hasba esnek; ez ellen orvofságot nem tudok, azok közzül, mellyeket ismérek, leg hasznoffabb a' lisztes moslék, a' pirított kenyérből, földi almából, pohánkából, 's darából készített jó sűrű leves.

Én az egygyik, vagy másikkól napjában kétszer, 's háromszor egy-egy mészelyt bézfoktam adni a' beteg marhákknak; az ö erejek abban áll, hogy a' betegeket mind enyhítik, mind pedig táplállyák, fő képen ha azokat önnön magok meg-kivánnják, mellyre
 uézve

nézve tfak tfupa vízben , avagy széna-lévben kell azokat meg-főzni. és sóvai öfzvekeverve a' marháknak adni.

Midön a' betegek még inkább meg-bádjadnak, akkor az ilyen sűrű levesbe egy üveg pohár bort, avagy jó fert töltetek, 's a' mellett á' fellyebb említett széna', 's kenyérhéj' levét, mellyben -is fiatal tölgy-fa öregen örlött hejja főzettel, napjában háromszor adatom a' marháknak.

Ezen mód szerént bánok én a' beteg, és az egészséges marhákkal, midön a' Dögnyavalyák tavaszszal támadnak; a' jó tartás, gond-vifelés, tisztogatás, száraz ifálló, tiszta levegő-ég, vigyázás, hogy a' test hívesítfésék, midön azt a' hideg-lelés háborgáttya, vigyázás, hogy a' takaródzó a' marhára tétfésék, avagy le-vétfésék, midön azt a' hideg, avagy hévség gyötri, vigyázás az ajtók', és ablakok' meg-nyításában, vagy bétevétfésében általlyában ide tartozandó dolgok.

Ila az ember ezen szerek által tfak ideigis életben meg-tarthattya a' beteg marhákat, még a' természet némü-némü-képen a' betegséget

seget meg-indítja, akkor bízva reménylheti, hogy azokat a' veszélytől meg-menti; ha ellenben annyira mérges a' nyavalya, hogy a' marhákat bertelen veszti, akkor az Orvos mindaddig hátra tartson az orvossággal, még az idő néki segítségül nem jö.

NYOLTZADIK SZAKASZ.

Miképen kellefsék az egéfséges Marhákkal bánni, és a' betegeket orvofolni, a' Nyári Dög-betegség' alkalmatofságával?

A' Nyári Dög-betegségek leg gonofzabbak a' hévségben; ekkor a' beteg marhák hol a' hideg-lelésnek forrósága, hol pedig egyéb környül-álló doigok által, melyek a' forróságot nevelik, szoktak hertelen öletetni, vagy halálos veszedelembe ejtetni.

Illyenkor valójában igen kétséges állapotban vagyon az Orvosnak tudománya, 's betsülete; egy felöl a' pestifél, más felöl az emberek tudatlanságával küszködik, itt az elementomokkal hartzol, amott pedig az időtől, 's annak változásától üldöztetik.

Általlyában minden környül-álló dolgok véllé, és tudományával vetekednek; az idő, a' betegség, a' marhák' teste, és vére illyenkor elleuségivé válnak, mint-hogy mindnyájan veszélyt okoznak; ezen veszedelmes álla-

potban szükséges néki meg-visgálni, mi árthat leg-inkább a' marháknak, és mi akadályoztathattya leg-nagyobban orvosló tudományát, mi öregbíti a' nyavalyát, mi teszi azt oly veszedelmessé, 's mi neveli annak változást.

Ugy nem külömben szükséges néki különös-képen tekintetbe venni a' nyavalyás helynek táját, a' marhák legellő-mezejét, hajlékát, eledelét, tartását, gondviseletét, a' lévséget, szárazságot, nedveséget, és az elmúlt időt, mind ezekből meg-ismérheti fokszor az Orvos, mind a' nyavalyának első okát, mind pedig azon dolgokat, melyek azt idővel súlyosbbitthatták, 's öregbithetik.

Azomban, jóllehet az Orvos a' Dög-betegségnek valóságos okait tudja, de ezzel azt még-se széllyeztetheti-el; mert ki parantfolhat a' szeleknek, ki akadályoztathattya meg a' víz-áradásokat, ki foszthattya meg a' felhőket a' víztől, ki ólthattya-el a' napnak tüzes sugárit: mindazonáltal eleget tézzen hivatalyának, ha a' körül-álló dolgokat, melyek a' veszedelmet nagyobbíttyák, idején-korán el-széllyezzi.

Ez pedig mindenkor lehetséges, főképen ha magát az Orvosi-tudományak első reguláihoz akarja alkalmaztatni; a' környülálló dolgoknak el-fogyása, mellyek a' betegséget súlyosbbitják, mind a' nyavalyás, mind pedig az egészséges marháknak hasznos, mivel az utólsókban a' nyavalyára-való hajlandóságot alább szállítja.

A' betegeket nem lehet mindenkor a' veszélytől meg-menteni, minthogy még a' gyenge Dög-nyavalyakor - is közönségesen a' meleg nyári hónapokban általlyában el-vesznek; mert a' nagy hévségkor annyira nevelkedik a' hideg-lelés forrósága, hogy a' testnek nedveséget túlsá méreggá változtattya, következendőképen a' közönséges betegségekből Kontagiokat, az-az ragadó, és felette dügleletes betegségeket készit.

A' melly nehéz azért efféle állapotban az Orvosnak a' beteg marhák' életét meg-menteni, oliy súlyos néki az egészségeseket a' meg-szükéstől oltalmazni, mivel a' nyavalyás heyeken ilyenkor majd egészséges marhákat se találhatni; mindnyájan közel járnak az ő vérek', és testek' állapottyára nézve a'

veszélyhez, következendő - képen felette ritkák, melyek a' nyavalyát el-kerülhetik.

Az Orvos azonban még-is meg-kiffebbítheti a' nyavalyások' számát, ha azon fő okokat ismeri, melyek a' betegséget okozzák, 's azon környül-álló dolgokat tudja, melyek a' Dög-nyavalyát öregbítik, 's súllyosbítják; az idő' vontatása is, mellyel néha a' betegség a' marháhat meg-szállani késedelmeskedik, fok-szor meg-menti azokat a' veszélytől; ha azért az Orvos ezt a' késedelmességet tudománya által killyebb terjesztheti, akkor a' marhák egészségben meg-maradnak.

Ehez képest ha a' hévség igen nagy, ha az a' helység' fekvéséhez, az idő' mivóltá-hoz, és az égnek tájához képest, mellyen a' marhák tudni - illik vesznek, természet felett nagy, akkor kétség kívül nem ritkán első, és fő oka a' dögleletes nyavalyának a' hévség.

A' környül - álló dolgok ellenben, melyek ilyenkor a' nyavalyát súllyosbítják, és halálos veszedelmessé teszik, következendők, tudni-illik a' száraz levegő - ég, ugyan abban a' szükséges víznek fogyatkozása, a

ritka

ritka hevesítő, és savanyú vetemények, melyek-is a' száraz idő miatt nem nőhetnek, a' jó fünek, és általában az élelemre szükséges eledelnek fogyatkozása.

A' hővséges fü-szerfzamas erejü vetemények, es favek, az igen száraz, és meleg föld, fő-képen a' lapos tájakon, a' zöld fának, hives dalittóknak, és a' kívánatos árnyéknak fogyatkozása; ezek, és több afféle dolgok okozzák, hogy néha az egészséges marhákat a' meg-szökéstől, és a' betegeket a' Dög-veszélytől általában lehetetlen megmenteni.

Innét vagyon, hogy ugyan azon az egy helyen, 's ugyan azon egy időben a' marháknak csak azon neme betegszik-meg, melyre az említett dolgok' ártalmas ereje különös-képen szállott; így nem ritka dolog, hogy némelly helyen a' jühok magokat jól bírják, holott a' szarvas marhák rendről-rendre hullanak, hogy az utólsók' nyavalyája csak bizonyos helyeken, csak bizonyos tfordákban, 's nem pedig minden seregeken, 's minden tájakon uralkodik.

Illyenkor még az egészséges marhákat eképpen lehet a' betegségtől meg-menteni, ha tudni-illik nappal jó térs istállókban tartatnak, éjjel pedig a' legellő-mezőkre hajtatnak; ha az istállók a' hévségnek idején, a' mennyire csak lehetséges, hivessekké, és szellősekké tétetnek.

Ha az istállók' tája, mellyen azokban a' melegség bé-szorúl, nap-közben gyakran hideg vízzel meg-öntöztetik; ha a' marhák egytzer, vagy kétszer napjában hideg vízben meg-úsztattnak, mosattnak, vagy füröztetnek.

Ha az egészséges marhák erdőkre, avagy egyéb árnyékos helyekre hajtatnak; ha gyakran meg-itattatnak, és elegendő kő-sót velek az emberek nyalattatnak; ha ló-herrel, 's más afféle kert-béli zöld veteményekkel, azoknak leveleivel, és gyökereivel annak idejében elegendő-képen tápláltatnak.

Úgy nem külömben ha talám a' Dög-nyalyára a' nedves, és ködös tavasz, a' vizes nyár, és a' posványos rétek adtak volna alkalmatóságot, akkor az egészséges marhákat rólna mezőkre, dombos halmokra, avagy pedig

dig hegyekre szükséges hajtani; a' tóktól ellenben, és a' folyó-vizektől megszűze kell őket távoztatni, és ha ez lehetséges nem volna, akkor az istállóknak azokat szénával, szalmával, kő-sóval, és száraz eledellel jól kellene tartani.

Szinte ekképpen szükséges az Orvosnak, és a' falusi gazdának az egészséges marhákat azon dögleletes betegségektől oltalmazni, mellyek a' ködös, és nedves időtől, vizes rétektől, sáros istállóktól, posványos falúktól, avagy mocsáros udvaroktól üszszel okozatnak.

Akár minémű időben okozzák az említett dolgok a' Dög-nyavalyát, mindenkor őrizkedgyék az Orvos, hogy azon orvofságokkal a' nyavalya ellen ne éljen, mellyek a' tudatlan világtól olly nagyra betsületnek, de a' marháknak a' mellett igen-ártalmafok szoktak lenni; úgy - mint az er-vágással, a' nagyon szorongató, izzasztó, has-hajtó, és több afféle kemény erejű orvofságokkal, mellyek azoknak testet felettébb nagyon megindítják.

Az úfztatás, föröztés, és mosás, melly a' hévségtől okoztatott nyavalyától az egészes marhákot meg-szabadítja, tsupa halalos méreg ilyenkor; szinte olly veszedelmesekek lehetnek a' ször-madzag-is, a' tüz, és az izzó vas, ha tudni-illik az ember azokkal annak idején, 's helyén kívül él.

Midön a' nedves idő fő oka a' betegségnek, avagy midön az a' nyavalyát neveli, és súllyosbbitya, akkor a' következendő dolgokon, úgy-mint a' kö-són, száraz eledelen, és' iftállón, a' testnek, falúknak, és udvaroknak tisztogatásán, a' száraz dörgöléseken, meleg takaródzókon, lobogó-tüz' lángán, savanyó almákon, 's több afféle dolgokon kívül, mellyek által némelly hivesítés okoztathatik, jobb szereket nem ismerek, a' mellyek-is a' Dög-nyavalyának inkább ellene állának.

Mi módon kellefsék a' nyavalyáfokat gyógyítani, a'-mint legjobban tudtam, 's miképen arra tapasztalásim tanítottak, már ez előtt a' hetedik Szakaszban meg-mútattam; azok meg-szokták a' dolgot változtatni, a'
kög

környül-lévő állapotok pedig nagy világofsá-
gor adnak annak isméréteré.

A' hévségüöl okoztatott Dög - nyavalya
ellen ezek leg-hathatósbb orvofságok, 's e-
zek hafználnak leg-inkább a' betegeknek, úgy-
mint a' hives tartás, a' fris, és tífzta leve-
gö-ég, a' hideg víz, kö-só, falétrom, a' fütt
tölgy - fa' héjának leve, a' sínór-húzás, a' hu-
nyor-gyökér, a' tüzes vas, a' tífzta, és he-
lyes tartás.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Dög-mirigyének a' testbe-való bé-
óltásáról.

A' Marha-dög-mirigynek a' testbe-való bé-
óltása a' gyermekek' himlőnek bé-óltá-
sától vette eredetét; * én ezt semmiképen se
állítom oly szernek lenni, melly a' nyava-
lyát enyhítené, hanem csak oly próbának
tartom, melly által az ember meg-tudhattya,
ha a' betegség ragadó-é, vagy sem.

Nyavalyás helyen mindenkor, 's kivált-
képen akkor haszontalan a' bé-óltás, midőn
a' Dög-betegség felette gonosz természetű;
a' marhák, mellyekbe a' nyavalya óltatik,
szinte úgy meg-betegednek, valamint amazok,
mellyek önnön magoktól a' nyavalyába esnek.

Ezt

---

* Dobson, és Ramazzini tették a' marhákban-
való bé-óltással az első próbát

Ezt az igazságot a' gyakor tapasztalások majd minden Országokban elegendő nyilván bizonyították, noha annak magyarázatját sokszor az emberek meg-vetették.

Miért válik pedig a' Dög-mirigynek bé-oltása a' nyavalyás helyen haszontalanná, nem egyéb az oka, hanem mivel a' nyavalyás helyen-lévő egészséges marhák semmi-képen se bírnak ép vérrel, 's egészséges testtel.

Ehez tartozandó, hogy ugyan ezen marhák' leg-jobb, és leg-nagyobb számába, tudni-illik a' vemhes tehenekbe általlyában a' nyavalyát bé-oltani nem lehet, ha különben hasokban a' borjút, 's magokat életben meg-akarjuk tartani,

Hogy néha a' bé-oltásnak jó ki-menetele volt, az rész szerént az egészséges marháktól, rész szerént pedig a' felette jó bé-oltó materiától függött.

Ezt a' szerentsés ki-menetelt nem annyira a' bé-oltó szokásnak, mintsem a' nyavalya' gyenge erejének tulajdonítom, mint-hogy a' bé-oltásnak ugyan azon intézése ugyan
azon

azon Orvosok keze után más időben, más hónapokban sokkal különbb ki - menetelt okozott.

• Ilyenkor tehát mindenek előtt szívat kell tartani az esztendő' részeire, maga a' testnek mivoltára, és a' bé-öltendő matériának gyengeségére; ehhez képest ha az esztendő' része egészségtelen, ha felette heves, száraz, avagy nedves, és hideg, ha a' marhák, mellyeken a' bé-öltést tenni kellene, betegek, ha a' vérek híg, vizes, erőtelen, és szívetlen, akkor általtyában veszedelmes a' munkának vége.

Szinte ez következik, midőn a' bé-öltendő matéria egészségtelen marháktól, úgymint rodhasztó hideg-leléstől meg szökettettek-től, 's más affélektől vétetődik, mellyeknek vagy híg erőtelen a' vérek, vagy testek félrodhadt; mindnyájan el-vesznek az olyan állatok, mellyekbe az ilyen ártalmas matéria óltatik.

Én ugyan noha az ilyen operatio után kevés jót remélhetek, miudazonáltal nagy köszönettel tartozom mind azoknak, kik
 próba-

próba - tapasztalásokat e' dologban ki-nyilat-
koztatták, minthogy azok különös oktató-
fomra szolgáltak,

Ehez képest Kamper, Reinders, Tode,
Nemes Oerzen, és több afféle tudós Férjfiak
különös - képen meg-érdemlik, hogy tőlünk
betsültetvén, tudósításokat érdemek szerént
a' jövő világnak nevekkal egygyütt emléke-
zetül által - írjuk.

TIZEDIK SZAKASZ.

A meg-döglött Marhák' bőrinek haszon - vételéről.

Ha vallyon a' Döggel vezett marhákat büröstől kell-e el-ásni, avagy azt azokról le-húzni, 's valamelly haszonra fordítani? ez már harmintz esztendőök előtt kérdésben volt; annak előtte tfak emlékezni se volt szabad arról; mái nap tfak bizonyos helyeken szabad azt a' testről le-vonni, noha olly dolog, melly több Országok' hasznát illeti.

Hogy e' dologban el-igazódjunk, fokot ne kérdezőskedjünk, hanem inkább próbákat tegyünk; a' dolog meg-érdemli fáradságunkat, mint-hogy abból idővel kinek - kinek haszna nevelkedhetik.

Ama próbák, mellyeket Kortivron Marquis Úr Isuntil névü jószágán, az 1747-dik esztendőben, és Vicq d' Azyr az 1775 - dik esz-

esztendőben, Professor Kamper Úr pedig az 1766-dik esztendőben a' meg-szökött, 's nyavalyás bürökkel az úgy nevezett még egészséges markákon Hollandiában tett, még mind kevesek, és elégtelenek a' fellyebb említett kérdésnek meg fejtésére.

A' - ki ezen három Férfiak' tudósítását a' dolog' ki - meneteléhez hasonlítja, semmiképen se tudhattya, ha meg-szökettettek-é, vagy sem a' markák, mellyek afféle nyavalyás bürökkel bé-födettek.

Az első azt mondgya, hogy ama két darab markák, mellyekre a' nyavalyás bört terítette, tfak egy kevesé jelentették nyavalyájokat; a' második pedig, ki ugyan ezt nyóltz darabon több ízben próbálta, azt említi, hogy az evés közben történt úndoródáson kívül egyebet észre-nem vett; a' harmadik pedig, úgymint Kamper Úr egyebet nem tfelekedett, hanem tfak némelly beteg-bört két két esztendős borjúk közzé helyeztetett, ezek a' borjúk pedig szalmával födött itállóba vóltak bé-rekesztve.

Ugyan ettől a' híres embertől vagyon egy bizonyos levelünk, mellyet az 1770-dik éltendőben Pünkösd-havának 11 - dik napján ugyan a' Dög-nyavalyának meg-szökéséről a' Felséges Daniai Király' első Orvofsának, és egyszer'smind Udvari-Tanátsofsának Nemes Berger Urnak írt; ebből a' következő szavait hozom-elő, „ én, úgy mond, a' Dög-
 „ gel veszett marhák mind bőrevel, mind
 „ húsával, mind kövérével, mind pedig vé-
 „ rével, és a' t. a' bé-óltást próbáltam; én
 „ ezeket néha a' nyóltzadik nap múlva vet-
 „ tem a' döglött marhákból, a' bé-oltás u-
 „ gyan erejét mutatá, de szerentsétlenségre,
 „ mind azon tehenek, mellyeken a' bé-oltás
 „ tétetett, egy lábíg el-vesztek.

Ebből nyilván ki-tettszik, hogy ama kevés próbák, mellyekről emlékezetet tettem, általlyában keveset szolgáltak ama dolgok' ki-fejtésére, mellyekkel közelebbről meg-a-kartunk ismerkedni; olly prókákat kell azért újjonnan tennünk, mellyek egyenes úton a' dolog' valóságára vezetfenek; ehhez pedig több, mintsem egy pár darab marhák szükségek.

Nem elegendő tehát, hogy egy-valaki egy-két ökröket, avagy teheneket válasszon, azokat ragadó bőrökkel bé-füdjé, e' bőröket az egészséges marhák' óra' eleibe tegye, avagy az eledelt velek azokról éteffe; nem elegendő, hogy a' marháknak olly vizet nyújtson, mellyben contagios bőr áztatott, 's a' t. hanem szükséges önnön maga a' bé-öltés által meg-bizonyítani, hogy ama marhák, mellyek' bőrével az egészségesek bé-füdtek, valóságosan a' Dög-nyavalya által vesztenek-el.

A' próbát tehát némelly különös egészséges helyen, különös egészséges marhákon, azoknak több-féle fajján, 's nemén, és az Országának költségén tenni kell, következőképen nem kell engedni, hogy abba némelly tudatlan ember avatkozzék, és a' dolgot tetfzése szerént intézze.

Ehez-képest, a' fellyebb említett próbákat tizen-két, avagy tizen-öt marhákon először tenni lehetne, p. o. némelly istállóban egynéhány borjúkat, tinókat, ökröket, bikákat, fiatal, és vén teheneket negyven-nyóltz

óráig kontágios. bőrökkel bé-lehetne teríteni, 's nemelly örizet alatt fődve hagyni.

Az említett negyven - nyóltz óra után le-kellene az ártalmas bőröket róllok venni, szokás szerént azokat táplálni, 's mintegy tizen-négy napig várakozni, még rajtok ismét új próbákat lehetne tenni. .

Más istállóban nemelly ragadó (kontágios) bőröket fel-lehetne akasztani, 's addig lógni hagyni, még egészfzen meg-nem száradnak; ismét más istállóban többször napközben az étetés előtt, 's után, következőképen éh gyomorral kontágios nyers bőröket lehetne a' marhákkal szagoltatni.

Ismét különös más istállóban bizonyos darab beteges (kontágios) bőrt lehetne az egészséges marhába óltani, és utánna lehetne vizsgálódni, ha ezen állapotban közli-é, vagy sem a' nyavalyás bőr az egészséges marhákkal a' betegséget.

Hogy pedig az ember a' dolognak valóságáról tellyesféggel bizonyos lehessen, szükséges az ilyen próbákat külömbféle időben, a'
nya.

'nyavalyának külömb-féle változások, és több ízben tenni; kevés marhákon nagy változást ritkán lehet észre-venni, mint-hogy lehetetlen dolog, hogy kevés számú marhák között fokban legyenek, mellyek a' meg-szökésre hajlandók volnának.

Ezen kevés, és egyszer'smind éppen nem költséges próbákból nyilván meg-tudhattya az ember, ha közlik - é, vagy sem a' meg-szökött bőrök az egészséges marhákkal a' nyavalyát; én úgy tartom, hogy a' nyers zöldek mindnyájak között leg-ártalmassabbak, a' szárazak ellenben, fő-képen ha fris levegő-égen tartatnak, leg-kissebb ártalmas tulajdonsággal se bírnak.

Ezen idő előtt nagy veszedelmek lehetnek a' meg-szökött nyers bőrök az egészséges marháknak, leg-inkább ha azok azonnal bé-nem áztatnak, a' tsáva kádban meg-nem érnek, és a' timár' gyalúja alá nem vetetődnek.

Vicq. d' Azyr Úr ugyan ezt tanátslotta, 's azért az ilyen bőrök Holfatiában, és Daniában az utólszor támadott Dög-nyavalyakor minden helységekben, mihelyelt a' tefről le-

vonattattak, leg - ottan a' tsáva - kádba hányattattak.

Valamint pedig bizonyos, hogy a' Döggel veszett marhák' nyers bőre mérget foglal magában, olly tagadhatatlan az - is, hogy ekkoráig számtalan fok bőrök, mellyeknek hasznát lehetett volna venni, heában a' földbe áfattattak.

Ezek közé főképen azok számlálatnak, mellyek a' testről le - sem húzattattak, hanem azzal egygyütt a' föld alá rejtettek, noha a' marhák nem a' ragadó Dög - nyavalya, hanem csak a' közönséges Nyáj - betegség által vesztették életüket.

Nagyon hibáztak ekkoráig az emberek, hogy ezen két nyavalyák között különbséget nem tettek, csak nevekről, de nem természetekről ismérték azokat; ez volt az oka, hogy egy néhány esztendő előtt még a' Felsőleges Császári, és a' Pruffiai Tartományokban a' döggel veszett marhák' bőrével való kereskedés tiltva volt, most tellyefféggel szabad azzal kereskedni, mellyet - is Báró von Svietennek köszönhetik az emberek;

a' nyavalyás bőroket azomban, mihent a' testről le-vonattatnak, a' veszedelem' el-távoztatásának okáért, leg-ottan egy-nehány napig vagy lúgban, vagy fris hideg vízben kell áztatni.

Ha ellenben a' marhák' afféle nyavalyák által vesznek, mellyek a' bőrön eves kelevényekkel, varas sebekkel, és rút himlökkel támaunak, avagy pedig pestifés daganatokkal meg-jelennek, akkor a' meg-döglött marhák'it bőroftól el-kell ásni; színte ezt kell tfelekedni, midön a' marhák még eleven korokban már meg-büdösödnek, midön meg-döglésük után a' testnek hálós szövete meg-senészesedik, és a' hús ólom színűvé, az-az szürkévé változik.

Efféle bőrök ilyenkor nem tfak az egészes marháknak, hanem még az embereknek-is, kik azokat a' testről le-húzzák, avagy másképen illetik, igen ártalmasok; erről számtalan példáink vannak, tudjuk tudni-illik, hogy az olyan emberek, kik afféle veszedelmes bőreket forgattak, vagy meg-hóltak, vagy pedig pestifés daganatokat, avagy egyéb

kelevényeket kapván nyomorúságos állapot-
ra jutottak.

En magam - is bizonyos hadi-kovátsot
ismérek, * ki midön afféle döggel veszett lo-
vat fel-bontzolt, karjain fene holyagokat, és
kelevényeket nyert; ez a' történet bizonyít-
tya tehát, hogy a' börök között külömbsé-
get kell tenni, és hogy azoknak le-húzását
se általlyában meg-tiltani, se meg-engedni nem
kell.

---

* Ez nevezet szerént Müller Lobkovits' Rege-
mentjének első Kovátja.

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' döggel veszett Barmok' el-ásásáról.

A' dög minden egészséges állatnak, mely döggel nem él, ártalmas; a' szaga a' levegö - eget meg - vesztegeti, és kivalképen azon állatoknak leg - inkább árt, melyek' neme köz é tartozandó vólt.

Az egészséges marha nem tfak magáért, hanem egyéb állatokért-is, melyek vele egy - gyütt egy társaságban élnek, egészséges; ehez képeft leg - egészségefőbbek a' marhák, midön a' vének, és fiatalok, a' himek, és nőstények egy nemböl a' jó tartás mellett különös téres, és szellös iftállóban egygyütt lakhatnak.

Efféle állatok mindenkör különös tekintet érdemlenek, noha ugyan azon nem - béliek p. o. általlyában a' bikák, avagy tfupán a' tehenek, (ki - vévén a' heréltt marhákat, noha ezek - is néha különös természetel bír-

nak), soha sem, avagy csak igen ritkán szoktak erőltetés, avagy hozzá szoktatás nélkül egygyütt meg maradni.

Sokkal ártalmassabb, midőn némelly istállóba több-félé marhák p. o. lovak, ökrök, tehének, juhok, ketskék, 's más afféliek egygyütt tartatnak, annyira ellenkeznek egymás között a' lehellésre, 's izzadásra nézve, hogy azokat a' marhák épen nem türhetik, következendőkép nagy részben kintelenítetnek meg-betegedni.

De még ennél-is ártalmassabb, midőn az egészséges marhák nyavalyáffokkal kintelenítetnek egygyütt lakni, ez általlyában a' természetellenkeznek; mint-hogy azon marhák, mellyek belső-képen betegek, tellyesféggel egészségtelenek, az ő vérek, húfok, lehellek, gőzök, és ganéjok ilyenkor éppen-ségeffen meg-veztegetődött.

Valami ezen állapotkor a' beteg marhához közelít, főképen ha az a' neméhez, 's fajjához tartozandó, az némü-némü-képen annak nyavalyájában részesül, de mindenek előtt a' levegő-ég szokott ilyenkor meg-szőkettet-

ketten, kivált-képen ha az istálló szük, és szoros.

Ha ez nem tiszta, nem elegendő téres, és szellős, akkor kétség kívül egészségtelennek kell néki lenni; ilyenkor azért az istállónak meg-romlott állapotja még veszedelmesebbé teszi a nyavalyát, a marhák' testét, és vérét a ragadó Dög-nyavalyának, avagy ama betegségnek sei-vételére készíti, melly a meg-vesztegetődött levegő égtől vette eredetét.

A nyavalyás marhák' jobbúlásával a meg-romlott levegő-ég-is, melly azokat környül-sogja, meg-jobbúl; ilyen állapotkor semmitől se kell többé félni az egészségre tért marhákat, az istálló ilyenkor tiszta, és a levegő-ég-is elegendő egészséges, következőképen a marhák se magoknak, se egyéb állatoknak, mellyekkel egygyütt laknak, többé nem ártalmasok.

Ehez képest szokás szerént szaporodnak, s mind fiaikat, mind pedig magokat velünk egygyütt el-tartyák; tejek, húfok, testünket

táplállyák, 's általlyában, a'-mivel csak belü-
lök élünk, egészséges.

Sokkal különbben vagyon a' dolog a' nya-
valyás marhák' állapottyával, az ö' hűfok
lággy, a' vérek el-hasonlott, a' tejek, 's irós-
vajok hol több, hol kevessebbé meg-vefzte-
getödött, következendö-képen hol több, hol
kevessebbé egészségtelen, és ártalmas; erre-va-
ló nézve nem tudálhatom elégségeffen, hogy
némellyek még azt merik kérdezni, ha val-
lyon a' Döggel vefzett marhák' húfa ártal-
mas-é, vagy sem az embereknek.

Lehetetlen, hogy egy valaki, ki az il-
lyen testnek mivóltát ismeri, ezt valaha kér-
désbe vegye, tekiútsé bár, és lássa, ha val-
lyon nem talállya-é minden leg-kiffebb része-
it-is egészségteleneknek, kivált-képen ha azo-
kat az egészségekhez hasonlítja.

Midön a' marha gyüladás miatt vefzett,
akkor a' húfa-is gyüladtnak láttfzik lenni; ha
rodhasztó volt nyavalyája, akkor a' hús-is a'
külömb-féle tagokra nézve külömb-féle szo-
kott lenni, úgy - mint szürke, zöld, fekete,
sárga, bűdös, és fenés nedvefseggel tellyes.

A'

A' melly állatok döggel élnek, azok a frís dögnek büzét, és szagát éppen el-nem tűrhetik, ehez képest tfak akkor szoktak a-hoz közelíteni, midön a' húft a' szellő már által-járta, és a' hólt szagát el-vesztette; ha az ilyen hús darabokra vagdaltatik, 's a' hóvá tettszik, az említett állatok el-vihetik, akkor azt a' földbe ásván mind-addig illetni nem fogják, még egészségeknek ártalmas tulajdonságát abban érezni fogják.

Illy módon tselekszik az olyan húffal a' kutya, a' róka, és a' farkas, minek-előtte azt meg-eszi; mivel-hogy a' döggel veszett marhák' húfa efféle, és több ollyas ragadós vad állatoknak nem szokott egy könnyen ártani, azon okból el-hitették magokkal az emberek, hogy nekik sem árthat; de vaj-ki nagy különbség vagon az emberek', és az ebek' természeté között.

Ekkoráig mind az egészséges, mind a' beteg, mind pedig a' döggel veszett marhákról különös emlékezetet tettem, mint-hogy-is nagy részben ezektől függ a' megszökésnek -veszedelme; ezt pedig egyszer-'s mind azért-is tselekedtem, mivel a' nyava-lyá-

lyáfoktól az emberek néha fokkal többet tartanak, mint önnön magoktól a' döggel vesztettektől, mellyre nézve ez az oka, hogy az emberek a' döggel veszett marhákat hol tfak felényire áfsák a' föld alá, hol pedig elfem - is temetik; ez igen közönséges szokás, következőképen felette nagy hiba.

Az én ítéletem szerént leg-ártalmaffabbak, 's leg-mérgesebbek holtok után a' marhák; valamaddig az állatok élettel, és érzékenységgel bírnak, mind-addig tűrhető az ő szökő, 's ölü mérgek, mihelyest ellenben élni meg-szünnek, és meg-döglenek, leg-ottan ki-mondhatatlan ártalmaffá válik testek' mérge, mint-hogy a' halál első, 's leg nagyobb elensége az élőknek.

Nem tfak pedig ama állatok, mellyek ragadó nyavalya által el-vesznek, hanem egyebek-is mindnyájan, mellyek a' természet' törvénye szerént döglenek-meg, holtok után különös veszedelmes méreggel bírnak; itt egy állatot se veszek-ki, sőt még azt az egészséget sem, melly a' vágó-szekben le-metszetetik; akár előbb, akár utóbb, de egyszer mindenik ki-mútattya holtá után ártalmas mér-

gét, ezen méregnek pedig azon rothadás az oka, mellyre az egészséges test hólta után ártalmas mérgét, ezen méregnek pedig ama rothadás az oka, mellyre az egészséges test hólta után jutni szokott, a' mint-is e' dolgot a' nagy ütközetek bizonyítják.

Én ugyan próbát nem tettem, de azért még-is bizonyos vagyok, hogy minden-némü húttal, mellynek rothadása bizonyos grádusig nevelkedett, akár mi egészséges állatot - is meg-lehet fertőztetni, 's mérgével meg-szökettetni.

Sőt azt merem mondani, hogy nem csak a' húsa, hanem még a' bőre, 's egyéb része-is az egészséges állatnak, ha különben elegendő-képen meg-nem száradhat, és rothadni kezd, meg-szökő mérgessé válhatik; a'-mit itt mondok, azt még tudtom szerént senki se mondotta; akár miképen legyen azonban a' dolog, elég az, hogy tekintetet érdemel, valami csak az egészséget illeti.

Ha az utolsó igaz mondás, akkor az-is tagadhatatlan bizonyos, hogy a' döglött marhákat se elegendő korán, se elegendő mélyen

Ilyen el-nem lehet ásni ; ehhez képest mihent meg-döglöttek , az istállóból azonnal ki-kell őket vinni , a' szabad levegő-egen kevesebbet árthatnak , mint-sem a' meleg ganéjon , és az el-rekesztett helyen ; efféle marhák' el-vitelére igen tanátfos volna láda-forma szekérrel élni , mint-hogy abból semmi ki-nem hullhatna.

El-ásásokra olly helyt kell , a' mennyire lehetséges , választani , melly a' házaktól , az ország-úttjától , és a' legellő-mezőktől általlyában meszse legyen ; az Elöl-járók azomban mindenek előtt a' verem' mélységét vegyék tekintetbe , mostani szokás-béli vermek annyit használnak , mintha el-sem áfattatnának a' döglött állatok.

Frantzia-országban ki-szabott rendelés , hogy afféle vermek tiz láb-nyomni mélyek legyenek , ez pedig éppen nem felettébb-való , bár nálunk leg-alább nyóltz láb-nyomniak áfattatnának , nagy haszonnal meg-kimélhetnénk ama meszet , mellyet drágán vévén , gyakorta a' döglött barmokra hintünk.

TIZEN-KETTŐDIK SZAKASZ.

Az Istállók', és Edények' meg - tisztít-
tásáról.

A' leg-jobb rendelések szerént ekképen kell (midőn a' ragadó Dög-betegség megszünt:) az istállók' tisztítását elő - venni, úgy - mint :

Először: azokból a' ganéjt ki-kell hánni, s azt tíz láb-nyomni mély verembe ásni.

Másodszor: az istálló' pallóját fel-kell szaggatni, és az alatta - való földet egy fél láb-nyomnira fel-kell ásni, 's ki - hordani; a' sráglákat, és az állások körül-lévő deszkákat el kell szedni, és a' többi fa eszközökkel egygyütt forró vízzel le - kell forrázni, köpporral dörgölni, egynehányszor a' lobogó tüzen által - vinni, és az tetzetnek gőzével meg-jártatni.

Harmadszor: a' kö-falakat le-kell vakar-
ni, a' válúkat, és egyéb edényeket meg-
kell

kell mosni, és ha az istálló' oldalai fából, avagy deszkából vólnának, akkor azokkal-is a' fellyebb említett mód szerént kellene tfelekedni.

Negyedszer: az istállóban lévő gözt, és a' dögleletes nyavalyának hátra maradtott páráját, melly-is magát a' falba, 's annak hafa-dékiba el-rejtette, a' tűz lángja által ki-kell hajtani, ezt pedig egy-nehány napig egymás-után az istállónak külömb-féle részein, de kiváltképen ama helyen kell végbe vinni, a' mellyen a' marhák állottak, és el-veztek.

Ötödször: ugyan ebbe a' lángra szükséges több ízben kénkövet, puska-port, és fálétromot vetni. *

Hatodszor: Úgy nem külömben igen-hafznos az istállót több nap egy más után az etzetnek, a' gálitz-kö olajnak, és a' sónak gőzével meg-jártatni.

Heted-

---

* E' végre nagy hafznos ama' füstölésekkel-is élni, mellyek fü-szer számos füvekből, szurokból, gyantából, és egyéb afféle erős illatú szerekből készítettnek.

Hetedszer: az istállót ki - kell fejériteni, az ablakokat, és ajtókat gyakorta meg-nyitni, és minek-előtte abba ökrök, avagy tehének eresztessenek, ha lehetséges, inkább lovak szállíttassanak.

Nyoltzadszor: ama fa eszközöket, és edényeket, mellyeket a' marhák a' nyavalyakor nyálokkal meg - motskoltak, meg - kell égetni.

Kilentzedszer: a' melly istállók szalmával vannak bé-födve, azokról azt le - kell hánni, és meg-égetni, hasonló-képen kell ama istállókkal-is bánni, mellyek lágy fából építettek, avagy deszkákból öszve - állíttattak, ha azok a' betegeknek egy ideig ispitaly gyanánt szolgáltak.

Mind ezek ama igaz értelem szerént javasoltatnak, mellyel ekkoráig ama Dög-nyavalyának természetét, meg-szökő erejét, 's ölü mérgét ki-nyomozhattuk, 's fejtegethettük; ezen rendelésekben az leg-nehezebb, hogy az istállókat, ámbár tfak egy darab marha vészett légyen el benne, azonnal a'

fellyebb említett oktatás szerént kellett meg-
tisztogatni.

A' ki e' dolgról többet akar tudni, ol-
vassa l'Exposé des Moyens curatifs et preser-
vatifs par Mr. Vicq d' Azyr edition de Paris
1776. depuis pag. 550, — 560, és egyéb
Authorok' könyveit, kik a' Marha - dögről
irtanak.

*Az Istállók' tisztogatásáról-raib
új Jegyzések.*

Midön a' Dög - nyavalyának okai többé
semmit nem mivelnek, hanem meg - szűnnek,
és el - széllyednek, akkor az istállók önnön ma-
gokban tiszták, és nem azokban, hanem a'
marhák testében felszkelődik a' dögleletes
méreg.

Ha az ember a' marhák' vérét, és testét
olly egészségesé tehetné, a' minémü egészséges
az a' természet szerént - való állapotban, ak-
kor a' meg - szökött istállókban se kellene az
egészes marhákat féltetni, ilyenkor azok-
hoz hasonlítottatnának, mellyek a' Dög - nyava-
lyán már szerentséssen által - mentek.

Minek-

Minek-utánna ellenben a' test felettébb megromlott, és a' vér nagyon meg-hasonlott, akkor a' marhák a' nyavalyának különös változásán kívül semmi egyéb szer által előbbeni egészségekre nem hoztathatnak.

A'-ki azon nyavalyáknál, mellyek nem ragadófok, az istállókat a' fellyebb említett mód szerént tisztogatná, az nem csak haszontalan, hanem egyszer'smind nevetséges, és az orvosi névnek kifellebséges dolgot követne, (mondám a' fellyebb említett mód szerént), mert-is önnön magától következik, hogy az istállókat annak rende szerént mindenkor tisztán kellefsék tartani, ha azt akarjuk, hogy egészségesek maradjanak.

Sőt még a' Kontagiok se szökik - meg annyira az istállókat, a'-mennyire itéllyük, és noha a' falak, a' deszkák, és ama edények, mellyekből effele betegségekkor a' marhák ettek, vagy ittak, némü-némü képen a' nyavalya' mérgétől meg-fertőztettek, de azért még se közlik azt ismét egy könnyen a' marhákkal.

A' materia, mellyel talám a' nyavalyának tellyes meg-indulása után meg-fertőztethetnek

ilyenkor már femmi ragadó méreggel uem bír, következendő-képen Kamper Úrnak próbái szerént, ámbár az olyan mérges materia le-nyelettefsék, de azért még se szokott ártalmas lenni a' marháknak.

Sokkal különbben vagyon a' dolog a' marhák' nedves allyával, a' vizes földdel, és a' nyers ganéjjal, főképen azon a' helyen, a'- hol a' beteg marhák állottak, avagy megdöglöttek; mind ezek méreggel meg-szökhetik az egészséges marhákat, ha tudni-illik azokra egy valaki őket, minek-előtte a' hely meg-tisztítatott, gondotlanságból szállítaná.

Efféle helyen lehetségesnek lenni mondom a' marhák' meg-szökését, mint-hogy a' méreg, mellyen ilyenkor állanak, és fekfzenek, a' bé-szívó eretskék által fel-vétetődik, 's mintegy bé-óltatik az egészségesek' testébe; azomban ha Kourtivron Úrnak a' nyavalyás bürrel tett próbája bizontalan, akkor ez-is csak egy kétséges dolog.

Általlyában szólván, sokkal többször szoktak a' marhák az iftállótól, mint-sem az iftálló a' marháktól nyavalya által meg-szökettetni,

ni, ez pedig nem csak a' beteg, hanem az egészséges állapotban-is tagadhatatlan igazság, mert száz istállók közzül alig vagyon egy helyesfen építve.

Azért szoktak pedig többnyire az istállók egészségtelenek lenni, mivel az ő helyhez-tetések rossz, térefészek szűk, és a' födelek alaton; azoknak nagyobb része elegendő világosság, * téreféség, és fris levegő-ég nélkül szűkölködik; a' mostani istállók a' benne lakó marhák' számához képest kitszinek, meleg, 's tisztátalanok; valyon, mellyek bővelkednek elegendő nagy, és széles ablakokkal? mellyek elegendő szellőfnek?

Ez az oka, hogy az ilyen istállók felettébb egészségtelenek, hogy azokban a' Dög-

I 3

nya-

---

* Minémü hathatós jó erőt vesznek a' vetemények a' naptól, és annak világosságától, 's miképen közlik azt nappal az emberekkel, és marhakkal, nyilván meg-mútatta ez előtt nem régenten ama híres Ingen-Housz Úr; úgy nem különben azt is meg-bizonyította, hogy a' vetemények árnyékos helyen kiváltképen ójjel különös ártalmas tulajdonsággal, és gözzel birnak.

nyavalyák hamar hatalmas erőt vesznek, következendő-képen hogy fokkál inkább a' marhák az iftállóktól, miútfem az iftállók a' marháktól nyavalya által szoktak meg-szükettetni, kiváltképen egészségtelen időben.

Nagy heányafsággal vagyon még általlyában Német - ország, a' jó, és egészséges iftállók eránt, mondom általlyában, mert egy fetske nyárt nem tfinál, se két darab marhatsordát nem téfzen; a' tej, a' vaj, és hús azonnal meg-jobbúlna, mihent jobb iftállókra szert tenni igyekeznénk.

Nagy szereztsénkre szolgál, hogy vágó marháinkat olly Országból nyerjük, mellyben azok a' fris levegő-ég alatt neveltetnek, tápláltatnak, 's hizlaltatnak; mert-is miképen lehetnének nálunk a' marhák kövérek, holott majd egész életeket egy bűdös, és rohdadt bűzzel tellyes rekeszben lelik?

Hogy mind az egészségtelen iftállók egészséffekké váljanak, mind pedig a' tiszták egészséffek maradgyanak, jobb szert nem ismerék, mintha azok az Anglusok', és Hollandusok' szokása szerént nap-keletre épitetnek,

jó tereffekké, világosokká, és szellőffekké tettetnek; sütt hogy a' böz azokban meg-ne rekedgyen, a' padláson, avagy a' ház' födelén által egy téglá-szélelségü lyukat lehet készíttetni.

Ha mondám ekképpen építenének az istállók, és a' mellett az emberek kévesebb, de jobb marhákra, jobb legellő-mezőkre, és jobb elödelre igyekeznének szert tenni, akkor kétség kívül a' Dög-nyavalyák-is inkább fogyának, 's alább-szállának; vallyon mit használ fok metterkedéshez fogni, ha annak elget nem tézen az ember, a'-mit a' természet meg-kíván? értem a' jó rend-tartást, a' jó gond-viselet.

A' veres, és fok-hagymáknak, úgy nem különben a' többi fü-szerzésű veteményeknek fel-aggatása, a' tollal, szarvval, farú-talppal, ördög szarral tett füstölgetések, az etzetel, és gálitz-kő olajjal próbált gőzölgetések, a' puska-pornak, és a' falétromnak meg-gyújtása, 's ropogtatása még egyszer se akadályoztatták a' Dög-nyavalyát, még egy istállónak se adtak tisztaságot; babonaságnak mon-

danám ezeket, ha együgyü szándékból néha nem származnának.

Vallyon mennyit kellene mind ezekből füstbe botsátani, még annak gözével némelly istállót, (ámbar csak egy darab tehén veszett volna abban el), bé-lehetne tölteni, ki-száraztani, és egészségsé tenni? nem csak a' füstnek illattyára, hanem egyszer'smind az istállónak helyheztetésére, és a' földnek, melyen a' marhák állanak, nedveségére-is, szükséges tekinteni.

Sokkal inkább tanátsoluám a' földet ezekkel meg-lotfolni, mintsem az etzetes gözöt füstbe botsátani, ha külfömben némelly ereje vagyon a' Dög-nyavalyának meg-gátolására a' rozsfűl épített istállóokban.

Sött még magától a' lobogó - tűz lángjától se lehet valami hasznost az olyan istállóokban várni, néha inkább meg-rontya, mintsem jobbítva a' levegő-eket; a'-ki némelly bűdös, és bözös helyen a' rohdadt gonosz szagot szaporítani akarja, az támaszszon bár azon tüzet, és tapasztalni fogja, mi nagyra fog ott a' bűdöség nevelkedni.

A' meg-szökött istállókat a' fris víznél, és a' tiszta levegő-égnél egy szér se hozhatya jobban helyre, az utolsó a' nedves földet ki-száraztya, az első pedig ama válúk', edények, és fa eszközök' tisztulására szolgál, mellyeket a' beteg marhák az ő mérges nyálakkal meg-motskoltak, ha külömben emberi kéz által szorgalmatoffan meg-dörgöltetnek, 's mosáttatnak.

A'-ki azért a' kontágios, 's ragadós istállókat meg-akarja tisztítani, az nyitassa-meg, a' mennyre lehet, az ablakokat, és ajtókat, és mosassa-meg általlyában az eszközöket, mellyek a' beteg marháktól némü-némüképen meg-rúttattak, 's motskoltattak.

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

Az új Marhák' meg-szerzéséről.

Az Ország' rendelkezései ekkoráig csak bizonyos időkre határozták az új marhák' meg-szerzését; így némelly Tartományokban a' dögle'eres veszély után hol hat hetek, hol három holnapok engedtetek, hol pedig fél-éztendő rendeltetett az új marhák' vásárlására.

Az időnek ezen külömbféle ki-szabása onnét támadott, mivel az Orzágnak külömbféle lakóffai az iftállóban el-rejtett méregnek tartozkodásáról külömbféle ítélettel voltak.

Ha azomban ezeknek igaz vélekedését az igaz próba tapasztaláshoz hasonlítjuk, reá fogunk találni, hogy a' ragadó méregnek tartozkodása nem az említett egy-néhány hetek, vagy holnapok' számától, hanem ama időnek végezésétől függ, mellyben a' nyavalya uralkodni meg-szűnik, mihelyest azért ez a kétséges idő el-múlik, leg-ottan a' veszedelem-is el-enyészik utánna.

De vallyon, azt kérdem, mikor szokott az el-múlni? mikor változik az időnek mivólta, mikor vesznek más útat a' szelek? hol, 's mikor jobbúl meg a' meg-vesztegetődött időnek állapottya?

Ha a' nyavalyának ki-meneteletét meg tekinthyük, nyilván észre vehettyük, hogyan, és miképen bízhatunk az új marhák' meg szerzéséhez; mert a' nyavalyának meg-induláforkor a' betegek' száma napról napra alább kezd szállani, a' nyavalyások meg-jobbúlnak, és az épek egészségben maradnak, a' veszedelmefek meg-jobbúlnak, és az épek egészségben maradnak, a' veszedelmefek pedig tellyeséggel meg-menekednek a' veszélytől; a' Dög-nyavalya ilyenkor gyengébb, erőtelenebb, és fokkal kevesebbet árt, mint annak előtte.

Mihelyest annak-okáért ezen idő érkezik, leg-ottan kétkedés nélkül új marhákak vehetnek az emberek az el-veszetteknek helyébe, mert-is ezen idő alatt ámbár némelly darab marha még olly beteg légyen-is, de azért még se fog egy egész falút nyavalyájával meg-szökni, ha az idő' mivólta az ő betegségenek kegyelmes nem léfzen.

Illyenkor leg-felgyebb egynehány darabok, avagy ha ember próbát akarna tenni, némelly helységben egynehány iftálló meg-szökettethetnének ugyan, de ezután leg-ottan meg-szünne a' betegség, mivel a' marhák' testében leg-kiffebb élelmet nem találna, következendö-képen önnön magától kintelenítetnék el-enyészni.

Bizonyos tehát, hogy a' dögleletes nyavalya napról-napra eréjében alább-száll; így néha a' beteg ökör, vagy tehén, melly az egészségeftet nyavalyájával meg-szökte, el-vész, a' meg-szöketett pedig egy ideig türtt fájdalmas betegsége után ismét fel-éled, 's meg-jobbúl, következendö-képen majd minden darab marhán meg-töredezik a' nyavalyának ereje, még végtére egészen meg-szünik, és el-vész.

Ez pedig közönségeften a' téli Solstitiumkor, az az midön az éjszak a' nap' hosszával meg-egygyez, szokott meg-történni, mint-hogy az akkori esztendö' részének mi-volta a' marhák testét, vérét, 's azoknak ösztönét különös-képen meg-változtattya.

A' változást pedig ezen jelekről lehet meg-ismérni, mivel ilyenkor a' marhák' szemé, nyelve, úgy nem különbben orrok, szemérmes testek, és feggek' belső bőre igen egefséges színnel bír; a' le-vágott marhák' hűfa ekkor tömöttebb, ikrásabb, és pirossabb, mint egyébbkor, következendö - képen mind a' test a' halaványságot, mind a' vér a' hű nedvességet el-veszti.

Minck-elötte ezeket a' jeleket észre - vehetni, ámbár a' Dög-nyavalya egy ideig meg-szünnyék, melly-is néha meg-történik, örizkedgyék az ember az új marhák' vásárlásá-tól; ezen jelekre pedig annál inkább szükséges vigyázni, mennél bizonyosbb, hogy azokat én előttem még fenki fel-nem jegyzette, és azok eránt az embereket még fenki fe tudósította.

A' helyek, mellyekről a' Dög nyavalya után friss marhákat szerzünk, különös tekintet érdemelnek, főképen pedig azokra kell vigyázni, mellyekről a' betegek el - vesztek; ehez - képest a' helységnek tájára, a' legellőmezökre, a' veteményekre, az eledel' termé-

szetö-

szetére, és a' marhák' tartására különös szá-
mat kell tartani.

Ha az új marhák hegyeken, erdőkön ne-
veltettek, avagy lapos, vagy halmos tájakon
eltek, akkor ketség kívül el-vefznek, ha tók,
vagy egyéb posványos nedves, és alacsony
helyeken kintelenítetnek élelmeiket keresni.

MÁSODIK RÉSZ.

A'

DÖG-NYAVALYÁBA ESETT

MARHÁKNAK

MEG-ÖLETTETÉSÉRŐL.

Nunquam fatis cauemus, dum cauemus.

RAMAZZINI.

ELÖL - JÁRÓ INTÉS.

Hogy én a' Dög - nyavalyába esett marháknak meg - ölettetését meg - vetem , 's azoknak a' baltával , késsel , és fejszével - való mézfárlását nem javallom , nem más okból tfelelkfzem , hanem mivel próba - tapasztalásból tudom , és ki - ki - is könnyen fel - érheti , hogy ez általlyában vétetödvén , az Országoknak , a' tárfaság - béli életnek , és a' köz - jónak néha önnön maga a' Dög - nyavalyáknál - is veszedelmesebb , és ártalmasabb .

Mert - is ha egy - valaki meg - engedi , hogy a' Dög - nyavalyák külömb - fele okokból támadnak , hogy azokra fokszor a' rosz tartás , a' víz - áradás , hadakozás , a' szük esztendök , a' hévség , szárazság , nedveség , az egészségtelen takarmány , a' tisztátalan levegő - ég , a' szük eledel , az istállók , udvarok , és falúknak tisztátalansága , és több afféle dolgok alkalmatofságot adnak , az tagadni nem fogja ,

K hogy

hogy a' nyavalyás marhák' meg-ölettetéfe éppen meg-nem tartóztattya a' dögleletes betegségnek terjedését.

Vallyon nem vesztené-é idövel a' Bar-mok' Orvosa általlyában el a' marhákat, ha azokat mind - annyiszor ölettetné, valahány-szor az említett okokból egygyik, vagy má-fik alkalmatofságot adna a' betegségre? nem ö-néki kellene-é ama kárt tulajdonítani, mely kétség kívül következnek, ha a' betegség nem ragadó, hanem csak közönséges nyáj-betegség volna?

Ugyan ehez - képeft a' -kik a' nyavalyás marhák' meg - ölettetését javaslották, vallyon számat tartottak - é a' iellyebb említett okok-ra? meg - vizgálták-é a' környül-lévö állapotokat? tanátsúl hívták-é a' természetet? 's mire oktatták a' tanuló Orvosokat, minek-elötte né-kik a' marhák' meg - ölettetését javaslották? nem fognak-é minden elő-adandó alkalmatof-ságnál ezen irtóztató tanáttal élni? követke-zendö - képen nem fogja-é a' világ' faját kárá-val tapasztalni, hogy az akkori Orvosok' tudománnya tiupa tudatlanság völt?

Mind

Mind ezekről, a' mit itéltem, meg-mondottam, a' Dög-nyavalyának tovább-való terjedését-is elégséges bőven, és világoffan megmagyaráztam; tudom, hogy e' dologban az én ítéletem az emberek' közönséges ítéletétől igen különbözik, tudom, hogy fokban vélik azt, hogy a' Dög'-mérge egygyik helyről a' málikra vitettethetik.

Az-is tudtomra vagyon, hogy ama nagy marha-veszély, melly az 1711-dik esztendőben Olasz-országban ki-ütött, 's azután több Tartományokra el-terjedett, egy Magyar-országból oda hajtattott nyavalyás ökörnek tulajdonítatott; tudom, hogy mái napig-is efféle okát adják, 's azt itélik az emberek, hogy némelly barom-állat ebből a' falúból a' málikba vízfi nyavalyáját, egygyik fereg a' málik tfordával közli betegségét, de a' mellett azt is tudom, hogy ez tupa üres költemény, mellynek eleintén az együgyű parasztság hitelt adott, 's utánna a' több emberek - is magokkal el-hitették.

Vallyon ki merné magára válolni az olyan nyavalyás ökörnek Magyar - országból Olasz-országba-való által-hajtását? ki-vihetné

ezt végbe? ámbár ezer módot keresne a' dolgan? de vallyon azon időben vólt-é Magyar-országban Dög-nyavalya? semmiképen nem, mert-is a'-mint az Ország-történeteiből tudjuk, az még jó idővel azután ütött Magyar-országra.

Sokkal hihetőbb, hogy ez a' világ hires Ökörnek út-közben esett dögleletes betegsége; de vallyon hol, 's mikor történt ez? vallyon álló helyéből tovább hajtathatott volna-é, holott olly nyavalyával küszködött, mellyben Lantzifius', és Ramazzini' bizonyosági szerént tsak hamar vesztek, és meg-döglöttek a' marhák? vallyon Magyar-országból vihet-e-é olly mezsze földre süllyos nyavalyáját?

Nem hihetőbb-é, hogy azt néki az eledelek, a' víznek, és a' levegő-égnek megváltoztatása, a' nagy hévség, az idő, és a' hofszú utazás okozta? de ideje már, hogy ezen fetét homályból világosságra térjünk, ideje, hogy kérdezőskedni meg-szünnyünk, különben rövid elő-járó intésemet fok-fele hafzontalansággal szaporítom.

M Á S O D I K R É S Z.

ELSŐ SZAKASZ.

Vallyon a' Dög-nyavalyának meg-gátoló eszköze, és orvofsága é a' Barom állatok' meg-ölettetés: ?

Ezen kérdésre azt felelik az ítélő Birák, hogy igen - is meg-gátoló eszköze a' nyavalyának ; szinte ezt bizonyítják Európának leg-hirefőbb Orvosi - is ; mellyre nézve a' szomszéd Tartomány - béli népek szokásba vettek már a' nyavalyás marhák' meg-ölettetését, és bennünket vádolnak, hogy példájokat nem követtyük.

Közel vagyon hetven esztendőhez, hogy ez először kezdődött, mert - is Olasz - országban az 1711 - dik esztendőben ki - ütött Dögnyavalyának alkalmatosságával az akkori Római Szentséges Pápanak parantsolattyára némmely Kardinálok, és Böltsek, kik között Lantzifius az említett Pápanak híres Orvosa volt, egybe-gyültek, és tanátsot tartván, azt végezték, hogy a' Dögnyavalya ellen a' beteg marhák' meg - ölettetése meg-parantsoltasék; ezen szokásnak tehát első kezdői, és hírdetői Lantzifius, és Gazola voltak.

Az 1714-dik esztendőben kezdének vele először az Anglusok élni; Frantzia-országban is nagyon kezdék azt le Clere, Duffot, de Larsé, Vicq d' Azyr ama híres barmok' - Orvosával Bourgelat Úrral ditsérni; miuek-utánna ezek, és több afféle tudós emberektől az említett szokás helyén hagyattatott, leg-ottan a' beteg marhák' meg - ölettetése a' Felsőges Királyi belső Tanáts által az 1774 - dik esztendőben Frantzia-országban meg-parantsoltatott, és az 1776-dik esztendőben a' ki-adatott rendelés az egész Országban hirdettetett.

Hollandiában különös-képen javaslották azt Nemes Monchy, és Viuk Urak; Helvetziában ellenben a' nagy emlékezetü Haller; Alsó-Német-országban a' nyavalyás marhák' meg-ölettetése az 1769-dik esztendőben vétettetett szokásba; 1778-dik esztendőben, Bóldog-Afzszony - havának 27 - dik napján adá-ki Nemes Berg Úr az olyan marhák' meg-ölettetését javasló irásit, mellyekért-is azt a' Frantzia Királyi bölts Orvosok az ő tárfaságokba mint-egy érdemes tagot fel-vettek.

Már ha ezen férjfiaktól egy-valaki kérdi, mi haszna vagyon a' Dög-nyavalyakor a' beteg marhák' meg-ölettetésének? azt felelik, hogy az a' dögleletes nyavalyának tovább-való terjedését meg-tartóztattya, és hogy a' betegségnek gonosz okait el-nyomja, és ki-irtya, ha ahoz ember idején, 's korán lát;

Ezt felelik, 's így szóllanak a' mostani barmok'-Orvosi, erőssen el-hitetik tudni-illik magokkal, hogy a' Dög - nyavalyának olly mérge vagyon, mellyet egygyik helyről a' másikra, 's egygyik seregéből ismét a' másikba által-lehet vinni, olly nyavalyának tartyák, melly el-rejtözkedhetik, melly mind emberek,

mind marhák, mind pedig partékák által egy-egyik Országból a' másikba költözhetik, olly méregnek ismériük, melly mindenekre ragadhat, mindeneket meg-szökhethet, és minden-némü testbe veszedelmes erejét botsáthattya.

Olvassuk bár az Authorok' irásait, és a' történetek' könyveit, hallani fogjuk, minémü Országokat járt az el, mi-féle partékákkal vitettetett küiömb-féle Tartományokba, 's minémü állatok által jutott számtalan fok helyekre.

Ugyan ezen hamis vélekedéshez képest választattak több száz esztendőktől fogva es-féle nyavalyák ellen az orvosságok, ez a' bal itélet okozta, hogy a' meg-szöketett helységek kordonyokkal, és strázsákkal el-rekesztettek, hogy a' kutyák, matskák, és egyéb afféle helyeken - lévő állatok agyon - vették.

Ez volt tovább az oka, hogy a' gyapjúval, és szőr partékákkal-való kereskedés küiömb-féle helyeken meg-tiltatott, hogy az istállók, és edények, mellyekben a' nyavalyás marhák laktak, 's mellyekből eledeleket ettek,

ették, önnön magával a' szénával, szalmával, és abrakkal meg-égettettek, ez volt az oka, hogy még az emberek-is, kik efféle marhák-
kal bántak, ruháftól egygyütt ragadó méreg-
gel meg-szökettetteknek tartattak lenni.

Tudtom szerént még kevés próbát tett a' világ a' bé-óltáson kívül a' dögletes mé-
regnek meg-szökéséről, erre való nézve igen
bizontalan, sőt talám általlyában helytelen,
a'-mit arról nagy igaznak tartunk lenni, hogy
tudni-illik a' marhák, és egyéb partékák által
külömb-féle helyekre vitettethetik.

A'-kik a' bé-óltással próbát tettek, nyil-
ván tudhatják, minémü nehéz légyen a' mi-
rígyes matériát hathatós erejében meg-tartani,
nem tapasztalt dolog-é, hogy annak erejét
néha egy leg-kissebb szellötske-is el széllyesz-
ti? söt tudva vagyon, hogy az néha még
az egészségtelen testben-is el-hasonlít, és sem-
mivé válik; próba - tapasztalásból bizonyítja
Kamper Professzor Úr, hogy még a' leg-raga-
dóbb evetség se szökte-meg a' marhákat, mi-
dön az nekik vízben bé-adatott.

Ezen érdeemes Férőfiúnak próbái megérdemlenék, hogy több ízben-is elő-vétetődnek, mellyeknek valósága ha meg-bizonyodnék, akkor nyilván ki-tettfzenék, hogy a' legellő -mezők nem olly igen ártalmasok, a' mint az emberek itélik.

Hogy a' Dög-nyavalyának mérge a' betegségnek meg-indulása után többé nem ragadó, nyilván ki-tettszik a' fellyebb említett Authornak szavaiból, hol azt mondja: „ ha „ az evetséges matéria a' beteg marhák' or- „ rából akkor vétetődik, midön a' nyavalya „ már meg-indul, és a' marhák jobbulni kez- „ denek, akkor az többé ragadó, méreggel „ meg-nem szöki az állatokat.

Mihent az evetséges matéria ezen állapotra jut, leg-ottan el-veszti erejét; nagyon ötvendek, hogy az Olvasót erre emlékeztethetem, mint-hogy ez fok próbákra alkalmazhatóságot adhat jövendőben, kérdezni lehet tudni - illik, vallyon meddig kellek a' marháknak nyavalyáskodni, még az egészséget meg-szökhetik; úgy nem külömben meg-mútattya, hogy a' meg-szökés az első órákban lehetetlen, és ta'ám a' nyavalyának első egy-

egy-nehány napjaiban se lehetséges ; hasonlóképen meg-ismérteti , hogy időbe telik , még a' meg-szökő méreg a' nyavalyás marhák' testében meg-érhetik.

Valamiket e' koráig az emberek a' mérgek ide , 's tova-való hordozásáról , a' ruhának , és az eledelnek meg-szökéséről hittek , általlyában helytelen ; e' dologban se vagyon próbánk , kivált-képen olyan nintsen , mellyből a' dolog' valóságáról bizonyos tudósítást vehetnénk.

Efféle próbát kivált-képen olly helyen kellene tenni , melly a' nyavalya' fészketől jó meszse , és egészséges volna ; úgy nem külömben külömbféle állatokon , külömb-féle időben , és a' helységek' külömb-féle táján próbálni lehetne , ha meg-szöktetnek-é , vagy sem a' marhák ; ehez képest :

Először : huszon-négy tellyes jó egészségű ökröknek , avagy teheneknek éppen más eledelt nem kellene adni , hanem melly nyavalyás helyen nőtt , avagy olly padláson tartatott , a' melly alatt lévő istállóból a' marhák ki-döglöttek.

Másodszor: szinte annyi egészséges marhák mellé oly szolgákat lehetne rendelni, mellyek leg-alább tizen-négy napig beteg marhák körül vóltak, mellyek a' meg-döglöttek-ről a' bürt le-húzták, beteg istállókban alutak, 's ruhájokat (ingeket ki-vévén) meg-nem változtatták,

Harmadszor: az egészséges marhákknak oly edényből lehetne az eledelt nyújtani, melyből annak-előtte nyavalyások ettek, és mocsokfak maradtak; avagy mindjárt eleintén kétséges eledelt lehetne néki adni.

Negyedszer: huszon-négy darab marhákra oly terítőket lehetne fűdni, mellyek az előtt betegeken vóltak, oly vakaróval, 's oly ruhával lehetne őket törteni, mellyekkel annak-előtte a' nyavalyások tisztítottak.

Ötödször: harmintz, avagy negyven egészséges külömb-féle kor, és nem-béli marhákknak naponként egy-nehány tsepp szökő mérget lanyás téjben, avagy hideg vízben bé-lehetne adni.

Hatodszor : tizen-két, avagy tizen-öt egészséges marhákat nyavalyás ganéjra lehetne az iftállóban állítani.

Hetedszer : tíz, vagy tizen-két darab marhákra meg-szökött nyers bőrt lehetne teríteni, ezeket addig kellene rajtok hagyni, még egészfzen meg-száradnának; némellyekre a' szörös, némellyekre pedig a' húfos részt lehetne fordítani; a' bőrt olly tehenekről kellene venni, mellyek a' nyavalyának külömbféle napjaiban meg-döglöttek.

Nyoltzadszor : némelly iftállóban beteg bőroket fel-lehetne akasztani, és vizgálni lehetne, ha meg-szökik-é, vagy sem az egészséges marhákat, ezt hol nyers, hol száraz bőrokkal lehetne próbálni, hol pedig szíjat lehetne belölok mettszeni, és ször-madzag helyett a' marhák szügyébe vonni.

Mind ezekből könnyen által lehet látni, mi fok, és külömb-féle-képen lehet a' próbákat tenni, senki se kételkedjék, hogy azok hasznot ne hajtsanak, ha külömben igaz orvosi módon alkalmaztatnak, e' nélkül leg-kissebb igazságra se találhatni, ezen okból

új regulákat semmi - képen se szabok, hanem
csak a' próba - tételeket javaslom, mellyek az
embert leg-hamarább valóságra vezethetik.

MÁSODIK SZAKASZ.

Próba-tapasztalások, mi-képen szöki-
meg tudni-illik a' természet az állato-
kat, midön magát a' Dög-nyavalya
ki-nyilatkoztatta.

Ha a' Dög-nyavalyák külömben el-nem
terjednének, és a' marhákat más-képen
meg-nem szöknék, mint azt az emberek e'
koráig itélték, akkor valójában kevés vezélyt
okoznának, következendö-képen a' világ rit-
kán szenvedne kárt a' marhákban.

A' korán tett rendelések, úgy-mint a'
Kordonyok', és a' strázsák' ki-állítása, a' nya-
valyás marháknak az egészségeseftöl-való el-
választása, az első meg-szökött házaknak,
vagy falúknak bé-rekesztése hamar meg-gátol-
hatnák a' ragadó nyavalyának terjedését, de
mind ezek elégtelenek annak meg-tartóztatá-
sára, még a' betegségnek ösztöne meg-nem
szünik.

Valameddig ez tart, a' nyavalya-is mindaddig el-nem múlik, ámbár a' marha, melly abba először elik, minden-némü edénnyel, és eszközzel, a' mellyett illetett, vagy a' mellyhez közel vólt, nagy melyen a' földbe áfattsák; a' helységben marad azért a' betegség, és napról-napra tovább terjed.

A' Dög-nyavalyának ki-ütése következő dolgokkal szokott véghez menni; eleintén tudni-illik lassan támad a' betegség, a' szomszédságban-e, vagy ama házban hallatik, hogy némelly darab marhát a' nyavalya megfázott, azomban fenki se vizsgálódik utánna, miféle annak nyavalyája, dögletes ragadó-e, vagy tfak közönséges betegség?

Tizen-két, vagy tizen-négy nap múlva ismét más házban, más darab marháról hallatik a' hír, hogy az-is ugyan abban a' nyavalyában finlódik; erről már több szó elik, de azért még se gyanakodnak az emberek a' Dög-nyavalyának támadása felől, kivált-képen ha az első darab meg-jobbúlt, avagy tellyeséggel meg-gyógyúlt.

Ez igen közönséges dolog a' Tavaszi Dög-nyavalyáknál, mellyre néve különös tekintet-

kintetre méltó; én ezen állapotot fok ízben észre - vettem, midőn tudni-illik a' nyavalya' járását vizgáltam, 's annak természete után a' lakófoknál, kiknél először a' betegség kezdődött, tudakozódtam.

Honnét legyen, hogy az első beteg marhák közönségesseu ismét fel épülnek, úgy tartom, nem nehéz nekem annak az okát fel találnom; a' ragadó betegség eleintén gyenge, értem a' Tavaszi Dög-nyavalyát, 's amazokat, mellyek t'ák lassanként szoktak gonoszszabbakká válni; a' Dög-nyavalyának mérge az elztendőnek említett részében kevés, a' test ellenben, és az élet különös jó erővel bir, a' környül-álló dolgok, mellyek nyáron a' nyavalyát súlyosítják, ilyenkor még erőtelenek, a' hévség-is gyenge, melly miatt a' forró hideg-lelés se nevelkedhetik olly szaporán.

Illy tsekély majd mindnyájaknak a' Tavaszi Dög-nyavalyáknak eredetek, még lassanként nagyobbakra nevelkednek, és több istállóba által-szöknek; az időt nem tudhatni, mellyben azok tellyes vóltokra jutnak, mint-hogy ez fő - képen az időnek mivóltától, és a' környül-álló dolgoktól függ; tapasztalásom

Szerint akkor szoktak a' tavaszi betegségek súlyosbbodni, midön a' nap hosszabbodik, noha semmi-képen se mondom, hogy a' napnak hosszabbadása oka a' nyavalya' nevelkedésének.

Az őszi, és nyári betegségek már erősebbek, és sokkal szaporábban nevelkednek, mint a' tavaszi nyavalyák; néha már az első istállóban külömb-féle állatokat vesztenek, és fokszor általlyában is meg-ölik őket, kiváltképen az őszi betegségek.

Ázomban folia se tapasztaltam, hogy ezek a' betegségek házról-házra mennének, marhákról-marhákra szállanának; igen közönséges nálak, hogy néha éppen az istálló' közepén meg-szőkik a' marhát, néha pedig a' szegelyben állót bántják; igen ritkán történik, hogy a' beteg marhától a' leg-közelebb lévő darab meg-szőkettefsék, sőt gyakran meg-esik, hogy midön három darab marhák között a' szélsők a' nyavalya miatt el-vesznek, a' középső egészséges marad.

Valamint pedig ez az istállóban, úgy szokott a' falúokban, 's ama tájakban-is történni,

tenni, mellyekben a' Dög-nyavalya először magát jelenti, hol kezdetén, hol pedig végén öli tudni-illik azokban a' marhákat, egy helyben nem marad, hanem szüntelen ide, 's tova tŕavarog.

Ehez-képűst ámbár a' nyavalyás helyen az egészséges marhák a' betegektől el-távoztallanak, de azért még se távoztathatnak - el a' Dög-betegségtől, mint-hogy azoknak nagyobb része mindenkor el-fog veszni, ámbár idején-korán a' betegek mellől el-viteffenek, ámbár egészséges szolgák bányanak azokkal, és ámbár tiszta istállóba helyhezteffenek; te-
gyen bár próbákat, a'-ki ezeket hinni nem akarja, es reá fog találni az igazságra.

Honnét vagyon tehát, hogy ama marhák, mellyek idején-korán a' nyavalyáfoktól el-választattak, mellyekhez egészséges szolgák látnak, 's mellyek egészséges, és tiszta helyeken tartatnak, egy szóval, mellyek tellyef-séggel egészségeseknek láttatnak lenni, még-is betegek, és nyavalyássak? onnét vagyon, mivel ama helyeken, a'-hol a' Dög-nyavalyának oka fészkeiűdik, felette kevés marhák talál-
tatnak, mellyeknek teste, vére, és nedves-
L 2 sége

sége már belső-képen a' nyavalyának titkos járása által meg - ueni romlott , 's el - nem hasonlott volna.

Ez az oka, hogy némelly marhák előbb, némellyek pedig utóbb esnek a' dögleletes betegségbe , noha se a' nyavalyás iftállók, se a' beteg szolgák, se az egészségtelen ruhák, és eszközök által meg-nem szökettetnek.

A' dögleletes mérget maga a' természet készíti a' vérből, és már némü - némü - képen arra a' testnek - is belső hajlandósága vagyon, ehez képest a' test némelly tisztátalan edényhez hasonló, melly a' belé - öntött nedvességet meg-savanyítja, el-hasonlítja, és tellyeséggel meg - rontja; úgy nem külömben ezt a' gonosy materiát néha az idő, a' marhák' tartása, és eledele is ki-szokta költeni.

Az idő néha előbb meg - romlik, mintsem a' marhákat betegekké teszi, ő általa a' helyek, az iftállók, és a' marhák már előre a' nyavalyának fel-vételére el készítetnek.

Ezen Szakasznak elején mondtam, hogy a' tavaszi Dög - nyavalyák lassan támadnak ;
főz-

Érinte ekképpen szoktak el-is múlni; mind a két időkor könnyebben gyógyúlnak a' beteg marhák, mint - sem a' nyavalya' közepén, a' mellyben jobbara mindnyájan életeket vesz-tik a' betegek, ez pedig onnét vagon, mi-vel a' nyavalyának kezdetekor csékély erővel bírnak a' betegségek okai, a' nyavalya' vé-ge felé pedig már igen meg-fogyatkoztak, 's erejekben el-hasonlottak, közepe felé ellen-ben tellyes erejekben vannak, és azért a' be-tegség-is dühösebb, és gonoszszabb.

Ettől vagon kivált-képen, hogy némelly betegségek igen lassan szoktak ki-fakadni, hogy a' betegek számossabban meg-gyógyúl-nak, és hogy a' nyavalya engedelmesebb; én a' nyavalya' vége felé a' betegek' jobbúlását a' meg-változott időnek tulajdonítom; vala-mint azért a' meg-romlott idő napról-napra jobbúlni kezd, ugy fogyasztja a' természet-is a' nyavalyának mérgét.

Mihelyest azért látta az Orvos, hogy a' nyavalyás marhák közzül többen fel-épül-nek, leg-ottan tapasztalni fogja, hogy keve-sébben esnek nyavalyába; ennek-okáért iga-zán jövendölheti, hogy a' betegség rövid idő

idő múlva meg-fülnik; * a' Dög-betegségek többé nem ragadók, hanem csak közönséges nyavalyák.

Midőn az idő nagyon meg-romlik, akkor nem csak a' ragadó, hanem a' közönséges nyavalyák-is felette veszedelmessék a' marháknek; ezek a' betegségek egyaránt támadnak, és néha egyik a' másíkból következik, így midőn a' nyavalyák nagyon súlyosodnak, ragadókká válnak, közönségesekké pedig akkor lesznek, midőn az idő meg-jobbul.

Az első közönségesen akkor történik, midőn egy helyen, vagy istállóban több beteg marhák egybe-rekesztetnek, 's azt a' szelők meg-nem járhattya; midőn a' marhák, istállók, udvarok, és útzák tisztán nem tartatnak; midőn hertelen nagy hévség támad; midőn az idő, és az esztendő' része természet felett meg-változik.

No

---

* Hogy a' dögleletes materia a' nyavalyának meg-indulása után a' marhák' testében mérges erejét elveszti, nyilván abból kitetszik, mivel ama
mate-

Noha pedig a' ragadó betegségek a' beteg marháknak nem ártalmassabbak, mint a' közönséges nyáj betegségek, de azért az egészséges marháknak sokkal vézdelmeffebbek szoktak lenni, 's ugyan egyedül azért szoktak ártalmassabbak lenni, mivel ragadók; a' ragadó betegséget a' közönségestől a' bé-oltás által lehet meg-ismérni; ez a' szer a' régieknek ismeretlen volt; 's ugyan innét támadott, hogy ők a' marhák' nyavalyáit általiyában ragadóknak tartották lenni.

A' természet szerént-való meg-szökés bizonyos tekintetre nézve mind a' ragadó, mind pedig a' közönséges betegségekben egyenlő; ilyenkor a' nyavalyás idő mind a' vért, mind a' testet, mind pedig a' belső nedvességet meg-változtattya a' marhákbau.

I. 4

Ta-

materia, mellyet a' nyavalyán által-ment marhák ki-hánnak, (azon marhákat értem, mellyeknek tüdejében, avagy egyéb részekben a' nyavalya után evetséges kelevények hátra-maradtak), többé az egészséges marhát meg-nem szökik.

Talán ekkor a' nyavalyás időnek mi-volta * a' nyers füvekkel, a' veteményekkel, és egyéb plántákkal annyira közli erejét, hogy ugyan azoknak fű-szerzésű erejek miatt az állatoknak ártalmasokká-is válnak.

Ha ez való igazság, akkor tagadhatatlan bizonyos, hogy nem csak az emberek, és marhák, nem csak a' füvek, és vetemények

* Valami a' füvek', és vetemények' mi-voltát meg változtattya, és meg-rontya, az kétség kívül a' fűvet-is betegekké, és ártalmasokká teszi, ilyenkor tehát a' zöld füvek, fő-képen ha azokkal sokáig kell élni, csupa méreggé válnak a' marháknak, mint-hogy a' dér, a' köd, hideg; nedveség, az iszap, és az álló vizek ártalmas erejeket a' fűvekkel közlik, tavaszkor éppen nem tanácsos idején a' marhákat ki-hajtani, se őszel sok ideig azokat kinn-hagyni, mivel a' köd, dér, a' hideg éjtszakák, és a' tartós esők igen ártalmasok a' szarvas marháknak, mint-hogy a' már felényire el-bervadt, és még némelly lapányos helyek a' zöldellő fűvet tellyeséggel által-ásztattják, és el-rontják, mihent azért az éjtszakák igen hűvösek kezdenek lenni, többé a' marhákat nem kell ki-hajtani, mint-hogy az ilyen ki-hajtás sok ezer gazdákot szegénységre juttatott, minek-utánna maradjok a' Dögnyavalya által szerentsétlenül el-vesztet.

nyek bizonyos nyavalya alá vettetnek, hanem az idő-is.

Szinte ekképpen vagyon a' dolog az Országok' állapottyával - is, ámbár azok a' földnek leg-titkosbb szegéletében legyenek, mindnyájaknak különös bajok, és betegségek vagyon, ámbár még olly tiszta, és egészséges tájan legyenek; mihent a' nyavalyának ösztöne meg-indúl, leg-ottan az embertől kezdvén a' tfuszó féreg - ig, a' magas tzedruftól számlálván, a' leg-kissebb fűvetskéig általlyában mindnyájan szenvedik a' nyavalyának keferves állapottyát.

HARMADIK SZAKASZ.

Egyéb veszedelmes bajok, mellyekben a' meg-romlott idő a' mellette-lévő okokból részeseül, 's mellyek a' nyavalyát gonoszabbá tehetik; vagy önnön magoktól azt okozhattják.

Bizonyos, hogy a' társaság-béli életben a' Marha-dög' mérgehez az állatok tartása, 's gond-vifeléfe által fok új bajok, 's külömbféle veszedelmes dolgok ütköznek; bizonyos, hogy a' házi állatok felettébb gyakorja, a' vadok pedig igen ritkán szoktak dögleletes betegségbe esni; ez a' hiba a' mi részünkről vagy on, mint - hogy a' dolognak ki-menetele nyilván meg-bizonyítja, hogy a' természet' járását nem ismerjük.

Nem szóllok itt olly nyavalyákról, mellyeken segíteni nem lehet, tudom, hogy a' társaság-béli életben fok természet ellen-való dolgok találhatnak, kivált-képen ha ama szokásba vett erőltetést veszszük, mellyet a' szegény

gény marháknak a' tartásban, a' táplálásban, 's egyéb némü dolgokban kell szenvedni; itt csak egy néhányakról akarok emlékezetet tenni.

Péld. okáért, mi a' marhákat az otthonvaló étetésre * szoktattjuk, 's következendőképen mint-hogy a' mezőre ki-nem járhatuak, a' fris levegő-égtől-is, melly egészségek' általmára igen szükséges, őket meg-foszszuk; úgy nem külömben egész seregeket olly lyukakban rekesztünk, mellyek szüntelen fetétek; mérgefek, és dög-nyavalyások.

Efféle barlangokat mi barom-álló hajlékoknak nevezünk, én ellenben azokat, még-tisz-

* Noha az esztendő' része külömb-féle nem volna, noha bizonyos eledelt nem teremene, noha a' marhák' egészsége az esztendő' részétől, és a' füvek' minémiségétől nem függne, noha egy szóval bizonyos mozdulásra, és fris levegő-égre a' marhának szüksége nem volna, de azért még-is felettébb ártalmas volna a' marháknak szüntelen otthonvaló étetések, mivel azoknak testét ilyenkor a' nap-fény, és világság nem érheti, holott ez fő-képen az egészségekre szükséges.

tisztábbakká, nagyobbakká, világosabbakká, és szellősebbekké nem tétetnek, holtak' ver-
mének nevezem.

Közönséges hiba nálunk, hogy a' mi-
dön a' marhák' istállóit ki-fzabjuk, az egészsé-
ges tájra nem tekintünk, mint-hogy azokat
jobbára posványos, és alatson helyekre épí-
tyük; effele istállók ritkán szoktak a' ganéj-
tól, pok-hádótól, portól, sártól, és egyéb
ártalmas férgek-től tisztán tartatni, sőt ezek
a' leg-motskolább helyek szoktak az embe-
rektől leg-egészségeffebbeknek tartatni.

Az ablakok ritkán szoktak meg-nyittat-
ni; némelly istállókban ablakok se vannak,
hanem azok helyett szalmával bé-dugott lyu-
kak szolgálnak; szinte illy tisztátalan a' há-
zok' kerülete, az udvarok', és a' többi he-
lyek' tája; a' falúk tsak nem sárban úsznak,
az udvarokon majd egész szemét-halmok ta-
látatnak, és rohdadt vizes tók szemléltetnek,
mellyek szüntelen bűdös, és ártalmas gőzzel
bűzhödnek.

Százfzszor okoztak ezek a' motskos he-
lyek, ezek az ifzonyú tisztátalanságok Dög-
be-

betegséget a' házi állatoknak; százszor történt, hogy az ilyen betegség mind-addig meg-nem szünt, még az időnek változása a' büdös gözt el-nem szelleyesztette, avagy a' kemény hideg az olyan udvarokon-lévő tótsákat jéggel bé-nem fődte.

De vallyon hányszor nem történt ismét, hogy a' midőn az idő fel-engedett, a' Dögnyalva újonnan ki-ütött; illy képpen az idő hol oka, hol Orvosa volt a' dögleletes betegségnek; nem szóllok itt ama dolgokról, mellyek az ilyen betegségekre alkalmatosságot adnak, és el-nem változtathatnak, p. o. a' víz-árradáfokról, a' szük esztendőkről, a' hévségről, a' nedveségről, szárazságról, és a' hadi pusztulásokról, mlut-hogy tapasztalt dolog az emberek között, hogy felette nagy változások után közönségesen dögleletes betegségek támadnak.

Hanem csak olly dolgokról teszek emlékezetet, mellyek okozhatták, de el-is távozathatták az ártalmas Marha-veszélyt, úgy-mint a' marhák' tartásáról, 's gond-viléséről, az istállók', udvarok', és faluk' tisz-

toztatásáról, a' szükséges mezők' őrizéséről,
és az istállók' gyakor szellőztetéséről.

Eppen a' természet' járása ellen vétének,
kik a' marhákat a' legellő-mezőkről el-tiltyák,
kik azokat a' fris levegő-égtől meg-fosztják,
és mindezek helyett az istállóban, 's otthon-
való étetést javafolyák, * mert valamint a'
föld a' veteményeknek, és a' víz a' halak-
nak szükséges, úgy szükséges a' levegő-ég-is
mind az embereknek, mind pedig a' barom-
állatoknak, mint - hogy az nélkül egy sem
élhet.

Vafa-

* Vólt ez előtt olly idő, mellyben az emberek
azt vélték, hogy különbben marhájakat a' Dög-
nyavalyától meg-nem menthetik, inint-ha azokat
otthon tartván ki-nem hajtyák; ez az idő el-múlt,
és most az emberek a' nyavalyás marháknak meg-
ölettetését, és a' beteg máterianak az éy testbe-va-
ló bé oltását vették szokásba, ez valójában nagy
részen fogja a' Dög-nyavalyát nevelni, bár hibáz-
nék, de a' téli Dög-nyavalyák, mellyeket a' mar-
hák' otthon-való táplálása meg nem gátolhat, bizoñ-
ságim ebben,

Valaméddig a' házi állatokra jobban gondot nem viselünk, valaméddig azoknak számára tisztább, tereffebb, és szellősebb lakásokat nem építünk, mind-addig haszontalan tufakodunk a' Dög-nyavalya ellen; e' dologban igen szükséges az angliai gazdáknak szokását követnünk, kik mindenek előtt a' tisztaságot szeretik, 's gyakorolják.

Olvassuk bár a' Dög-nyavalyákról írt történetek' könyveit, hol, és mikor dühösködtek azok leg-kegyetlenebben, 's tapasztalni fogjuk, hogy noha Anglia az ő fekvésére nézve igen nedves, és alafőn lévő Tartomány, még-is minden Országok közzül ekkoráig leg-kevesebbet szenvedett a' Marhavészelyben.

Német-országban ellenben a' Dög-nyavalya mindenkor gyakor, Frantzia - országban mindenkor számos, és Hollandiában jobb részre közönséges szokott lenni, ha csak annak okát egy-valaki ki-nem tanulja, és idején-korán el-nem távoztattya.

A' Hollandusok marhájak' számára nézve mindenkor egyéb Országoknál több bete'

geket, és hóltakat fognak számlálni; Németországban elleuben, ámbár abban-is ugyan azon ragadó nyavalya uralkodgyék, mindenkor gyengébb, és ritkább leszzen a' betegségnek ki-ütése, mint-sem egyéb tartományokban.

Frantzia-ország nem tfak most, hanem jövendőben-is mind a' fene-torok-fájás, mind pedig a' has, a' tüdő, és a' bélek gyúladásai által fogja marháit veszteni; ez nem üres jövendölés, hanem a' próba-tapasztalásnak szava, mellyet ki - ki könnyen által-érhet, valaki tfak ahhoz akarja magát alkalmaztatni.

Egyéb Országok' döglelcetes betegségről semmi bizonyost nem mondhatok, mint-hogy azoknak táját ismerem ugyan, de az ott-vaó marhák' tartását nem tudom.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Dög - betegségnek határiról.

Akár mennyire terjedgyen néha a' betegség, a' természet még - is bizonyos határt szab néki; a' melly betegségek nem ragadók, hanem tfak epidemia - féliek, azok olly igen rekesztve tartatnak az ő határokban, hogy azokon kívül tfak egy iznure se léphetnek, sőt még a' ragadó betegségek - is felette nagyon meg - fogyatkoznak erejekben, mihent határijokat meg - haladják, 's azokon kívül járnak.

Az egészségtelen határban se bírnak egyenlő erővel a' dögletes betegségek; némelly helyen több, némellyen pedig kevesebb beteg, és holt marhák találatnak; itt hamar húnak az állatok, airtott penig lassabban méggyen a' betegség, és a' nyavalyások ismét fel - élednek; ezen nagy külömbségkor vallyon ki bátorkodnék a' nyavalyás marhák' meg - ö - lettetését javasolni?

Bizonyságink ebben a' próba tapasztalások, Lentzius Úr, ki a' Dög-nyavalyáknak egy leg-értelmesebb vizsgálója, azt írja Hannoveranumban az 1774-dik, és az 1775-dik esztendőben ki-ütött dögleletes marha-betegségről, *) „Ez a' betegség Vinszen nevű tájnak közepén támadott, a'-hová akkor valójában meg-szökött helyről se kutya, se egyéb beteg állat nem jutott; lásd a' 21-dik páginát.

Pattenszén nevű Hannoveriai városförskánál két tfordára volt a' marha-nyáj el-osztva, a' kö-kapú tudni-illik, és a' töltés kapú tfordára; a' kö-kapú tforda az egész nyáron szabad mezőn kevés víz mellett legeltetett; a' töltés-kapú tforda ellenben a' leg-hévségesbb napokon a' hives erdőkön tartózkodott; az első Szent András-havának vége felé csak ucm egészzen el-veszett a' Dög-nyavalya által, holott a' második még általlyában egészségesnek láttatott lenni, ez a' különbség pedig
 olly

---

* Lentzius a' szarvas marhák' Dög-nyavalyáji ellen-való tudósítása, melly Göttingában költ az 1779-dik esztendőben.

olly annyira nyilvánosságos volt, hogy némelly gazdának a' kö - kapu tfordából - való darab marhája, melly a' töltés - kapu tfordában állott, ugyan ezen tfordának közepéből ki - dögött, hol még az egész tforda egészségesnek, és leg-kifőbb nyavalya nélkül találtatott lenni.

A' Berolinomi Újság-író a' márhák' Dög-veszélyéről írtt 21 - dik levelének 32. 33. 34. és 35 - dik §ban efféle emlékezetet tészon, hatlyuk maga szavait, *) „ Találtatnak néha olly „ helyek, mellyeken a' márhák még a' leg- „ ifzonyúabb Dög-veszély között - is minden „ leg-kifőbb emberi gond-vifelés nélkül egéf- „ ségések maradnak, és a' Dög - nyavalyától „ leg-kifőbbben fe szökettetnek-meg.

„ Magam jószágán úgy mond, két em- „ lékezetre méltó dolgot vettem észre, mel- „ lyeket, mivel igen ritkák, az Olvasóval „ közleni el-nem múlatom; az 1758 - dik esz- „ tendőben egész egy falumra szállott a' Dög- „ nyavalya, ennek alkalmatosságával nem ták „ a' marháim egy lábíg el-veztek, hanem a' „ többi lakófok' marhái közzül - is alig mene- „ kedtek-meg egy - néhányan a' veszélytől.

„ Tsupán tñak öt parasztok takáltattak a'
 „ falú' végén , kiknek marhái általiyában e-
 „ gétségesek maradtanak, ezeknek marhái a'
 „ falú' marháival, mellyek akkor már bete-
 „ gek vóltak, egy tfordába júrtak, azokkal
 „ egygyütt legeltek, és egy vízből ittak;
 „ azt nem tudhatom, ha éltek-é, vagy sem
 „ az említett parasztok valamelly orvofsággal
 „ a' Dög-nyavalya ellen, avagy tñak a' jó
 „ lstenre bízták marhájokat.

„ Az 1765-dik esztendőben újjonnan ha-
 „ sonló szerentsétlenség érte ezen falúmat,
 „ mellyben is a' többi lakófokkal egygyütt
 „ minden marháimat el-vesztettem; az öt pa-
 „ rasztok, kik először marhájokban kárt nem
 „ vallottak, most is leg-kisebb bajt nem szen-
 „ vedtek, mint-hogy az ő marhái egy-labig
 „ egészségesek maradtanak.

„ Ezen házok' mostani állapottya által-
 „ lyában az előbbenivel meg-egygyezett, sőt
 „ az tñudálatos, hogy azokba már más lakófok
 „ szállítottak, és a' házok' sorján kívül nem
 „ valának, hanem a' többi épületekkel egybe
 „ vóltak ragasztva; egyedül az a' külömség
 „ vólt köztök, hogy ketteje jobbról, ketteje
 „ pedig

pedig balról volt a' falú' végen helyheztetve, és hogy azokat némelly két - felé vált és választá egy-mástól.

Ezeket én hat esztendővel, minek -előtte Lentzius Úr könyvét ki-adta, és tíz esztendővel, minek-előtte a' Berolinomi Újság-író leveleit ki-botsátotta, tulajdon próbáim által tapasztaltam; a' midőn 1770 - dik esztendőben Mind - Szent - havában tudni - ilik a' Páris-beli Királyi Barmok' - orvosló oskolájától Kampaniában, és Burgundiában uralkodó veszedelmes Dög - nyavalyának el - távoztatására ki - küldtettem.

Szent Florentin' vároffa mellett Vergigny névü faluban nem tsak erőssen bé-ütött a' szarvas marhák' közé a' Dög - nyavalya, hanem egyszer's-mind felette ragadó-is volt; ez a' betegség a' marhák' tüdőjének fenes gyógyadásában állott, melly-is a' marhákat hol harmintz óra alatt, hol három, 's négy nap múlva, hol pedig kilentz, és tíz nap után fosztá-meg életektől; minek-előtte ezen falúba érkeztem, már tsak nem minden szarvas marha ki-veszett belöle, a' mellett-lévö kis-

ded helységben pedig, melly mint-egy ezer lépésnire meszse volt, 's mellyben tfak tizen-két gazdák laktanak, általlyában egészegek voltak a' marhák.

A' pásztorok mind a' két részről öszve jártak, a' marhákat egy-más mellett legeltették, 's őrizték, egy patakából itatták, a' parasztok egy templomba jártak, egy kortsmán ittak, és mind - azon - által a' kis falú' marháira legkifőbb nyavalya se ragadott.

Ezen állapoton nagyon tfudálkoztam, hántam, vettem elmémet, gondolkodtam, kérdezőskedtem, de általlyában, valameddig a' természetet tanácsul nem hittam, semmire se mehettem.

Tfak egy kis patak, mellyet bizonyos dombotska környül-foga, találta-meg velem ama' külömséget, melly e' két helység között volt; ezen a' dombotskán fok százfzor fel, és alá-jártam, még a' dolog' valóságára jutottam, ehhez képest bátran mondhatom, hogy ama veszedelmes marha-veszély, melly Vergignyában uralkodott, fü-képen az említett

tett dombotska alatt - lévő völgyetskének mi-voltától függött *)).

Mint hogy tehát a' völgyetskében meg-re-kedt egészségtelen levegő-ég ezen dombotskán fellyül nem emelkedhetett, azért Vergignyán kívül általlyában egészségesek maradtak a' marhák.

Mihent a' dolog' valóságát ki-nyomoztam, leg-ottan el-tökéllettem magamban, hogy a' körayül-lévő helységek' fekvését-is meg-tekintsem, 's meg-visgállyam; idő halasztás nélkül azért Szent - Florentinba lovaglottam, ebben a' városban-is a' Dög-nyavalya uralko-

M 4

dott.

---

*) Még három hónap nem múlt, hogy a' Bé-tiek hasonló példát szemlélhettek; Grafendorf lakóinak marháit csak nem mind meg - ölte a' Dög-nyavalya, Stokeranban ellenben csak egy darab se veszett-el, ezek a' két helyek egy - mást é-rik, 's még-is egygyikben veszttek, a' másikban pe-dig sérelem nélkül maradtak a' marhák; a' mi ezen helységekkel történt, az egyebekkel - is gyakran meg - esik; ritkán szoktak azért egész falúk, házak, és helységek a' Dög - nyavalyától olly kegyetlenül elő - vétettetni, hogy azokban kevés darab mar-hák a' veszélytől meg ne menekedhetnének

dott, de mint-hogy ragadó nem volt, azért csak kevés marhákat vesztett.

Ennek a városnak tája csak nem oly magos volt, mint a fellyebb említett kis falué, és csak abban volt köztök a különbség, hogy a város az ő legellő-mezeivel együtt egy kevesé mélyebben, és alacsonyabban fekütt.

Szent Florentin városától fogva Flogny névű falúig általlyában egészségesek voltak a marhák a közép melységekben; ettől fogva ellenben Chichée Tonnereig, és a körül-lévő falúokban igen számosan voltak a nyavalyások; La Chapelle a nyavalyától meg-volt szökve, Maligny pedig nem, noha egymáshoz igen közel valának, és csak a helyzetekben találtak némelly különbség.

A marhák mindenütt a tüdő-gyaladásban sínlödtek; amazoknál, mellyek a Dögnyavalyának meg-szökéfe előtt egy-néhány hétig köhögtek, mindenkor a tüdőt, minekutánna meg-ölettettek, hol több, hol kevesebbé keménynek, és halaványnak találtak lenni; ha ellenben a nyavalyában meg-dög-
löt-

löttek, akkor-is keményen maradott ugyan a' tüdő, de a' halaványságát el-vesztette, és az helyett a' gyúladás által fetét barná-fzintnyert.

Azoknál pedig általlyában, mellyek a' nyavalya előtt köhögtek, hol több, hol kevesebbé fekete, és fenés vóit a' tüdő, a'mint tudni-illik a' marhák hol előbb, hol utóbb el-veszének.

Idő-jártával tehát, minek-utánna tudni-illik a' helységek' fekvését meg-ismértem, olly igazán tudtam a' nyavalyás marhákat, (noha az emberektől egészségeseknek tartattak lenni, mint-hogy ettek, tejet adtak, kerödték, nem köhögtek, és a' természet' munkálódásiban leg-kissebb hátra-maradáft nem szenvedének), a' valóságos egészségesektől meg-külömböztetni, a'melly igazán meg-tudgyák, a' banyák ismérni, és különböztetni, ki mellyik tojást tojta a' tyúkok közzül.

A' jelek, mellyekkel meg-ismérkedtem, 's mellyekről hibázás nélkül meg-mondhatom, íme ez a' darab marha tellyefséggel egészséges, ez a' beteghez közel jár, ama pedig a' nya-

valyától már meg-szökettetett, a' jelek mon-
dám, mellyekről ezt meg-ismérhetem, és a'
marhák' állapottyát meg-jövendölhetem, a'
következendő Szakaszban az Olyásónak hasz-
nára fel-jegyzettem.

Ö T Ö D I K S Z A K A S Z.

Uj, 's még eddig ismérletlen jelek,
 mellyekből meg-tudhattya az ember, mi-kép-
 pen szokta a' nyavalyás idő az egészséges
 marháknak testét meg-szökni; és hogy mire
 kellefsék fő-képpen az embernek vigyáz-
 ni, hogy az állatokat betegeknek,
 vagy egészségeseknek igazán,
 állíthassa lenni.

En ekkoráig minden marháknál, mellyeket
 a' meg-romlott idő a' Dög-nyavalyának
 fel-vételére el-készít, e' következendő jeleket
 vettem észre:

A' szemnek sejére az ő kerületében igen
 halavány, a' piros erek igen ritkák, a' fé-
 nyesség homályba borúlt, és a' többi részek-
 is a' szemben igen holt színűek; a' szőr a'
 marhák' hátán természet ellen fel-áll, színet-
 ten; a' marhák vidámtalanok, és mint-egy
 borzadoznak.

A' fogak' inye, a' szájj' badlása, nyelvek',
 orrok' belső színe halavány, ugyan ezt a'
 színt vettem észre a' tehének' szemérem-testé-
 ben, és az ökrök' fegg-lyukában-is, midőn
 ganejlottak.

Midőn ezek a' tagok általlyában meg-ha-
 laványodtak, akkor a' marhák köhögést kap-
 tanak, erek hamar, és nehezen járt, és
 mint-egy jöbbólni láttattak a' marhák.

Szemek', nyelvek', fogok' inye', és a'
 fegyek' belső hüre egy kevesé pirossabbá
 kezdett válni, a' szemben-lévő erek-is vérrel
 inkább meg-telni, és látszatósfabbaká kezdet-
 tek lenni, mintsem annak-előtte voltak, még
 a' marhák nem köhögtek, ezt pedig mind-ad-
 dig tapasztaltam, még némelly borzadozáft
 észre nem vettem a' marhákön.

Ez a' borzadozás első gradussa volt a'
 Dög-nyavalyának, utánna következett a' hi-
 deg-lelés, a' szem' fejére pirossá vált, melly-
 re a' marhák könnyezui, és nyálat erefzteni
 kezdettek, a' kerődés meg-szünt, a' tej el-
 apadt, a' marhák többé le-nem feküdtek,
 hanem Mind-Szeat, és Karátson-havának leg-
 fel-

feltyebb tizedik, és tizenkettődik napján, ha mind-addig meg-nem jobbúlhattak, meg-döglöttek; oda jövetelem előtt még előbb meg-döglöttek, kétség kívül, mivel akkor a' hő-ség nagyobb volt.

Amaz egészséges marhák' húfa, mellyek a' nyavalyás helyen valának, midön a' bőr róla le húzattatott, felette halavány volt, úgy nem különben, midön az eleven marhákba ember kéffel sebet mettszett, éppen keveset vérezett, a'-mint-is ezt a' több izben a' ször-madzag' húzáfakor tapasztaltam, a' hús mind-azon-által midön egy izben a' levegő-égtől illettetett, pirosná vált, ez pedig mind az élő, mind a' le-vágott, mind pedig a' nyavalyában meg-döglött marhákka' meg-történt.

Azokon a' marhákon ellenben, mellyek a' nyavalyás helyeken kívül voltak, a' betegségnek egy afféle jelét se láttam, akár eleven korokban tekintetem, akár pedig a' mészár-székben vizgáltam azokat, midön le-vá-gat-tattak.

Ezeokról a' jelekről kezdém én az egészséges marhákat a' betegektől meg-különböz-

vetni; ezek ismértették-meg velem, mi-képen vett rajtok a' meg romlott idő gyözedelmet, meddig terjedett az, 's hol kezdődött egészséges határja.

Ki-ki, a'-ki a' valóság után vizsgálódní nem reitelkedik, könnyen észre veheti az említett jeleket, és hasonló esetekkor jó hasznoffan-is élhet velek; de kivált-képen azoknak szükség-es ezeket meg -fontolni, kik a' nyavalyás-marhák' meg-ölettetését javafollyák.

A' Dög-nyavalyának természeté, a' méregnek ereje, a' veszedelem, egy szóval a' betegségnek jó, vagy rossz ki-menetele, ama' okoknak mi-némiségétől függ, mellyek a' marhák' testét, és vértét meg -szökik; egy nyavalya se mutatya nyilvánban a' veszedelmet, és a' ki menetelnek különb-féle úttyát, mint a' juhok' himlője.

Midön a' himlők egészséges időben támadnak, midön olly sebeffen el-éradnak, hogy a' nyavalyás idő előbb a' testét, a' vért, és a' juhok' egészséges állapottyát meg-nem szökheti, 's meg-nem változtathattya, akkor legkisebb veszedelem nélkül vannak,

Ha ellenben az előtt az idő fokáig nedves, ködös, vizes, változandó, gőzös, és meleg volt, ha a' Dög-nyavalya előtt a' déli szelek fokszor süváltak, akkor a' juhok közönségeffen nedves, rohdadt, őszve-forró, és gonofz himlőket kapnak, következendő-képen a' nyavalya-is felette veszedelmessé válik ama' nyájnak, melly nyavalyás helyen tartózkodik, avagy beteg marhákat illet; kevés darab marhák mentik ilyenkor életüket, mint - hogy már az előtt a' nyavalyás idő az ő egészséget meg-rontotta.

Tfak ez az utolsó állapot szokta a' himlőket-is meg-változtatni, mint-hogy külömben a' Dög-nyavalya, a' méreg ártalmas nem volna, és tfak felette kevés marhákat vesztene; a' mi pedig a' himlőkkel történik, az szokott a' többi betegségekkel-is véghez-menni, mellyek tudni illik a' testnek vérét, 's egyéb nedveségét meg-rontják; ebből egyetlenegy élő állatot se veszek-ki.

Azomban még a' leg-veszedelmesebb Dög-nyavalyák se vesztették-el általlyában ama' marhákat, mellyeket meg - szállottak; még egy helyen se történt a' világon, hogy effé-

le nyavalyáknak egyike némelly háznak minden marhát, 's egyéb állatit meg-ízökte, azaz a' fiatalokat, 's véneket egyenlő erővel le-nyomta volna; mert-is ha a' betegség az erőfeket le sújtya, akkor az erődenekkel gyengébben bánik, ha a' véneket veszti, akkor a' fiatalok között fokan életeket meg-mentik.

A'-mit itt a' marhák' koráról, neméről, testek' mi - völtáról említek, azt a' nyavalya' természetéről, az esztendő' részéről, az időről, a' helység' tájáról, az istállók' fekvéséről, és a' marhák' tartásáról-is érteni kell, mind ezeket szükséges szorgalmatossan megfontolni.

Mind ezek a' körül-álló dolgok nagy részben meg-változtatták a' dügleletes betegséget, és igen fokszor okozzák, hogy a' nyavalya által egy helyen több, a' máikon pedig kevesebb vesz a' marhák között; hogy ebben a' házban mindnyájan, amabban pedig csak egynehányan döglenek-meg, hogy némelly faluban a' betegség felette ragadóvá válik, némellyben pedig csak közönséges nyavalya marad.

A' márhák nyavalyája, mellynek meg-
 vizsgálására a' Paris-béli Királyi Barmok osko-
 lájának Direktorától 1770-dik esztendőben
 Kampaniába, és Burgundiába küldettem, Ver-
 gignyában mérges és ragadó vólt, minthogy
 a' beteg marhák bőre, húsa és az orrokból
 ki-szivárgodot materia által, minekutánna e-
 gyik vagy másikból egy kis darabot az egés-
 ségeseknek bőre alá dugtam, el-ragadt azokra
 a' nyavalya. Szent Florentin városában eleu-
 ben, úgy nem külömben La Chapelle és Flo-
 gnyban, ugyan azon betegség tsak közönsé-
 ges nyavalya vólt, és nem birt ragadó erővel,
 mert a' betegeknek se húsa, se bőre, se tak-
 nyok, leg-kisfebbet nem ártott az egészséges
 marháknak, midőn azt testekbe óltottam.

Vallyon, melly marhákat szükség tehát
 meg-ölnünk, 's mellyeket életben meg-tarta-
 nunk, midőn a' Dög-nyavalya támad? Kik fog-
 ják ezt el-végezni; talám amazok, kik a'
 beteg marhák meg-ölettelését javaslották?

Orvos társaim! Kérlek benneteket, jól
 meg-fontoljátok a' dolgot, mit tselekeztetek,
 minek-előtte ilyen tanátsot adnátok. Ti el-
 lenben az Országnak elől-j árói, szemeitek előtt

hordozzátok a' dolognak ki-menetelét, mi-
nek-előtte illy idegen szokásnak helyt adná-
tok, minthogy illy rendelkezések által nem a'
nyavalya akadályoztatik, hanem tsak a' marhák
élete vész.

HARMADIK RÉSZ.

MELLY

külön arra tanít:

miképpen kellefsék a' Szarvas - marháknak,
és Sertéseknek külömbb-féle Dög-beteg-
ségeit 'meg-ismérni 's el-távoztatni, és
azokat orvosolni.

HANNAH BERRY

1847

Handwritten text, likely a list of names or entries, appearing as faint, mirrored characters.

HARMADIK RÉSZ.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' Szarvas Marháknak külömbb-féle Dög-
betegségeiről.

ELSŐ SZAKASZ.

Az agyvelőnek gyuladásáról.

Az agyvelőnek gyuladása forró betegség-
ből álló nyavalya, melly gyakran an-
nyira rettentő és veszedelmes szokott leünni,
hogy még a' leg-erősebb ökröt-is, hufzou
négy, vagy negyven nyóltz óra alatt meg-
öli. Uralkodik nyáron a' nagy hévségnek i-
dein, és többnyire a' gulyába járó marha közt
tapasztaltatik.

Meg jelenik szomorúsággal, forrósággal, hidegleléssel, nagy szomjúsággal, szem-gyuladással, nehéz lélegzet-vétellel, szív-dobogással, refzkedéssel; méglen a' gyuladás csak a' kemény vagy pók-háló hártját foglalta-el, a' marhák nem olly felette igen szomorúak, az eledelben turkálódznak, de nem esznek, nem is kerődzenek, fejeket's füleiket alá hajtják; de mihelyest a' gyuladás az agynak velejébe bé-hat, azonnal felette nyughatatlanok kezdenek lenni, szüntelen ordítanak, fejeket feltartják, füleiket pedig hegyesen fel vagy hátra felé szegeznek, szemeik szikráznak, szájukat ki-táttják, komor tekintetűek, és haragosan neznek, mint a' meg-ijedett ló, végre útnak futnak, és minthogy sem látnak, sem hallanak, mindennek néki mennek, és gyakran öszve-is törnek magokat.

Ez a' rettentő nyavalya a' tudatlan pásztorok, 's paraszt orvosok, avagy szemfényvesztüktől, többnyire dühötségnek, vagy a' mint egyebek nevezik, bomlásnak tartatik, és a' szerént-is orvosoltatik. De minémű nagy különbség legyen az agyvelő-gyuladás, és dühötség között, a' meg-nevezett betegségeknek jelei azt nyilvánossággal ki-mutatják,

tyán, tudni-illik : hogy az első nyavalya forró, eme' pedig hideg természetű, és hogy a' dühös állat fejét s füleit le hajtva hordozza, szemei lankadtak, homályosok, szájából nyál foly, nyelvét ki-lógattya, komor tekintetű, harapós, a' viztől és viágozságtól irtózik; az agyvelő gyuladásban sinlődő marha ellenben a' vizet meg-kivánnya, és szomjúságát mucattya, nyughatatlan fejét 's füleit hegyesen fel emeli, szemei tüzesek, szája 's nyelve forró, gyakran bög, vagy ordít.

Okai: Az agy-velő gyuladást a' ki-járó marhában okozza a' fokáig tartó száraz nyári meleg idő, a' nap-fény 's annak meleg sugári, a' viznek és árnyéknak fogyatkozása; oda haza támad a' meleg és gőzös Istállóktól. Heves természetű, és fok vérrel bővelkedő ifjú marhák hajlandóbbak arra, mintsem a' vének és lágy természetűek. A' szarvas marhákon gyakrabban, mint-sem a' lovakon, juhokon, vagy fertéseken tapasztaltatik.

Gyógyítása: Mihelyest ezen betegség a' marhán észre vétetődik, azonnal az okokat el-kell távoztatni, a' betegeket azért a' melegről, a' nap fényről szellős és árnyékos

helyre kell hajtani, avagy szállítani, annak-
utánna minden idő halasztás nélkül szükséges
rajtok eret vágni, a' nyak eret leg-jobb meg-
nyitni, és lehet a' meg-nyölt marhából négy
vagy öt font vért is egyszerre botsátani, és
ha a' forróság meg-nem szünne, az ér-vágást
meg-ujítani; továbbba hasznos volna még, a'
betegségnek kezdetén, a' marhának homlo-
kán szőr-sinórt húzni. Lásd az első számot.
Mind ezeken kívül jó volna még a' jámbor
beteg marhának napjában két, három Klistért,
a' mint az 6-dik szám mutatya, belsőképpen
pedig lágyító, hivesítő és has-hajtó italt, a'
mint az 5 dik szám alatt meg íratik, adni. Kö-
zönséges italul szolgálhat nekik a' sós etze-
tes víz.

Ezen forró nyavalyának ki-menetele bi-
zonytalan, ha a' gyuladás az agynak velejét
el-foglalta, nints orvosság ellene, és minden
bizonnyal a' marha húszon-négy és negyven
nyóltz óra közt el-vész.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Szédelygésről.

A' Szédelygés, Kerengölés, a' Kábolás egy olly nevezetes betegsége a' főnek, mellyben az állat szomorú, kedvetlen, feledékeny, ide 's tova tántorog, mint a' részeg ember, végre pedig balra vagy jobbra kerengel. Ez a' nyavalya a' szarvas marhákon, Lovakon ritkábban ugyan, mint-sem a' Juhokon tapasztaltatik, az utólsókra nézve veszedelmesebb-is szokott lenni.

Okai: A' Tudósok többnyire abban majd mind meg-egyeznek, hogy ennek a' betegségnek leg közelebb való oka az agy-velőnek meg-lágyulása, és annak Kamaráiban öszvegyült vizi nedveség légyen, melly az agy-velőt nyomja, és az állatba a' szédelygést indítja; távul lévő okokul adgyák a' nagy hévséget, a' meleg levegő-eget, a' nap-fényt, annak felettéb való sütését, a' fokáig tartó lágy meleg, nedves időt, vagy a' főnek meg-ü-

tését. Vannak, kik a' Juhoknak kerengő nyavalyáját, egyedül az agy-velőben található eleven kis kukatzoknak, mellyek vízi hójagotskában bé-rekesztve vannak, tulajdonították. *)

Gyógyítása: Ebben a' betegségben az orvosok kölömbb-féle gyógyító szerekkel élnek. Némelylek a' szédelygő állatnak homlokát (lásd a' 2-dik számot) tallér-forma tűzes vafsal megsütik, egyebek a' homlokon sinórt húznak; vannak, kik a' homloknak meg-furását javallják. **) Báró Störk a' szédelygő fertéseken az égető fünek (flamula Jovis) friss leveleivel, mellyekből napjában húsz-húsz levelet moslékba egyelítve nekik adatott, szerentsés próbát tett. Azok, kik a' szédelygést az agynak Kamaráiban található eleven kiskukatzoknak tulajdonították, ditsérik a' szarvas Szarv-spiritust, azt tartván felőle, hogy mihelyest a' szédelygő állatnak orrában fetskendeztetik, abban a' Kukatzokat azonnal megöli. Én mind ezeket helybe hagyván, javallom leg-inkább az okoknak el-távoztatását, a' homloknak tűzes vafsal való sütését, vagy azon való sinór húzást.

HAR-

---

*) Prof. Leske és Götz. **) Prof. Erxleben, Rumpelt.

HARMADIK SZAKASZ.

A' száznak betegségéről.

A' szájfájás leg közönségesebb nyavalyája a' szarvas marhának. Kezdődik a' meleg tavaszi idővel, és vegeződik a' nyárral, midőn a' hévség meg-szünik.

A' száj-fájás, vagy magános betegség, vagy másokkal magát közlő nyavalya. Ha magános, könnyen el-mulik; ha pediglen másokkal közli magát, úgy - mint a' Torok - gyikkel, vérhafsál és a' száz-rétü patzalnak száraz - betegségével, akkor mindenkor veszedelmes és félelmes szokott lenni.

Jeloi : A' melly marhák a' szájfájásba esnek, szomorúak, kedvetlenek, fejeket, 's füleiket le - hajtyák, szemeik homályosok, bé-estek, néha tsipásak, eleinten késedelmesen esznek, azután hamar meg-vetik az ele-delt, kiváltképpen a' szárazat, nem-is kérődnek, szájokból nyál foly, nyelvek motskos,

kos, forró, és annak hegyén, közepén, szélein, avagy gyökerén gyuladt foltok, hójagok, 's fakadékok vagy vízfertő kelevények láttatnak, nyelvek és inyekről a' külső gyuladt bőr le-foszlik, fogaik inganak, inyek világos piros színe halavánná változik, leheletek büdös, tagjaitat nem bírják, öszve huzván magokat szüntelen, csak egy helybe szomorúan állanak. Ha a' gyuladt kelevények, 's hójagotskák fejérek, vagy világos pirosok, és a' nyelvnek hegyén, közepén, vagy szélein vagynak, bizodalmasan lehet a' betegségnek szerentsés ki-menetelét várni, ha pedig azok a' nyelvnek gyökerén láttatnak 's barnák, feketék, kevés marha gyógyúl-ki belőle.

Okai: A' szájfájást a' marhában okozza az időnek meg-romlott mivólta, kiváltképpen a' nyári száraz meleg idő, a' meg-rekedt levegő-ég, a' ki-szaradt fű, 's poros eledel, a' viznek fogyatkozása; el-készíti arra az állatot a' távaszi hóharmatos idő-is, a' viznek ki-öntése; okozzák azt néha a' külömbb-féle legyek, földi balhák, férgetskék-is, mellyek a' hévségnek idein meg-lepik a' füvet, és azok a' marha a' füvel bé-falja.

Gyógyítása : Először az okokat el-kell távoztani , a' betegeket azért az egészségesekkel együtt szükséges azonnal szellős és árnyékos helyre hajtani, és a' hévségnek idein ottan tartani, azután minden jámbor beteg marhának , szája , szemei , 's orra napjában háromszor friss vízzel ki-mosatafsék ; nyelve pedig sós , 's etzetes vízzel jól meg-dörgöltetefsek ; mihelyest a' nyelvén fájdalmas kelevények, hójagok , 's fakadékok találtnak, rozmarin, sálya, és üröm-funek főtt levével meg-kell azokat spongyia által mosni , 's lótsolni, avagy fetskendezni. Ezeken kívül hasznos itten a' 7-dik szám alatt meg-irt orvosság. A' beteg marha, minthogy nem rághat, taplaltafsék sós, 's lisztes moslékkal, vagy más nyers, zöld 's könnyen meg-emészthető eledellel.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Torok - gyikről.

A' Torok - gyik , torok - daganat gyakran szokta a' marhát szorongatni. Osztatik jó és rosz-félére : az első magányos , az utolsó pedig egyéb betegségekkel magát közlő nyavalya szokott lenni. Közli magát a' rosz-féle száj-fájással , a' rothadt tüdő gyuladással , a' vérhafsál , és a' harmadik gyomor-nak száraz betegségével.

Jelei: Mind a' két-féle nyavalyában a' betegek szomorúak, hideglelések feletébb-való, szemeik tüzesek, szájok és nyelvek forró, nehéz lélegzetet vesznek, köhögnek, fejeket eleinten le-hajtyák, azután szüntelen feltartyák, se balra, se jobbra nem fordúlnak, igen keveset vagy semmit sem esznek, nem is isznak, jóllehet nagyon szomjúznak. A' jó féle torok-gyikban a' daganat kívül és belől gömbölyü, világos piros színü, nem olly igen fájdalmas; a' roszféle torok-gyikban pedig

dig a' daganat nagyon fefzes , 's fájdalmas ; fokszor a' Torok vagy lehelő-gégétől fogva egészlen a' fzügyig el-terjed , a' nyelvek gyökerén és a' nyeldeklő vagy lehelő-gégének fején , hójagok , kelevények támadnak , mellyek a' nyeldeklést, és a' lelégzet-vételt akadályoztattyák, ez okból-is hamar a' marhák el-füladnak.

Okai: A' jó féle torok-gyikot okozza az időnek hertelen melegről hidegre, szárazról nedvesre való meg-változása, az izzadásnak vízfza verődése, a' hideg ital, a' havas viz ; a' rosz féle torok-gyik pedig következik többnyire a' meg-romlott levegő égtől, a' feletébb-való hidegtől, melegtől, a' meg-romlott 's penészes eledeltől, a' zavaros 's bűdös víztől, okozza azt nyáron többnyire a' havas viz (melly fokszor a' hévségnek idején a' nagy hegyek közt az el-olvadt hóból következik) ha azt a' marhák forró gyomorral ifszák.

Gyógyítása: A' rosz-féle torok-gyikban először a', betegeket az egészségesektől el-kell választani, és azokat különös egészséges helyre szállítani. **Háfnos** itten a' beteg marhának
nya-

nyakát (a' daganat mellékét értem) tüzes vafsal meg-sütni, avagy azon ször-sinórt húzni, ha a' daganat feletébb fájdalmas vólna, a' lélegzet-vétel pedig nehéz, eret kelletik azonnal a' marhán vágni, (értem a' nyak-eret) külsőképpen pedig minden beteg marhának száját, 's orrát lágyító füvek levével párolni, mihelyest az italt vagy eledelt lenyelhetik, a' 8-dik szám alatt meg-irt itallal gyakran meg-kináltafsanak, és lehet azonnal a' 9-dik szám-alatt fel-jegyzett orvoíságból nékik adni. A' jó féle torok-gyikba hasznos a' lágyító szerekkel való párolás, az - érvágás, a' hivesitő ital kivált-képpen, a' lisztes moslék falétrommal egyelítve; ebben a' betegségben a' beteg marhának szája, 's nyelve minden-nap háromszor sós 's etzetes vízzel ki-mosattasék.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Tüdő-gyuladásról.

A' Tüdőnek nyavalyája az esztendőnek mind a' négy részeiben, úgy-mint tavaszszal, nyáron, őzszel 's télen meg-jelenik. Tavaszszal és őzszel, ha az idő az esztendőnek részével úgy meg-egyez, a' mint azt meg-kivánnya a' természet, jó féle; nyáron pedig és télen, minthogy a' nyavalya a' torok gyikkal, a' vérhafsál, a' harmadik gyomornak száraz betegségével közli magát, rosz féle tüdő gyuladása érkezik a' marhának.

Jelei: A' betegek szomorúak, fejeket 's fü-leiket le-hajtyák, elein kéfedelmesen esznek, nem fokára egészlen meg - vetik az edelt, nem kérődzenek, köhögnek, nehéz lélegzetet vesznek, nagy forróságba és hideglelés-be vannak, szemeik tüzesek, szájok, nyelvek 's orrok forró, az orrok tzmipása és ágyékok feletébb igen vér; a' rothatd tüdő gyuladása, szájokból bűdös szag jön, az orrok-ból pedig undok genetséges materia foly, az erek lassan vernek.

Okai : Leg-közelebb való oka szokott lenni a' vérnek és egyéb nedvességeknek a' tüdő tsévékbe való meg-szorulása; távul lévő okok mind azok, mellyek a' lélegzet véteit akadályoztatták; indító okok az időnek ártalmas mivólta, a' rosz, penészes 's rothadt eledel, a' hideg ital, a' zavaros bűdös víz, az izzadásnak meg-tartóztatása, vagy a' marhának a' jártatásban, a' munkában feletébb meg-terhelése; a' rosz - féle, 's rothadt tüdőgyulladás következik többnyire más betegségekből a' testben, kóborló Dög - méregtől, vagy a' meg romlott penészes 's bűdös eledeltől, a' rosz levegő égtől.

Gyógyítása : Ebben a' nyavalyában eleintén az orvos azon iparkodgyék, hogy az okokat mennél hamarébb ki-tanúlhassa, és ki-tanulván azokat, minden késedelem nélkül, nem csak a' betegetől, hanem az egészségesektől-is el-távoztathassa, azután a' beteg marháknak magányos, jó, 's egészséges helyet, a' hol nyavalyájokat ki-állhassák, rendeljen. Ha a' forróság és a' hideglelés feletébb való vólna, a' betegek fájdalmas szorongatásokat jelentenek, nagyon köhögnének, meg - kívántatnék külsőképpen az ér - vágás, vagy a' szügyön

való finór-huzás, használna itten a' hunyor gyökér-is, ha az idein 's korán, a' beteg állatnak nyaka-lepenyegébe, vagy torkán alá fityegő bőrében dugatnék; belső képpen szükséges volna a' beteg marhának lágyító, 's hivesítő italt p. o. lisztes mostéket sóval, falétromal keverve, és e' mellé két három Klistért, mellyet málvából, korpából oda haza könnyen meg-lehet készíteni, adni. Hasznos volna a' reszelt torma is mézzel, vagy a' retek falatonként meg-sósva. A' rosz-féle tüdő gyuladásba, melly többnyire ragadó fozkott lenni, először a' betegeket az egészségséktől el-kell választani, azután meg-kell minden beteg állatnak szügyét taller forma, 's vastagságú tüzes vafsal sütni, belsőképpen adásék a' betegeknek az 5-dik és 10-dik szám alatt meg-irt orvofságból.

HATÓDIK SZAKASZ.

A' Szél-kórsagról.

A' Szél-kórság, fel-puffadás tavaszkor, 's nyáron akkor szokott kiváltképpen a' marhákon meg-jelenni, midőn azok éh gyomorral olly legeltető helyekre hajtatnak, a' hol gyenge, éretlen 's kövér füvet vagy lóherét kapnak, és azzal mohón gyomrokat meg-terhelik, 's reá fokot isznak. Az-is könnyen marháit ebbe a' betegségbe ejti, a' ki nyáron a' legeltető helyet hirtelen meg-változtattya, és marháit sovány legelőkről azonnal kövérekre hajtya.

Jelei: Ezt a' nyavalyát leg-inkább a' hasnak szorulásáról, 's fel-puffadásáról és a' nehéz lélegzet-vételről lehet meg-ismérni. A' hasnak daganattya jobbára bal felől egyenetlen, 's annyira ki-áll fokszor, mintha a' haft némely terh ki-nyomta vólna; erre való nézve mennél inkább nevelkedik a' betegség, annál jobban fel-puffad a' marhának a' hasa, és annál veszedelmesebb a' nyavalya.

Okai:

Okai: A' daganat, vagy fel-puffadás közönségesen a' gyomrok és belek meg-rekedt szelétől támad, melly ha meg-nem indulhat, 's utána a' hasmenés nem következhetik, iszonyú-képpen fel-puffasztya a' marhák hasát.

Gyógyítása: Könnyü ugyan ezen nyavalyának eleit kerülni, de ha egyszer támad, vagy már nagyon el-hatalmazott, felette súlyos azt gyógyítani. Némellyek ditsérik el-lene a' köményes égett bort édes téjjel egyelítve, mellyből szoktak egy egy pohárral a' marhának torkába tölteni, és azután azt jól meg-jártatni. Én etben a' betegségben több izbéli próbáim által, leg-hasznosabb orvos-ságnak találtam lenni a' 10-dik szám-alatt valót, és a' marhának Kliftéroztatását; azon Klisterrel pedig melly az 6-dik szám alatt meg-iratik, leg-jobb itten élni. A' midőn ezek a' szerek -is elégtelenek, akkor meg-kell a' fel-puffadt marhának hasát, bal-felen, és éppen azon a' helyen, a'hol a' daganat leg-jobban kiterjedt, bizonyos instrumentommal (mellyet Troakarnak *) neveznek) szúrni, és annak

*) A' Troakár által értünk egy bizonyos hegyes, gömbölyü 's író-toll vastagságú hüvelyes instrumentomot, . . . (

hüvelye által a' hasból a' meg-rekedt szelet ki bortsátni.

HETEDIK SZAKASZ.

A' Lépnek fene nyavalyájáról.

A' Lépnek fene nyavalyája olly igen hirtelen vesztí a' marhát, hogy fokszor egy szempillantás alatt még a' leg-erősebb ökröt is meg-öli, és minthogy a' marha hol az eledel közben, hól a' mezőkön, hol pedig az úton egyszerre csak el-esik lábairól 's eldöli, azért sokan azt vélték, hogy a' szél-től ütterik. Ha a' nyavalya lafsan jár akkor vagy enyhány óra alatt, vagy pedig két, három, 's négy nap múlva öli a' marhát. Ez a' betegség nem ragadó, nem-is olly közönséges, mintsem a' ver-has, a' tüdőnek, a' harmadik gyomornak vagy a' száznak és körmöknek

---

mot, mellyel a' fel-puffadt marhát a' Barom orvosok meg-ízokták szúrni, és annak hüvelye által abból a' szelet ki-bortsátni.

nek nyavalyája. Bántya többnyire a' kövér és hizlalt marhákat, az erőseket.

Jelei: Ebbe a' nyavalyába a' marhák ugyan szomorúak, vigyázatlanok, de nem olly félénkek, nem-is tapasztaltatik rajtok olly forróság, hideglelés, fájdalom, rágás, belső szorongatás, mintsem a' vérhasba, a' harmadik gyomor száraz betegségébe sinlödő marhákon; hanem hogy tsak mindenkor egy álló helyekben maradnak, és soha se felre se hátra nem tekintenek, és hogy lélegzet vételek a' szunyadozó marhák lélegzetéhez hasonlit, hofzszá, és lafsú, ha itallal kínáltatnak, könnyen isznak, 's valameddig eledellel élnek, addig kérődznek-is, a' testeken néha ke'evények keletkeznek, néha pedig tsak a' szügyeken, a' hasok alatt, némelly daganatok, fekélyek támadnak, mellyekben rosz indulatú genetség, sárga viz, és büdös szagú materia fészkelődik; a' meg-döglött és fel-bontott marhának lépe lágy, fel-puffadt, háromszor nagyobb, mintsem az egészségesé, feletébb lyukatsos, kék, fekete 's habzó vérrel tellyes; a' húsa is ilyen színü, vére pedig a' nagy élet erekben igen hig, szinetlen 's általlyában megromlott.

Okai: Erre a' nyavalyára okot adnak a' a' tavaszi viz áradások, melyek a' legeltető helyeket el-önik, kiváltképpen ha azok-után hamar nagy hévség, és a' tiszta víznek fogyatkozása következik; ha a' meg rothadt iszapos, s bűdös f. vel kintelenítettnek a' szegény marhák magokat táplálni. A' Sörfőző házakban, és malmokban, a' hol az ökrök szaladdal hizlaltatnak, támad ez a' betegség a' kövér, szagos, 's savanyú eledeltől 's mosléktól, és a' marháknak kevés szellőztetésétől, 's jártatásától.

Gyógyítása: Kevés reménységgel lehetünk ugyan azon állatok meg-tartása felől, melyek a' fellyebb meg-irt okokból le-betegednek, minthogy a' dög nyavalyának ki-ütése előtt már nem csak a' lépek, hanem egyszerűs mind az egész 'vérek 's testek - is megromlott: mind-azon-által lehet a' betegeknek a' II-dik szám alatt meg-irt italból napjában háromszor adni; ha magoktól nem innának, a' torkokban kell belőle egyszerre egy egy mezfizelt tölteni, ezen kívül finórt lehet a' szügyökön húzni, vagy tűzes vassal annak alsó részét meg-sütni, jó volna a' hunyor gyökeret-is a' nyaknak lepenyegébe dugni.

Az egészséges Marhákkal pedig az okokat, mellyek a' nyavalyát indították el-kell kerülni, és azokkal gyakran só't kell nyalatni, vagy sós-vizet itatni.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' harmadik gyomornak Száraz-betegségéről.

A' Szarvas Marhának mindennemű Dög-betegsége közt a' harmadik gyomornak (melly száz rétű patzalnak neveztetik) nyavalyája leg-gonoszabb, leg-veszedelmesebb. Meg-jelenik ugyan az az Elztendőnek minden részeiben, de még-is nyáron, és őszfelgyakrabban üt-ki, és fokkal félelmesebb veszedelmesebb-is, mintsem egyébkor. Meg-szálja a' Marhát minden külömbiség nélkül, és nem kegyelmez sem a' Borjúknak, sem a' fiataloknak, sem véneknek, sem az ökröknek, sem tehéneknek, sem a' sejér, sem fekete, vagy barna-szőrűeknek, hanem mind egyaránt öli azokat; a' mindennapi tapasztalás bizonyít.

tya még-is, hogy a' nyavalya többnyire csak egy, vagy más féle marhán uralkodik.

Ki-menetele annak bizonytalan, néha 24, 48 óra alatt meg-öli a' leg-erősebb marhát-is, fokszor el-tart 4, 5, 6, 7, napig-is. Ha a' betegek a' 12-dik napot meg-haladják, jó jel, noha még akkor se múlt-el tellyességgel a' veszedelem, mert csak akkor mentek azok egészen a' veszélytől, mikor már vidámodni, az eledelbe turkálódni, válogatni, a' szarvakkal bökködni, és kérödzni kezdenek.

Jelei: A' melly Marhák ebbe a' nyavalyába esnek, azok szomorúak, fejeket, 's füleiket alá tartják, szörök borzadoz, hideg-lelések, és forróságok felettébb való, útálják az eledelt, és kérödzni hamar megszünnek, szemek meg-homályosodik, meg-tsípásodik, könnyez, és a' könnyhullások ennyehány napok múlva nyálos-matériává válik, fejeket gyakorta rázzák, fogaitat tsikorgatják, szájok nyálas-genyetséggel meg-telik, nyelvek-is motskossá válik, és az orrokból bűdös takony foly, a' bőrökön pedig néha vizkető hójagok, kelevények 's faladékot támad-

madnak, a' betegek nagyon órdítanak, nyögnek, ásítóznak, nyújtózkodnak, has-rágást, és morgást szenvednek, végre pedig has-melésbe, vagy vér-hasba esnek. A' meg-dögöltt, és fel-bontzott marhának harmadik gyomrán (a száraz rétű patzalon) kívül és belől gyúladt foltok láttatnak, és annak levelei közt a' káfa forma emésztet meg-sült, és annyira meg-száradt, hogy porrá lehet azt törni, a' külső bőr pedig rólok könnyen lefozlik, a' nyegyedik gyomor a' vékony bélekkel egygyütt többnyire gyúladtnak találta-tik, hanem a' két első gyomor, az az a' nagy patzal, és kérődző-gyomor ritkán gyúlad-meg, csak az első gyomort szokta az eledel és meg-rekedt büdös levegő ég nagyon fel-puffasztani. Az epe-hójjag itten mindenkor felette nagy, és meg-romlott híg epével tel-lyes. A' midőn a' nyavalya egyéb betegsé-gekkel magát közli p. o. a' lépnek, a' tüdő-nek fene nyavalyájával, akkor azon részek-is természet ellen valók szoktak lenni.

Okai: Erre a' ragadó betegségre okot ad-nak, kiváltképpen a' meg-romlott penészes eledel, a' posványos ízapos fű, a' zavaros büdös víz, vagy a' szükséges jó eledelnak, és

és viznek fogyatkozása, indíttják azt a' száraz és szük esztendő, a' kemény tél, a' nedves ősz, a' tavaszi viz-áradások és a' felettebb való nyári meleg idő, a' meg-romlott levegő, végre a' külömbféle ártalmas férgek és legyek.

Gyógyítása: Könnyebb ezen ragadó nyavalyának eleit kerülni mint sem azt gyógyítani, és jóllehet magam-is mind azon titkos szerek közzül, mellyek eddig ellene némely Orvofoktól javafoltattak, egyet sem esmérek olly tökéletes hathatónak lenni, melly minden időben, minden állapotban, és a' nyavallyának egész jártában használhatna: mindazon-által több izbéli próbáim által, én a' következendőkét ha azokkal idein korán, 's annak meg-irt módgya szerént él az ember, hasznosoknak, és a' nyavalyát meg-gátolónak találtam lenni, és bátorkodom-is, kinek kinek azokat itten ajánlani; úgy mint, hogy a' betegek az egészségektől idein 's korán el-választassanak, és azok híves, száraz, 's árnyékos helyen, a' hol nyavalyájokat ki-álhassák, tartassanak. Ha még esznek, tsak könnyen emészthető eledellel, ugymint sós-líztes-moslékkal, és kerti zöldségekkel táplál-

plátaffanak. 2.) Hogy a' betegeknek szemei, orrok, 's szájok (értem a' jámborokat) napjában háromszor-is, elein friss vízzel kimofattassanak, az-után pedig sós etzetes vízzel szájok és nyelvek jól meg-mofattassék. 3.) Hogy az ártalmas Dög-méreg, vagy éles nedvesség a' gyomrokból, és egyéb belső részekből ki-tsa'attassék, szőr-sinort kell a' szügvökön húzni, avagy a' helyett egy árpa-fzem hosszúságú és vastagságú *búnyor-gyökert* a' marhának nyaka-lepenyegébe dugni. 4. Külsőképpen jó volna még a' betegeket, ha szorulásba vólnának, búza korpának és fejer málvának főtt-levével, mellyet megkellenék jól sózni, klistéroztatni, ha pedig fosás volna rajtok, az említett klistért só nélkül kell nekik adni. Midőn ezen ragadó nyavalya hirtelen öli az állatot, és ha a' rothadásnak némely jeleit, úgy mint a' marhának büdös száját, lankadtságát, nagy erőtlenségét észre veszi az ember, jobb a' fellyebb említett szerek helyett, tallér forma tüzes vaffal a' marhának oldalát, mind a' két felől meg-sütni, és a' 12-dik *szám* alatt meg-irt italból neki adni. Klistér gyanánt lehet itten a' ruta és üröm funek főtt-levével élni. Mind ezeken kívül leg-inkább szük-

séges, nem csak a' betegekkel, hanem még az egészségesekekkel-is a' nyavalyának okait eltávolztatni, gyakran vélek sór nyalatni, vagy sós-etzetes favanyú vizet itatni *)

A' döglöttet pedig azonnal valamely különös helyen, a' hol marha nem jár, távul tudni illik az Ország-úttól, a' legelő-helytől, vagy háztól 8. láb nyomi mély verembe el-kell áfatni, és ha azoknak nyakokon, hátakon, vagy oldalakon bűdös fakadékok, 's petsétes daganatok találtattnak, és ha holtok előtt már bűdös szagot gőzöltek, bőröstől el-kell azokat temettetni. A' melly helységbe ez a' ragadó nyavalya uralkodik, ne légyen abból szabad más egészséges határba marhával menni, vagy abból gyanús márhát a' vásárra hajtani.

KI-

---

* Némellyek ditsérik itten a' favanyú káposztának a' levét, ha az bőven a' marhának torkába töltetik. Lehetne ebben a' nyavalyában el-kerültető és orvosló fzer gyanánt a' mérges fekete tseresnye, farkas tseresnye, mellyet eb-szölőnek neveznek, Belladonna folanum, furiosum) zöld 's fris leveleivel próbát tenni, és azokból a' marhának egyuehányat 's enyhányfzor az eledel közt éh gyomorra adni.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Has menésről.

A' Has-menés, vagy fosás, mellybe gyakorta esik a' marha, két fele szokott lenni, tudni illik jó és rossz féle. A' jó féle has-menés, melly leg-inkább tavaszszal jelenik meg, el-tart 10, 18, 24 napokig, ebben a' marhák minden fájdalom 's erőltetés nélkül higan fosnak, és a' ganéjlatok zöld színü, természet szerént való, nem bűdös; a' rossz féle has menésbe a' marhák nagy erőltetőfeket 's fájdalmakat mutattyák, ganéjlatok pedig nem csak híg, hanem egyszersmind bűdös, sárga, vagy kék színü, fokszor nyállal, takonnyal, epével, 's kövérséggel keveredett.

Okai: A' jó-féle has-menés támad az időnek hirtelen melegről hidegre, vagy szárazról nedvesre való meg-változásától, a' gyenge's éretlen kövér füvektől az izzadásnak vissza verődésétől, fokszor pedig maga a' természet munkája szokott lenni. —

A' roszsz féle has-menést indittyá mindenkor az éles, 's tsípős nedvesség, melly a' bélekre le-tetetődik, és azokat ingerli, a' pedig következik, vagy a' meg-romlott eledeltől, 's bűdös italtól, vagy a' mérges süvektől, a' rosz vértől, avagy pedig származik más egyéb ragadó betegségektől, p. o. a' harmadik gyomornak száraz nyavalyájától, a' tüdőnek, májnak rothadt fene nyavalyájától.

Gyógyítása: A' jó féle has-menést mint-hogy az fokszor maga a' természetnek munkája, és az által a' marha azon ártalmas 's megvesztegetett nedvességtől, mellyet a' téli roszsz takarmány, vagy gőzös Istálók benne okoztak, ki-tisztúl, és meg-keménykedett mája is meg-jobbúl, semmit nem kell egyebet tenni, hanem a' betegeket tsupán tsak a' természet-re kell bízni, és azokat egyedül tsak a' hideg, nedves időtől védelmezni, jó eledellel és néha héha lisztes moslékkal táplálgatni.

A' roszsz féle has-menésbe sínlődő marhának leg-első orvossága a' klistér, lehet pedig azt búza-korpának főtr-levével, avagy a' 13-dik Szám alatt meg-írt szerrel napjában há-

háromszor-is meg-klisztéroztatni; belsőképpen hasznos ital gyanánt a' sűrű lisztes-moslék, hanem pirított rozs-lisztből, 's pirított 's apróra tört lentséből készítessek, és lágy-melegen adásék a' marhának.

TIZEDIK SZAKASZ

A' Vér-hasról.

A' Vér-has, melly a' Szarvas marhánál igen közönséges nyavalya szokott lenni, vagy magányos betegségből áll, vagy pedig máfokkal közli magát; p. o. a' harmadik gynomornak száraz-betegségével, a' tüdő, vagy máj-rothadással; mind a' két állapotban pedig radagó erővel bír, és mindenkor felettebb félelmes, veszedelmesnek tapasztaltatik lenni.

Jelei: Meg-ismértetik a' nagy fájdalom és feletébb való erőltetésből, nyögésből, a' has-rágás 's morgásból, és a' véres bűdös ganéjlatból.

Okai: Leg-közelebb való oka a' béleknek üsztönözése vagy meg-gyuladása, melly

yifzontag következik az éles, és tsípős nedvességektől, a' meg-romlott epétől, a' rosz eledeltől 's italtól, az időnek meg romlott mi-vóltától, vagy egyéb más betegségektől.

Gyógyítása: Ebben a' ragadó nyavalyában (mellynek ugyan orvoslása gyakran bizonytalan) szükséges *először*: a' bélekben fészkelendő éles 's tsípős nedvességeket bé-takarani; az-után azokat a' testből ki-hajtani; továbbá a' fájdalmat enyhíteni, végre az erőtelen tagokat erősíteni. Az elsőre nézve hasznosok a' lágyító és bé-takaró kliszterek, a' mint a' 13-dik szám mutattya, és a' sűrű moslékos italok, mellyeket pirított rozs lisztből 's pirított leutséből könnyen oda haza el-lehet készíteni. Hogy pedig az éles és ártalmas nedvesség a' testből ki-hajtassék, a' beteg marhának a' 14-dik szám alatt feljegyzett italból kell naponként egy két megszelt a' torkába tölteni, és savót véle, melly-be egy kanál bor-követ szükséges el-olvasztani, itatni; annak-utánna lehet az erőtelen testet, és el-lankadt béleket erősítő orvossággal, melly a' 15-dik szám alatt meg-iratik, elni, es a' nagy fájdalom, és erőltetéskor a' 16-dik szám alatt feljegyzett italból a' marhá-

hának egy megszűlt mind addig, még a' fájdalom meg-nem szűnik, a' torkába tölteni.

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' Vér-húgyzásról.

A' vér-húgyzás gyakran szorongattya a' marhát, kiváltképpen az ökröt. Megismertetik a' kevés és vérrel egyelített vizeletből, melly fokszor nagy erőltetés és fájdalommal megy véghez.

Okai: Leg-közelebb való oka a' vér-ereknek meg-szakadása, vagy azoknak tágulása, melly viszontag következik a' vesébe, vagy vízi hójagba, vagy húgy-tsévékbe való hibáktól, avagy pedig a' mérges füvektől, más előbb járó betegségekől.

Gyógyítása: Ebben a' nyavalyában mindeneknek előtte szükséges az okokat ki-tanúlni, és azokat el-távoztatni. Arra való nézve, ha a' fok vértől volna a' vér-húgyzás, eret kelleuék a' marhán vágni, és belsőképpen

lányító 's hivesítő és gyengén vizeletet hajtó-italt, a' mint a' 14-dik szám mutattya, néki adni. Ha az éles 's tsípős nedvesség okozná azt, használna ismét a' fellyebb meg-irt orvosság, és a' téjnek favója egy két lat bor kővel 's falétrommal egyelítve. Ha pedig a' vér-húgyzás a' vér-ereknek meg-tágulásától következnek, akkor a' 17-dik szám alatt meg-irt orvossággal lehetne bátran élni; ha a' mérges füvek indítanak azt, melly abból kiváltképpen ki-tetszenék, hogy több marha egyszer-'s-mind vért hugyozna, hasznos orvosság volna ellene, a' fejér málvának, papfajtnak főtt leve, mellybe lehetne írós-vajból, vagy fa-olajból, avagy mézből két, három kanálnyira valót keverni.

TIZEN - KETTŐDIK SZAKASZ.

A' Vér-fejésről.

Meg-történik többször, hogy a' Tehenek tej helyett vért adnak, melly eset fölökán a' marhás-gazdák közzül olly vélekedéssel vannak, és azt hiszik, hogy az vagy béka, vagy patkány, vagy gyék-harapástól, avagy tsupán tsak babonaságtól következik. De nagyon hibáznak abban, mert annak nints egyéb oka, mintsem a' tölgynek gyuladása, és a' tej-edényeknek meg-tágulása, melly alkalmatossággal a' vér a' tej edényekbe szívárkodik, és akkor, ha fejetik a' tehén, tej-helyett vért ad; a' tölgynek gyuladása pedig támadhat attól könnyen, ha a' Tehenek a' nagy meg-hevülés után vízbe hajtattak, és hirtelen meg-hevülnek, okozhatták azt még a' külső sérelmek-is, p., o. döfések, verések 's több a' féle.

Gyógyítása.: Ezt a' bajt következendőképpen kell orvosolni: külsőképpen lágyító

füvek, és buza - korpa főt levével, szükséges a' meg - gyúladt tölgyet gőzölni, vagy párolni, belső-képpen pedig lágyító és hivesítő italt, p. o. híg lisztes moslécot salétrommal és mézzel egyelítve jó a' marhának adni, ha ez még nem használna, akkor a' 18-dik szám alatt meg-irt orvofságból kellekik egyegy mészelt a' marhának torkába tölteni.

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

A' Sárgaságról.

A' Sárgaság abból álló betegség, a' midőn az epe a' vérbe ki-öntődik, és minden testi nedveségeket meg-ront 's azokat a' lőrrel együtt sárgává teszi. Erre ugyan el-készíti a' marhát a' téli idő, hanem a' tavasz szokta a' nyavalyát ki-fakasztani. Minek-előtte pedig a' sárgaság kezdődnek, az emésztés a' marhában kéfedelmes kezd lenni, a' gyomrok nem munkálkodnak úgy, mint az egészséges marhában; főképpen pedig a' máj meg-keménykedik, és az epe meg-romlik. Ha a' sárgaság el-nem múlik, viz-korság következik abból.

Jelei: A' marhák bágyadtak, kedvetlenek, undorodnak az eledeltől, lassan kerődzenek, a szemek fejére, és a' bőrök 's nyálak-is sárga színt mutat, a' Tehenekben a' tej; vaj, és túró sárgává 's keserű ízűvé változik, a' gánéjlatnak pedig és izzadásnak színe és illatya olyan mint az epe; a' meg-döglött és fel-bontzott marháknak hufa, kiváltképpē azoknak kövérsége sárga színű, a' máj kemény, az epe hójag nagy, és apró fővényel töltve találtatik.

Okai: A' sárgaságnak leg-közelebb való oka az epe tsévéknek meg-rekedése, melly miatt akadályoztatik az epének a' tizenkét új-nélbe való ki-öntése, és kényszeritetik az epe inkább a' vérbe menni. *Távul lévő okai:* a' téli rossz idő, a' meg-romlott 's penészes széna, vagy egyéb takarmány, a' rossz víz, a' gőzös itfallók, melyben mindenkor ártalmas marhákat tartani.

Gyógyítása: Ebben a' nyavalyában először az okokat el-kell távoztatni; másodszer az epe tsévékbe az epének folyását meg-kell indítani. Arra való nézve szükséges mindenek előtte a' friss levegő-ég, és a' marháknak gya-

korta való jártatások, használnak itten a' ker-
 ti és mezei zöldségek, úgymint a' káposzta
 levél, sárga vagy fejer répa, tök, a' jege-
 nye vagy tölgy-fának, fuz-fának ágai, és
 gyenge bimbói, hasznos orvosság még a' 19-dik
 szám-alatt meg-irt por-is, mellyből napjában
 háromszor egyegy kauálnira valót kell hideg
 vízbe el-olvasztani, és a' marhának ital gya-
 nánt adni; ha ezek még elégtelenek lennének,
 akkor bátran az 20-dik szám-alatt meg-irt or-
 vossággal lehetne élni. Mihelyest pedig a'
 meleg tavaszi idő ki-nyilik, és a' marhák fü-
 vet kaphatnak, akkor hasznosabbak a' marhák
 sárgasága ellen a' jó legelő helyek, mintsem
 ezer patika szerek.

TIZEN-NEGYEDIK SZAKASZ.

A' köröm-betegségről.

A' köröm-gyuladás, mellyből hamar a' láb
 fájdalom, és a' sántítás következik, a'
 szarvas marhánál igen közönséges nyavalya
 szokott lenni. Kezdődik a' nyári meleg idő-
 vel, végeződik pedig a' hívségek fogytával,
 melly

melly hol magánofsan jár , hol pedig a' szájjal közös.

Jelei: A' melly marhák ebbe a' betegségbe esnek , azok sántítanak , a' körmök meg-melegül , meg-gyúlad , az alatta való hús meg-dagad , a' daganat hideglelést okoz , és sokszor az egész testet a' forroság el-futtya , a' hideglelés után pedig hol a' köröm hafadékon , hol magán a' köröm házan, leg-többnyire pedig mind a' kettőn fekélyek támadnak, mellyekből bűdös genetség foly, és azokban a' nagy hévségnek idein pondérok vagy férgek találatnak.

Okai: Ezt a' betegséget okozza a' felettebb való meleg, és száraz nyári idő, a' kiszáradt fű, és a' víznek fogyatkozása; elkészíti reá a' marhát a' tavaszi hó-harmat-is, az ártalmas férgek, és legyek, mellyek meglepik a' fület vagy vizet, és azok az eledel vagy ital közben a' marhától meg-eméztetnek, mellyből eleinten ugyan a' szájjal, azután pedig a' körmök betegsége következik.

Gyógyítása: Mihelyest ezen betegség a' marhákön ki-mutattya magát, azonnal folyó-

vízbe kell azokat hajtani, és napjában két három óráig-is abban tartani; ha folyó-víz nem volna, a' helyett friss kúti vízzel kelletnék a' jámbor marháknak lábaikat oda haza vagy a' szálláson napjában kétszer 's háromszor-is meg-mosni, azután sárga agyaktól készített mázzal a' dagadt és gyuladt köröm tájékát bé-mázolni, a' mint a' 19 dik szám-alatt meg-iratik. Ha a' máz a' lábon meg-száradna, újjonnan szükséges volna azt meg-vizezni, és a' fekélyeket, ha ki-fakadtak volna, napjában kétszer friss vízzel ki-mosni; ekképpen kelletik mind addig a' marhákkal bánni, valamedig a' jobbulás nem következne, melly idő alatt jó volna gyakran vélek kő-sót nyaltatni. A' nagy hévségnek idein hasznos nem csak a' betegeknek, hanem még az egészségeknek-is a' folyó-vízbe való szállítások, avagy a' lábnak és körömnek friss vízzel való gyakor meg mosattatása.

TIZEN-ÖTÖDIK SZAKASZ.
Az idétlen borjuzásról.

Gyakran meg-e-fük , hogy a' Tehenek idein korán, az-az már a' harmadik, negyedik vagy ötödik holnapba borjujukot el-vetik. Minémü nagy kára következik ebből a' szegény marhás gazdának, vagy gazda afzszonynak, a' mindennapi tapasztalás bizonyította azt, minthogy az nem tsak borjuától 's tejétől meg-fosztatott, de még Tehene-is fok ideig med-dön fog-maradni.

Jelei: Hogy a' Tehén borjuját el-veti, következő jelekből lehet azt észre venni, tudni-illik, ha az nagyon erőlködik a' vize-letre, ha szüntelen farkát fel-emeli, reszked, ordít, és a' hátulsó lábait távul egymástól terjeszti, és ha a' szemérmes teste, a' tölgye, tsetseivel együtt dagadt.

Okai: A' Tehén marhának nagyon meg-terhelése a' kergetés vagy hágás által; okozza továbbá a' hasnak meg-ütése vagy izurása-is, az erős purgáló szerek és mérges füvek.

En-

Ennek a' bajnak következendőképpen lehet eleit venni: 1. Az okokat el-kell távoz-
tatni. 2. Szükséges a' tehén marhán az erőlkedésnek idein eret vágni, és azt ha szükség-
es újra meg-újítani. 3. Nyugodalmastifz-
ta 's egészséges helyre kell azt állítani, hogy
ottan ki-nyughassa magát; annak utánna bel-
sőképpen az erőfebbeknek hasznos a' lisztes
moslék sóval, sálétrommal, és egy két kanál méz-
zel keverve, mellyből lehet napjában három-
szor-is adni; az erőtleneknek pedig jó a' fe-
kete kenyérnek és korpának főtt leve egy po-
hár fejr vagy vörös borral egyelítve, melly
nékik erősítő italul és orvosság gyanánt szolgál.

TIZEN-HATODIK SZAKASZ.

A' Nádrának elő-eséséről.

Midőn a' Tehenekbe a' Nádra hüvelyéből
ki tsuszik, 's elő esik, szerentsétlen bajnak
tartatik az, mellynek oka vagy a' nehéz bor-
jazás, vagy a' késő és nagy erőltetéssel vég-
hez ment tisztulása a' Tehénnek.

Mint-

Mínthogy ebben az állapotban az együgyű marhás-gazdák, 's gazda-afzszonyok, vagy magok-is a' páztorok segíteni nem tudnak, avagy a' szemérmetség és undorodás miatt a' kinlódó Tehéneket minden segítség nélkül hadgyák: azokból sok Tehén benne el-vész, mert mihelyest az elő esett Nádrát az hideg levegő-ég el-járta, azonnal a' fene hozzá érkezik.

Ílyetén szerentsétlen történetkor következendőképpen kell a' Tehenekkel bánni. Előszőr végy gyenge fejer ruhátskát áztasd-meg lágy-meleg vízbe, vagy édes téjbe, azután tekerd azt az újjaidra, és az elő-esett vagy kitsúfzot Nádrát gyenge tolyás által, tedd visszafza; ha az elő esett tag több ideig ki-állott, és a' levegő-ég azt meg-szárasztotta, szükséges volna előbb azt lágy-meleg vízzel vagy édes téjjel meg-nedvesíteni, minek-előtte az visszafzátételnek. Hogy pedig az elő-esett, vagy ki-fordult Nádrának visszafza-tevése szerentséfsen véghez menyen, és a' Nádra helyében állandófsan meg-maradgyon, ökör-hójjagot kell segítségül venni p. o. Végy fel-fujt ökör-hójjagot, bortsásd-ki belőle a' fzelet, azután áztasd-meg azt lágy-meleg vízbe vagy tejbe, dugjál bele
egy

egy kis páltzátskát, és annak segítségével általoljad a' hójagott egész nyakig a' Nádra-hüvelybe, annak-utánna egy szalma vagy nád-szállal fujd-fel a' hójagot és kösd-meg, hadd a' Nádra-hüvelybe a' fel-fujt hójagott egy hétig-is, még a' Nádra helyében meg-nem erősödik, e' mellyet szükséges még-is a' Nádra-hüvelybe mindennap kétszer a' 22-dik számalatt meg-irt orvofsággal bé-fetskendezni. A' Nádra-hüvelybe bé-dugott és fel-fujt hójag, leg-kifsebb bajt, vagy szorongatást sem okoz a' marhában, mert a' miatt fekhetik, járhat, ehetik és ihatik, mint a' tökéletes egészséges marha.

TIZEN-HETEDIK SZAKASZ.

A' Tisztulásnak meg-tartóztatásáról.

Midőn a' Tehenek a' meg-borjuzás és az Nádra pogátsának el-vetése után hamar meg-nem tisztúlnak, akkor külömbb-féle bajok érkezik, tudni-illik a' tölgyök, tsetsek, 's lábaik

baik meg-dagadnak, a' daganat pedig majd tüzes, majd hideg, sokszor kemény és vizes is szokott lenni. Itten a' Tehenekbe a' tej vagy egészen el-marad, vagy pedig megromlik, és az higgá 's ártalmassá valik.

Ebben az állapotban hasznos a' Teheneket a' lágyító 's fájdalmat enyhítő fűvek levével, melly a' 23-dik szám-alatt meg-iratik, klisztérozni, és a' daganatot a' fellebb említett fűvek levével párolni; belsőképpen hasznos a' 24-dik szám-alatt meg-irt orvosság, ha csak belől a' Nádra meg-nem szakadt.

TIZEN - NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Rühesség 's tetvefségről.

A' bőrnek leg-nevezetesebb betegsége, a' rühesség 's tetvefség. A' rühesség apró vízkető fakadékokból áll, osztatik szárazra, mellybe a' fakadékok szárazak, és nedvesre, mellybe a' fakadékok meg-genetségesednek; mind a' kettő ragadó nyavalya. A' szarvasmarhák és Juhok többnyire száraz rühbe

esnek, a' Lovakon pedig nagyobb részre a' nedves rüh uralkodik.

Okai: Leg-közelebb való oka a' bőr alatt öszve gyült éles vízkető nedveség, melly származik vagy az állatoknak tisztátalan tartá-fóktól, a' gőzös 's tisztátalan Istálóktól, a' nagy portól, vagy a' fokáig tartó nedves idő-től, avagy támad, a' meg-romlott, penészes eledeltől, 's bűdös italtól; el-térjed az egészségesekre fokszor, és mezsi földekre is az el-ragadás által.

Gyógyítása: Ebben a' betegségben mint-hogy ragadó nyavalya, leg-első rendelése legyen az orvosnak, hogy a' rühések az egészségesektől el-választásának; *másodszor* hogy folyó vízben enéhányszor meg-úsztattassanak, vagy ha folyó víz nem volna, a' helyett friss kúti vízzel oda haza, vagy a' szálláson (de meleg időben) jól meg-mosattassanak; a' száraz rühben hafznos a' lágy meleg szapanyos vízzel való mosás, a' nedves rühben ez ártalmas; *harmadszor* szükséges azokat dohány levelének és fekete hunyor gyökér főt levél-is több izbe meg-mosni. Ha mind ezek elégtelenek lennének, kellenék *negyedszer* a'

25-dik vagy 26-dik szám-alatt meg-írt kenet-
tel élni, és a' rühes marhákat azzal jól meg-
kenni. Azonban egészséges eledellel kell azo-
kat táplálni, italokba pedig hasznos salétro-
mot, só-t, és bűdös kö virágot adni. A' tet-
vefég ellen a' dohány levélnek főt levével
való mosás, és az 26-dik szám-alatt meg-írt
kenet elegendő orvótság.

TIZEN-KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Szopó - Borjuknak nyavalyáiról.

A' Szopó-Borjuknak három-féle bajok ér-
kezhet, először midőn nem szophatnak
a' merő gyengeségből. Másodszor mikor nem
szophatnak a' száj pöffedékek miatt. Harmad-
szor ha has menésbe esnek.

Az ollyatén Borjuknak, mellyek merő gyen-
geségből nem szophatnak, egy ideig még
meg-erősödnek, szájukba kell az anyyoktól ki-
fejt tejet, vagy tejes 'semlét a' két újjni közt adni.
Ha a' száj-pöffedék volna rajtuk, az-az : ha

nyelveken vagy nyelvek alatt fejér hójagok támadnának, akkor fel-kell azokat tsipni, vagy nyitni, és azonnal a' febet sós etzetes vízzel jól meg-dörgölni, 's végre sós mézzel bekenni, ez által hamar el-mulik a' száj pöffe-dék, és a' Borjuk szopni kezdenek. A' Borjuknak *bas menése ellen*, melly következik a' negyedik gyomorba turóvá vált téjtől vagy favótól, hasznos eleinteu a' fejér málvából, s mezei szegfűből készített ital és Kliftér, mellybe két Kanál mézet kell keverni, továbbá, ha a' fosás meg-nem szűnik a' következendő orvofsággal lehet bizodalmasan élni: Végy Velencei vagy Debreczeni szappanból feljatot, 's dörgöld jól öszve egy tojás sárgájával, azután tégy hozzá Rhabarbarom porból egy köntinget, egy mezfzel kúti vízben egyelítsd öszve, oszd-fel három részre, és add-bé a' Borjunak regvel, délbe, és estve.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' Juhoknak külömbbféle dög-betegségeiről.

EL S Ö S Z A K A S Z.

A' Pestisről.

A' Juhoknak pestifes nyavalyája, melly mindenkor félelmes, és ragadó szokott lenni, rotthadásból álló betegség. Hasonlít a' Szarvas marhának azon közönséges dögleteféségével, melly a' harmadik gyomor száraz betegségéből következik, és közelít a' Lovak taknyofságához-is. Uralkodik a' veszély többnyire csak a' meleg és alaton fekvő tartományokban.

Jelei: A' Juhok izomorúak, bádgyadtak, undorodnak a' szokott és kedvelt eiedeltől, nem kérödzenek, lélegzet - vételeik lassú, a' pulsfok gyenge, szemeik eleinten lankadtak 's vizefek, azután tsipáfok, úgy hasonlóképen az orrokból-is eleinten vízi nedveség

folly, nem fokára pedig bűdös takony szivárkodik, szájok bűdös szagot gőzöl, izzadáfok és gancjlatok el-szenvedhetetlen bűdös, vérek pedig és egyéb testi nedvefségek el-ofzlott, hufok szinetlen, köverek el-olvadt, sárga színü.

Okai : Leg-küzelebb való oka a' vérnek, a' kövérségnek, és egyéb testi nedvefségeknek meg-bomlása 's el-ofzlása, melyet vizsontag okoznak vagy az egészségtelen idő, a' rothadt levegő-ég, a' posványos és iszappal el-öntött legelők, a' penélzes ta armányok, és bűdös italok.

Gyógyítása : Minthogy a' Juhoknak vére nagyon híg, 's kövérségek pedig hamar el-ofzlik, mely miatt azok a' rothadásra fokkal hajlandóbbak, mintsem egyéb-féle állatok, szokból ha a' betegség már ki-ütött, és rajtok el-hatalmazott, niuts orvofság ellene. A' betegségnek elein, és mint el-kerültető orvofság az egészséges Juhoknak, használuak a' 27-dik vagy 28-dik jzám alatt meg-irt porok, melyekből lehet azoknak nyalánkat készíteni, de ezen orvofsággal olly vigyazással kell élni, hogy a' nyalánk után ne igranak előbb

előbb a' Juhok mintsem 18 vagy 24 óra múlva; egyszer'smind pedig legelő - helyeket - is meg-kell változtatni, és ha lehetséges, mindenkor dombos 's száraz helyeken, mellyek fűszerfzamos fűvekkel bővelkednek, legeltesenek.

M Á S O D I K S Z A K A S Z.

A' Kerengölésről.

A' Kerengölés, melly a' főnek egy nevezetes, és igen veszedelmes nyavalyája, gyakrabban a' Juhokon, mintsem egyéb-féle állatokon tapasztaltatik.

Jelei: A' Juhok szomorúak, fejeket 's füleiket alá hajtyák, nem esznek, fokáig egy helybe kedvetlenül állanak, ha pedig megindúlnak egy keveysé egyenesen mennek, azután ide 's tova tántorognak, végre jobb vagy bal félre kerengölnek.

Okai: Némely Tudósok a' Juhoknak Kerengölő nyavalyáját az agy-velő hártjai közt, vagy annak kamaráiban öszve-gyúlt vízi ned-

vefségnek, melly az agyat nyomni szokta, tulajdonítyák. Indító okokúl adgyák a nagy hévséget, és a főnek a nap-fénytől felette való meg-sütését, a fokáig tartó lágy meleg nedves időt, a gőzös aklokat: egyebek úgy tartják, hogy a Kerengölést egyedül az agy-velőben található eleven kis kukatzok *), mellyek mindenkor vizi hójagotskákba ottan bé-zárva találatnak indítyák azt.

Gyógyítása: Ha a Juhoknak Kerengölését az agyba öszve gyült vizi nedveség okozná, akkor hasznos volna a körtvély forma tüzes vafsal a Juhok homlokát meg-sütni, vagy az helyett a homlokon finórt húzni, melly által a vizi nedveség onnént ki-tsalatik; a Juhászok egy poffon ütéssel szokták a Juhok Kerengölését gyógyítani. Ha az agy-veőbe található eleven kis kukatzok okozná azt, akkor a szarvas szarv Spirituffal az Juhoknak orrába kell fetskendezni, melly által a kukatzok ki-vesznek és a Juhok meg-gyógyúlnak.

HAR-

* Prof. Leske, és Götz.

HÁRMADIK SZAKASZ.

A' Köhögésről.

A' Juhok Tavaszszal vagy Őszszel leg-inkább köhögnek , köhögések pedig száraz vagy nedves szokott lenni. Az elsőben, melly a' Tüdő gyuladást, vagy a' Torok-gyékot jelenti a' szajak, nyelvek 's torkok forró, száraz, és hideglelések feletébb való, az utolsóban a' szajak 's nyelvek nyálas, az orrokból pedig szüntelen vizi vagy nyálos nedveség foly.

Okai: Leg-közelebb való oka a' szívós, 's nyúlos 's éles nyál vagy más tsipős nedveség, melly a' lehelő géget 's annak fejét öfzve húzza, szorongattya, a' lélegzet-vételt akadályoztattya, azt pedig indittya bennek vagy a' poros és penészes eledel, a' posványos és tisztátalan viz, az izzadásnak vízszja verődése, avagy következik a' torok gyékből, a' tudő-gyuladásból.

Gyógyítása: A' száraz köhögés ellen hasznos a' lisztes moslék, Salétrommal, bűdös

kő-virággal és mézzel egyelítve, vagy a' buza korpának főtt leve, sóval, falétrommal, 's borkövel, hafznofok még a' lágyító füvekből és buza korpából készített párolások-is, és a' 27-dik szám-alatt meg-irt orvofság. A' nedves köhögés vagy fulladozás ellen, melly többnyire a' Tüdőnek hibájától következik, jó az árpának főtt leve falétrommal és mézzel egyelítve, avagy a' 28-dik szám-alatt meg-irt orvofság. Eledelek a' Juhoknak száraz és tiszta takarmányból álló legyen, és sók kell vélek gyakran nyalatni.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Has menésről, vérhasról, és vérhugyzásról.

Mind a' has menés, vérhas, mind pedig a' vérhugyzás veszedelmes nyavalya a' Juhokba. A' hasmenésbe többnyire csak a' szopó bárányok esnek, a' vérhas pedig és vérhugyzás inkább az idősbb Juhokon tapasztaltatik.

Okai:

Okai: A' Szopó-bárányok has-menésbe esnek akkor, midőn az Anya-Juhok rosz és penészes takarmánnyal tápláltatnak, és egészségtelen italok 's aklok van; a' vérhaft el-kapják a' Juhok az egészségtelen levegő-égből, a' fokaig tartó nedves 's hideg tavaszi vagy őfzi időtől; a' vérhugyzásba esnek a' mérges füvektől, a' szokatlan italtól, 's kénköves vitzől.

Gyógyítása: A' szopó bárányokba meg-szünik azonnal a' *fosás*, mihelyest az Anya-juhok jó, és egészséges eledellel tápláltatnak és tiszta száraz aklokba tartatnak, 's gyakran friss levegő-égre ki-botsáttatnak. A' *verbasba*: először el-kell a' betegek Juhoktól az okokat távoztatni, azután szükséges azoknak vagy piritott ro's lisztből, vagy piritott és porrá tört lentséből, tölgy-fa, vagy tserfa makból készéttet moslékot adni, ha magoktól nem innának, a' szájokba kell belőle egyegy pohárral tölteni. Ha még ezek sem használ-nának a' 29-dik *szám-alatt* való orvossággal lehetne élni. A' vérhugyzás ellen hasznos a' 30-dik *szám-alatt* meg-irt ital.

 Ö T Ö D I K   S Z A K A S Z .

 A' Métélyről.

A' Juhoknak Métélye által értetnek a' májban fészkelendő lapos-férgetskek, melyek igen hasonlítanak a' mótásokba találandó kis-piótzákhoz, a' bűdös-féreghez, vagy tökmaghoz.

Minémű veszedelmes a' Juhokba a' méte-lyes nyavalya, ki-tetszik abból, hogy az által nem fokára ha nem orvosoltatnak, halálos bajok érkezik, tudni-illik máj-rekedésbe, rothadásba, sárgaságba és végre vízi betegségbe esnek, mellyben-is mind egyik el-vesznek.

Jelei: A' Juhok nyughatatlanok, lábaikkal tapodnak, ide 's tová hömpölögnek, hatok és lábaik dagadtak, a' szokott eledel helyett szüntelen csak a' földet, fát vagy falat rágják az akolban.

Okai: Többnyire az Orvosok abban meg-egyeznek, hogy mikor a' Juhok meg-szom-ju-

juhozván, a' motsárokból isznak vagy iszapos 's vizes süvet esznek, fok apró féreg tojásokat szednek-fel, mellyekből mételyek lesznek, és hogy ezek a' gyomrokból az epe tséven által, a' májban mennek, 's ottan el-szaparodván gyuladást, máj-rekedést, rothadást sárgaságot, vízi betegséget 's végre pedig halált okoznak.

Gyógyitása : Ezen nyavalya ellen hasznos a' nyájnak minden héten egyfzer korommal, üröm-fü porával és korpával öszve egyelitett falctromot, sőt, nyalánk gyanánt adni, de attól a' vizet 12 vagy 18 óráig meg-kell fogni; különös haszna van még ellene a' keferű gyökérnek, az ördög-bardája-fünek, angyal gyökérnek, áloéknak, ördög-szarnak-is, ezeket pedig megént porrá kell törni, és sóval öszve kevervén nyalánkba a' Juhoknak adni; de ismét arra kell vigyázni, hogy azok 12 vagy 18 óráig reá vizet ne igyanak. Magam tapasztaltam, hogy a' Bűrök-fünek pora-is (*Cicuta*) sóval egyelítve, és az hangyáluak pora ismét sóval keverve, 's nyalánkba adva különös hasznú orvosság légyen a' métely ellen.

Mind ezeken kívül javasoltatik még a' 31-dik *szám-alatt* meg-irt szer-is. Továbbá lehet még a' Juhoknak napjában egy mezfzel bor-ette-
tet-is melegen, egy marok sóval és öfzve
tört fenyő maggal adni.

HATODIK SZAKASZ.

A' Himlöröl.

A' Juhoknak himlős nyavalyájok méltán ra-
gadó betegségnek tartatik. Támad az
időnek változandó 's meg-romlott bizonyos
mivóltától ; valahányszor azért az idő vagy
levegő-ég olly tulajdonságra jut, mind anyi-
szor a' Juhoknak himlöjek érkezik, hanem
el-terjed a' betegekről az egészségesekre, az
el-ragadás által-is.

A' Juhok-himlöje uralkodik többnyire tsak
ollyatén helyeken, mellyeknek fekvése alaton,
's posványos ; a' dombos helyeken vagy a'
hegyek közt ritka nyavalya.

Ofztatik jó és rosz félére. Jó féle himlöknek tartatnak azok, mellyek gömbölüek, dombornak, és akkorák, mind egy lentse vagy borsó szem, 's mellyeknek piros kerületek van, és azok a' hatodik vagy hetedik nap ki-fakadnak, 's fejer sürü genetség foly belölök. Illyetén jó himlököt szokott a' tavaszi, és őszi idő e'ő hozni, a' nyári meleg idötől többnyire rosz himlököt lehet várni. Rosz himlöknek tartatnak az öszve forrottak, a' kék színüek, a' laposok, a' bé-estek, és a' mellyeknek nints piros kerületek. — Veszedelmes himlöknek tartatnak azok füképpen, mellyek más betegségekkel közösök, p. o. a' tüdő-gyuladással, rothadással, has-menéffel.

Gyógyitása: Az Orvosnak leg-első gondgya légyen arra, hogy az himlős Juhok az egészségesektől el-választásának, és különös tiszta akolba tartásának, abból pedig mindennap a' friss szellőre ki-botsátásának, azután hogy a' himlök jól ki-jüheffenek és a' belső forroság meg-szünnyön, bűdös kő virágot fálétrommal és korpával egyelítve kell a' Juhoknak nyalánkba adni, ha nem nyalnák, vízbe lehetne az említett orvosságot bé-adni. A' Juhászok az izzadás végett szoktak meg-ol-

olvasztott szurokban mártott falat kenyeret a' Juhoknak adni. Ha a' beteg Juhok nem ennének, melly többnyire a' száznak es nyelvnek tisztátalanságától van, akkor szájokat és nyelveket sós 's etzetes vízzel meg-kell mosni, csipás szemeiket pedig szükséges vízzel ki-mosni. Midőn szorulásba vannak és nem ganéjlhatnak, jó vélek sós vizet itattui, a' Juhászok szoktak egy kis darab szappant a' seggek végébe dugni. Ha fosás érkezik reájok, piritott rozs-lisztből, piritot és porrá tört lentsebből készített moslék adafsék nekik, avagy lehet a' 32-dik *szam-alatt* meg-irt orvofsággal élni. A' roszféle himlőben a' 33-dik *szam-alatt* meg-irt nyalánk javafoltatik. Ha a' himlőhöz tüdő vagy torok gyuladás érkeznék, melly nyáron gyakorta meg-történik, akkor a' szügyön vagy nyakon linórt kell húzni, és belsőképpen a' beteg Juhoknak hivesítő 's falétromos italt kell adni; hasznos a' főt árpa vize-is egy kevés mézzel és etzettel egyelítve. Az egészséges Juhokat jó 's tiszta eledellel kell táplálni, és szükséges vélek gyakran só-t-is nyalatui.

H E T E D I K   S Z A K A S Z .

A' Rühetségről 's tetvefségről.

A z Juhoknak rühetsége nem tsak ragádó, hanem halálos betegség-is szokott lenni. Osztatik *szárazra* és *nedvesre*; meg-ésmerterik abból, hogy a' bőrön száraz vagy nedves pörsenyések és vízfkető-fakadékok támadnak, mellyeknek vagy a' külső tisztátalanság, vagy az éles és meg-romlott vér 's egyéb testi nedvefség az oka: a' külső tisztátalanság ha a' Juhok gözös, büdös, 's tisztátalan aklokba tartatnak, nem usztatattnak, nem mosatattnak, szüntelen, a' nagy por lepi bőröket, 's nagyon izzadnak; a' vérek 's egyéb nedvefségek pedig attól romlik-meg, ha rozsz és penészes takarvánnyal tapláltatnak, és rozsz, büdös vizet isznak.

Gyógyítása: Ebben a' betegségben mindeneknek előtte el-kell a' rühes Juhokat az egétségesektől választani, különben egy rühes Juh az egéssz nyáját meg-vesztegetheti,

annak-utánna szükséges azokat meg-nyiretni, és azt véghez vévén, folyó-vizbe ha alkalmatofság van, meleg időben meg-úfztatni, avagy eleinten hideg kúti vízzel azután lágy-meleg fzapanyos vízzel, végtére pedig dohány levelénck főt levével jól meg-kell mosni. Ha az enychánfzor való mosás és tífztogatás nem hafználna, lehetne a' 34-dik vagy a' 35-dik szám-alatt meg-irt kenettel, a' rühcs-Juhokat meg-kenni. A' midön a' rüh a' belső tefti nedvefségeknck meg-romlásától fzármazik, vér tífztító orvofság a' mint a' 36-dik szám-mutatya, kívántatik. A' Juhok tetvefsége ellen hafznos a' 37-dik szám-alatt meg-irt kenet, avagy próbáld-meg a' következendöt: Végy enyehány tojáfokat, süsd-meg, vedd-ki belölök a' sárgájokat, azután iros vajjal keverd öfzve, és meg-melegítvén kennyed-meg véle lágy - melegen a' tetves Juhokat.

NYOLTZADIK SZAKASZ.

A' Lábakon való görtsröl.

A' Juhok gyakorta feregenként meg-gört-
 tsösödnek, kiváltképpen ha azok nedves,
 efsős időben fokáig a' fák között egy hely-
 be heverni kényszerítettnek. De el-múlik ezen
 bajok, mihelyest jó száraz legelőre hajtának,
 'és a' mustár fünek erős etzetbe meg-főzött
 levével lábaik meg-mosogattatnak; hanem
 szükséges még a' 38-dik *szám-alatt* meg-irt i-
 talból-is reggel és este egy meszszelt a' gört-
 tsös Juhoknak torkokba tölteni. Ezeken ki-
 vül hasznos még a' sárga agyagból tsinált máz-
 is, p. o. végy sárga agyagból annyit a' men-
 nyi szükséges, keverd öszve azt elegendő
 vízzel, azután tölts hozzá erős etzetből egy
 vagy két meszelt, és azt jól öszve egyelit-
 vén mázald-bé véle a' Juhoknak görttsős lábait.

K I L E N T Z E D I K   S Z A K A S Z .

A' Tsetsnek, és Szemnek gyuladásáról.

Midőn az Anya-juhoknak a' tsetsek vagy a' tsetsnek bimbója meg-gyulad, azt az együgyü, és tudatlan emberek mérges gyék, vagy vipera kigyó tsipésének szokták tulajdonítani; holott olly mérges állatok Isten jó-voltából a' mi földünkön, ki-vévén Bánátusnak, és Horváth Országának egygyik részét, nem találtnak.

Ezt a' sérelmet tehát az Anya-juhokba inkább a' szopó Baránykáknak lehet tulajdonítani, midőn tudni-illik azok oda haza akolba tartatván, a' nagy szomjúság miatt az haza hajtott Anya-juhokba nem tudnak választást tenni, hanem mind egy-aránt akarják azokat szópni, és idegen Juhnak tsetséhez kapnak, a' Juh pedig magát ellenek védelmezvén hirtelen fel-ugrik, tsetsét a' Barány szájából kirántya, de tölgyének sérelmével.

Ez a' baj könnyen el-kerültetik, ha a' Bárányok az akolból szabadon ki-botsáttatnak, így mindenik meg-találván tulajdon annyát, minden sérelem nélkül szophat annyit, a' mennyi nékie szükséges. Ha pedig mára' tsetsek, vagy annak bimbója meg-dagadt, meg-gyuladt, akkor hasznos a' lágyító, es el-ozlató füvek levével a' mint az 39-dik szám mutattya élni. A' Juhászok szokták a' daganatot iros vajjal meg-kenni, de az Orvosok meg-vetik azt az okból, hogy általa az izzadás meg-ákadályoztatik. A' szem gyuladás ellen, mellynek okai nyáron a' feletébb való hivség, a' nagy por; télen pedig a' meleg, és gőzös aklok szoktak lenni, hasznos a' Juhoknak folyó-vizbe való uztatása, vagy a' szemnek eleinten friss vízzel, azután pedig fejer vízzel a' mint 45-dik szám mutattya gyakran való meg-mofattatása.

T I Z E D I K S Z A K A S Z.

A' Torok Daganatról.

A' Torok daganat a' Juhokban kétféle szokott lenni, tudni-illik forró és hideg. Az elsőben a' Juhok köhögnek, nehéz léleg-

zetet vesznek, és egész testek, kiváltképpen nyakok forró és dagadt. A' másodikban sem nem köhögnek, sem nem forrók, hanem csak szomorúak, bádgyattak, az eledeltől undorodnak, és a' fülok tövén vizes 's lágy daganat fézkelődik.

Gyógyitája: A' forró daganat ellen hasznos orvosság a' lágyító, és fűszerfzamos fűvekkel való párolás a' mint a' 39-dik füzám-mutattya, vagy a' 40-dik füzám-alatt meg-irt kenet; mihelyest pedig a' daganat genezségessé vált, fel-kell azt metzeni, hogy abból a' genezség ki-folyhasson, belsőképpen pedig adassék a' Juhoknak lágyító, és hivesítő ital p. o. lisztes moslák vagy Savó salétrommal, és borkövel egyelítve, és hajtassanak azok száraz, és tiszta legelő helyekre.

A' Vizi torok-daganat vagy golyva ellen, melly a' Juhokban, vagy a' téli rosz takarmánytól, a' gőzös akloktól, vagy pedig a' posványos legelőktől, 's motsáros vizektől veszi eredetét, nem tudunk tellyességgel semmi bizonyos orvosságot, és minthogy abban a' Juhoknak vérek, 's egyéb testi nedvességek már egészlen meg-romlott, 's el-öszött, el-
vesz-

vesznek benne mind egyenként. Az egészséges Juhok mentek maradnak tőle, ha az ember az okokat el-távoztattya vélek, és jó legelő helyekre hajtatuak, 's gyakran sót nyalhatnak.

TIZEN-EGYGYEDIK SZAKASZ.

Az Orbántzról.

Az Orbántz által, melly külömben a' Juhászoktól szent Antal tüzének, 's vértályognak-is neveztetik, értetődik a' bőrön támadott forró kemény, 's felzes, és igen fájdalmas daganat, melly hamar fenévé válik, és fokszor a' bőr a' husról mintha meg-égett volna le-fofzlik, vagy a' vér a' bőr alatt való részeket el-önti. Ez a' betegség megjelenik ugyan a' szarvas marhákon, lovakon-is, de többnyire uralkodik tsak a' Juhokon.

Jelei : Kezdődik nagy borzadozással, reszkedéssel, melly után a' forróság hirtelen elfuttya az egész testet, nem fokára pedig az állatnak fején, nyakán, hátán, vagy oldalán

forró, 's igen fájdalmas daganatok emelkednek-fel, vagy ha az említett részeken semmi daganat nem támadna, akkor a' bőrön gyuladt foltok mint a' veres posztó lázatnak. El-vesznek benne a' Juhok 24., vagy 28. óra alatt. A' meg-döglött, és fel-bontott Juhokba, Ökrökbe, 's Lovakba a' bőr, és húfos részek közt fok sár víz találtatik, a' szügynek, és hasnak ürege-is hasonló sárga vízzel töltve van, a' tüdőknek, májnak, és lépnek pedig külső részein több apró vízi hójagok találhatók.

Okai: Az Orvosok többnyire abban majd mind meg-egyeznek, hogy ezt a' betegséget egyedül az időnek változandó mivólta p. o. hirtelen melege-ről hidegre, 's szárazról nedvesre való fordúlása, melly miatt az izzadás az állatokba visszsa verődik, szokta elő hozni, és hogy a' posványos legelő helyek, és motsáros bűdös vizek-is adnak reá alkalmazhatóságot.

Gyógyítása: Először javasoltatik itten az ér-vágás, azután a' lágyító, és hivesítő italok p. o. lisztes moslék falétrommal — Savó falétrommal, és borkövel, [hasznos a' bűdös
kő

kő virágnak, üröm fünek, rutának pora sóval, falétrommal egyelítve, 's nyalánkba adva. Az értelmes Juhászok szokták a' keserű lapunak (*lapatum acutum*) üröm fünek, rozmarinnak borbán, vagy erős etzetben főtt levével hidegen az említett forró daganatokat mosogatni. De valahányszor az Orbántz nagyon el-terjedt, és a' daganat több részeket el-futott, mind annyiszor gyógyíthatatlan az.

HARMADIK OSZTÁLY.

A' Sertéseknek külömbféle Dög-betegségeiről.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Torok-gyékről.

A' Torok-gyék a' fertéfeknél nem egyéb, hanem a' toroknak egy olly veszedelmes gyúladása, mellyben azok többnyire 24. óra alatt el-döglenek.

Jelei: Ebben a' nyavalyában a' fertéfelek szomorúak, szüntelen egy helybe állanak, szája-

kat fel-táttyak, 's nehéz lélegzetett vesznek, szemek ki-fordulóba vannak, torkok dagadt, röffögések rekettebb hangú, nem lehetnek sem nem ihatnak a' fájdalmas daganat miát, jól-lehet azok felletébb éheznek, és szomjúhoz-nak. Ha a' daganát a' toroktól-fogva egéksz-len a' szügyig el terjed, és szemek tsipások az orrokból genetséges materia foly szájok-ból pedig bűdös szag jön, igen rosz jel az, mert olyankor nagyobb részre mind el-vesznek benne, és akkor ragadónak-is lehet azt bá-tran tartani.

Okai: Hogy a' Torok-gyék a' fertésfeknél az időnek változandó bizonyos mivoltától tá-mad, több esztendőbéli fáját tapasztalásim bi-zonyságim abban; valahányszor tehát a' fo-káig tartó száraz-nyári idő után, nedves-ősz következett, mindanyiszor tapasztaltam, hogy a' fertésfek Kífs-afszony, vagy szent Mihály-Hóban torok-gyékba estek; hanem hogy a' viznek fogyatkozása-is, főképpen pedig a' li-deg, és havas-viz, az izzadásnak vízszá ve-rődése, és a' mint némelly bárom, orvosok tartják a' mérges füvek, és éretlen, 's férges makkok-is a' vészélt elő hoztattják, én azt tel-lyefséggel nem tagadom.

Gyógyítása: A' torok-gyéek ellen mint védelmező orvosság javasoltatik először az érvágás, vagy a' nyakon való szinor-huzás, hanem lehet ezek helyet a' fertések fülé hegyébe-is egy árpa szem nagyságu hunyor-gyökeret dugni, azután belsőképpen adafsék nekik lágyító, vért tisztító, és has hajtó ital a' mint a' 40-dik szám mutattya. Jónak tartatik a' főt Rák-heja-is moslikba adva. Ezen kívül tanátsos a' ki-járó fertéseknek legegő helyeket, 's tapláló eledeleket-is mind addig még a' Dög uralkodik meg-változtatni, és azokat mértékletesen tartani, főképpen pedig a' hideg, 's nedves időtől védelmezni. Ha a' torok-gyéek már ki-ütött rajtok akkor külsőképpen tüzes vassal meg-kell a' fülök tövét (értem a' daganat mellékét) sütni, és a' megsütött helyet terpentínával, vagy pedig körös-bogár, avagy hunyor gyökér porával dörögni, melly által a' belső gyuladás ki-tsalattatik; annak-utánna jó a' daganatott lágyító füvek, vagy korpának főt levével gyakran párolni, és mihelyest meg-puhulna azonnal fel-kell azt metzeni, vagy szurni. Valameddig a' fertések nyelhetnek hafznos nekik a' 41-dik szám-alatt meg-irt orvosság.

M Á S O D I K S Z A K A S Z.

A' Far - fenéről.

A' Far-fene a' fertéfeknél nem ritka nyava. Meg-ismértetik abból, hogy a' fertésnek fara, avagy hatulsó része, úgy láztatik, mintha le-vólna törve, és hogy azt a' hatulsó lábaival egygvütt maga után nagy nehezen hurtzollya, szája tisztátalan, 's annak belső részén, és a' nyelvén hojagok, 's kelevények láztatnak, és hogy fertéie-ís, mellynek töve, vagy gyökere véres, ki-hull.

Gyógyítása: Ebben a' betegségben sinlödő fertésnek eleinten a' száját ki-kell sós, 's etzetes vizzel mosni, vagy hamuval tisztogatni; azután favot kell véle egy kevés lisztel vagy korpával, 's sóval egyelítve itani, és enyhány napokig a' 42-dik szám-alatt meg-irt vért tisztító orvofsággal élni.

HARMADIK SZAKASZ.

A' lentsés, 's borsos, vagy mirigyos
Sertésről,

Mikor a' Sertésnek hufa vagy szalonnája meg-szeplősödik, és abban lentse vagy borsó-szem forma mirigyos tsomótskák, melyek eleinten fejérek, azután barnák, vagy kékek szoktak lenni, fészkelődnek; akkor a' Sertést némelleyk lentsésnek, borsosnak, máfok mirigyos húfunak, tetvesnek, 's frantzosnak-is nevezik. Akár minémü név alatt értetődgyék ez a' betegség, nyilván való dolog az, hogy illetén állapotu Sertésnek a' hufa, és szalonnája meg-romlott, tisztátalan, egészségtelen, és hogy az az emberbe undorodást, 's tsömörlést okoz.

Okai: El-kapják a' Sertések ezt az undok betegséget, a' feletébb meleg, és száraz időben, ha fokáig egy féle, és rosz eledellel tápláltatnak, tisztátalanul tartatnak, nints frífs levegő-égek, jó 's elegendő vizek, avagy ha meleg, bűdös, 's rothadt vizet isznak.

Gyó-

Gyógyítása: Valameddig a' mirigyos tso-
mótskák csak kívül a' nyelven fézkelődnek,
elegendő orvosság, ha a' Sertések nyelve
fzapanynos vizzel jól meg-mofatik, 's dörgöl-
tetik, azután pedig a' 42-dik szám-alatt meg-
irt kenettel bé-kenetik. De mihelyest a' len-
tse, 's borsó forma mirigyek a' hufos vagy
fzalonnás részeket el-futották, és ottan féz-
kelődnek, a' Sertések rekedezve röffögnek,
büdös szag jön a' szájokból, azonnal el-kell a'
betegeket az egésségeseftől választani, és a'
43-dik, vagy 44-dik szám-alatt meg-irt orvos-
ságból nekik adni. Ezeken kívül hasznosnak
tartatik a' lentse, és kender mag-is, mellynek
etetése által a' Sertések nem csak az említett
undok betegségből ki-tisztúlnak, de mentek-is
maradnak tőle.

T O L D A L É K

A' D ü h ö f s é g r ö l .

Az Állatoknak mindennemű betegségei közt a' dühötség, mellyet különben veszettségnek, bomlásnak-is neveznek leg-félelmesfebb leg - veszedelmesebb nyavalya szokott lenni. A' Kutyáknak, Matskáknak, Rókáknak, és Farkasoknak természeti hajlandóságok van reá, és azok magoktól-is meg-dühödnek. A' Lovak pedig, Ökrök, Juhok, és Sertések tsak más dühös állattól kapják - el azt. Az első, mellyeknek természeti hajlandóságok van a' veszettségre, meg-dühödnek a' felettébb meleg, száraz, vagy hideg fagyas időben, ha tudni-illik azok akkor vizet nem kapván, fokáig kintelenek izomjúságot szenvedni, vagy ha rothadt dög-hússal előbb gyomrokat meg-terhelik, és azután reá fok bűdös vizet isznak. Az utolsó Lovak, Ökrök, Juhok, vagy Sertések pedig egyedül tsak a' meg-marás, vagy szaglász által vesznek-meg, jóllehet ugyan a' dühös állatnak hu-

húsa, vére, 's nyála, és minden egyéb testi nedvesége ragadó erővel bír, de a' nyála még-is, mellyet a' harapás által az egészséges állattal közöl, leg-inkább ragadó szokott lenni.

Jelei: A' dühöség következendő jelekkel mutattya-ki magát:

Az első gradusba: Az állat szomorú, magát el-rejti, nem eszik, vigyázatlan, fejet, 's füleit ala hajtya, komor tekintetü, szemei könnyeznek; itten a' Kutya morogni, a' Ló nyeríteni, a' szarvas-marha rekedezve bögni, a' Sertés pedig röffögni kezd.

A' második gradusba: Az állat szomorúabb, szemei szikráznak, farkát lábai közé huzza, szomjúságát jelenti, nyelvét ki-lóggattya, és nyál foly a' szájából, nyughatatlan, ló, fűt, irtózik a' víztől, és világofságtól, a' Kutya maga árnyékát rekedezve ugattya. Ebben a' gradusban az állat már igen harapós, lafsan fut, és futtába ide 's tova tántorog.

A' barmadik gradusba: A' dühös állat száját nyitva tarttya, ki lóggó nyelve száraz már, és feketés, mindent, a' mit tsak ei-érhet harap,

rap, felette irtózik a' viztől, és világosságtól, lassan, és tántorogva jár, futnak előtte a' többi Kutyák, és egyéb egészséges állatok, végre reszkedni kezd, egyszerre lábairól leesik, és azonnal el-döglik, halála óráján a' tor-ka néki nagyon meg-dagad.

Gyógytá'a : Mihelyest a' dühösség valamely álaton ki-ütött, mellyet az fellyebb meg-irt jelekből könnyen észre lehet venni, azonnal agyon kell azt a' félelem, 's vezedelem végett, lövetni, vagy üttetni; ha pedig a' veszetségnek az állaton még semmi jele nem tapasztaltatnék, de bizonyos volna belőle, hogy dühös Kutyától vagy egyéb meg-veszett állattól meg-maradtott : akkor következendőkép-
pen kellettnek véle bánni. 1. A' meg-harapott reszet vagy sebet ki-kellenik azonnal sós, 's etzetes vízzel mosni. 2. Ha a' harapás által nagy seb okoztatott az állatba szükséges volna, azt inkább ki-metzeni, vagy tüzes vassal meg-sütöni. 3. A' sebet izgató kenet által (unquent. digestivum acre) genetségre kell hozni, és jó ideig azt nyitva tartani, hogy belőle a' genetség ki folyhasson. 4. Belsőképpen hasznos védelmező orvofságnak tartatik a' tyuk hur fűvek (anagallis arvensis) fűt leve-is, melly-

ből a' meg-martt állatnak 10. 15. napig ital gyanant böven kell adni. 5. Minthogy pedig magam tapasztalásból tudom, hogy a' dühöfség ellen különös ereje légyen a' 45-dik, és 46-dik *szám*-alatt meg-irt szereknek - is; azért batorkodom én azokat a' szükségnek idein kinek-kinek ajánlani.

A' TÁBLÁKNAK MAGYARÁZAT- TYÁ.

Az első Tábla Nro. 1. A' Barom állatoknak számát, nemét, és hogy hány esztendősek, 's mitsoda szőrűek voltak a' Dögnek kiütése előtt, jelenti.

A' második Tábla Nro. 2. Megnevezi először a' Helységek nevét, a' hol a Dög uralkodik, továbbá bejelenti az elől-járóknak az egészséges Barom állatoknak, 's betegeknek, meggyógyultatnak, és eldöglötteknek számát, és hogy minémű nem, és korbeliek, avagy szőrűek vesztek leginkább, 's mellyek maradtak mentek a' Dögtől.

Az harmadik Táblának Nro. 3. magyarázatya: melly szerént a' Fels. K. Helytartó Tanátsnak parantsolattyára, a' Magyar Országgyűlésnek, és Barom orvosok kötelességek a' marha Dögről való jelentést megtenni, és azt az Elöl-járóknak beküldeni.

A' Táblának kezdetén lévő tsillagzat * jelenti az első, második, harmadik &c. számát, tehát tétefsék I-ső, II-dik, vagy III-dik &c. Tábla.

A' Táblának I-ső Rubrikájába ki-kell a' T. Nemes Vármegyének, és abban lévő helységnek nevét tenni.

A' II-dik Rubrika foglallya magába a' Barom állatoknak számát a' Dögnek ki-ütése előtt, p. o. azoknak egész száma minek-előtte a' Dög-kezdődött, állott 500 darabból.

A' III-dik Rubrika jelenti a' Barmoknak egész számát az első meg-vizsgálás után, ki-vé-ven az el-döglöttek, p. o. minek előtte a' Dög kezdődött, a' marhák egész száma állott 500 darabból, hanem az első meg-vizsgáláig el-döglött belőlők 50 darab, tehát az első meg-vizsgáláskor a' marhák száma tesz 450. darabot. Ezt pedig ki-kell hiven a' harmadik Rubrikába tenni.

A' IV-dik Rubrika mutattya, mennyi légyen a' betegeknek száma az első meg-vizsgáláskor, hanem az előbb el-veszteknek számát-is ide kell
szám-

számlálni. Ez a' negyedik Rubrika a' következő Tabellákba mindenkor üresen maradjon.

Az V-dik Rubrika jelenti a' betegeknek szaporodását hétről hétre.

A' VI-dik Rubrika foglalja magába minden betegeknek számát öszveségelesen vevén. Ez a' Rubrika az első Táblában meg-egygyez a' IV-dik Rubrikának Sommáíával, hanem a' többi Táblákba különböz tőle a' hozzá adás által.

A' VII-dik Rubrika jelenti a' Dögből ki-gyógyúltak számát.

A' VIII-dik Rubrikába ki-kell tenni az el-döglöttek számát.

A' IX-dik Rubrika ki-mutattya az egész számnak meg-kifsebbedését, p. o ha a' 123 darab betegek közül (a' mint a' VI-dik Rubrika mutattya) 72 az VII-dik Rubrika szerénc meg-gyógyúlt, és 30 darab (lásd a' VIII-dik Rubrikát) el-döglött, tehát meg-kifsebbült a' betegeknek száma, és ha ezen két Rubrika

tudni-illik a' VII-dik, és VIII-dik öfzve szám-
láltatik, az egész számnak meg-kifsebbedése
tészen 102.

A' X-dik Rubrika jelenti, mennyi légyen
a' betegen maradtaknak száma a' le-kifsebbedést
le-vonva, p. o. ha a' IX-dik Rubrikának szá-
ma, melly 102. áll, le-vonatik a' VI-dik Rubri-
kának Sommájából, melly 123. tészen, akkor
marad tsak 21. darab beteg. Ezt a' számát
ki-kell a' X-dik Rubrikába tenni.

A' XI-dik Rubrika az egészségeseknek, meg-
gyógyúltaknak, és betegeknek számát jelen-
ti. Ez a' Rubrika mindenkor meg-egyez a'
III-dikkal.

A' XII-dik Rubrika mutattya a' proportiót,
tudni-illik: mitsoda mérséklés légyen a' meg-
gyógyúltak, és betegek közt.

A' XIII-dik Rubrika jelenti hasonlóképpen
a' proportiót az el-döglöttek, és betegek közt.
Mind a' két Rubrikát pedig a' következő
példák meg-világosíttyák:

Monostor Helységbéli márbák

betegek meg-gyógyultak el-döglöttek

56   24   16

már mind a' három Summát el-kell osztani egy osztóval (dividenssel) p. o. 8-al

$$\begin{array}{r|l} 56 & 7 \\ \hline 8 & \end{array} \quad \begin{array}{r|l} 24 & 3 \\ \hline 8 & \end{array} \quad \begin{array}{r|l} 16 & 2 \\ \hline 8 & \end{array}$$

az-az: 8 az 56 lehet hétszer tálni, továbbá 8 a' 24be háromszor, és 8 a' 16ba kétszer, tehát a' proportió abban áll, hogy a' meggyógyultak állapotya a' betegekhez képest olyan mint 3 az 7hez; és az el-döglötteknek az betegekhez képest annyi mint 2 a' 7hez.

Más példa, lásd a' Táblába:

Szabad Királyi Pest Városbéli márbák

betegek meg-gyógyultak el-döglöttek

104   64   32

ismét mind a' három Summát egy dividenssel, p. o. 8-al kell el-osztani.

$$\begin{array}{r|l} 104 & 13 \\ \hline 8 & \end{array} \quad \begin{array}{r|l} 64 & 8 \\ \hline 8 & \end{array} \quad \begin{array}{r|l} 32 & 4 \\ \hline 8 & \end{array}$$

az-az: a' 104be találni 8 tizen-háromszor, a' 64be találni 8 nyóltzszor, és 32be találni 8 négyszer, tehát a' XII-dik Rubrikába a' pro-

portió annyi mint 8 13-hoz képest, és a XIII-dik Rubrikába, melly az el-döglöttek, és a betegek között tesz merséklést, annyi a proportió, mint 4 a 13 közt.

A XIV-dik Rubrika foglalya magába a Dög betegségnek meg-nevezését, annak okait, 's jeleit, mellyekre főképpen mind a betegek-nél, mind pedig az el-döglöttek, és fel-bontzoltakba vigyázni kell, és azt híven fel-jegyezni.

A XV-dik Rubrika jelenti a rendelt belső, és külső orvofságokat, és azoknak erejeket.

A XVI-dik Rubrika illeti a Physicus Urakat; kiknek kötelefségek ebbe a Rubrikába fel-jegyezni, mitsoda külömbséget vettek ész-re a Dögbe a marhák nemekre, korokra, 's szőrökre nézve, és hogy miképpen vitték az emberek a polgári, 's orvói rendeléseket véghez.

ORVOSLÓ FORMULÁK.

I-ső S Z Á M.

A Ször - sinór.

A Ször - sinór buzás által értetődik egy olly mesterséges operáció, midőn a' Barom-állatok bőre, és hufos-része közt egy vagy másfél-araszni finór, melly vagy ló-szörből, vagy pedig kenderből font pántlikából áll, huzatik. Minémü betegségekbe, és a' testnek melly részeire, 's mi végre hasznos azt húzni, ki tetzik az előbbeniekből, szokták t. i. azt a' marhának szügyén, hasán, oldalain, lábain, nyakán, és homlokán húzni a' végre, hogy az által a' meg-romlott nedveség belőlről ki-tsalattassék. Hogy pedig ezen operáció helyessén véghez mennyen, azon a' helyen, a' hol az ember finórt akar húzni, fel-kell egy keveysé a' bőrt kerefsztül hasítani, fellől, a' hol a' finór bé, és alább ismét a' hol ki-vonatik, a' bé-vont finórt, vagy pántlikát pedig öszve kell varni, és mint addig benne hagyni, még tsak genetséget okoz,

hanem szükséges azt tágofoan hagyni, mindennap meg-mofoni, és ide 's toya húzni.

2-dik S Z Á M.

A' Tüzes-vas.

A' tallér forma tüzes vafsal szoktuk mi a' marhának homlokát, nyakát, fügyét, oldalát, és hafa-allát külömbb-féle betegségekbe meg-sütöni, és azzal a bőron egy mesterséges kelevényt indítani, melly úton az ártalmas, 's izgató nedvefség a' testből ki-tsalatik. Hanem hogy ezen operáció ismét szerentsésfen véghez mennyen, a' vasnak tsak t'zes veresnek, nem pedig fejéresnek, vagy szikrázónak keil ienni, és azzal szükséges a' bőrt tsak annyira meg-sütöni, hogy az barna, vagy gefztenye színt mutatfon, külömben mihelyeft a' bőr által égetődik, azonual a fene hozzá érkezik. Nem tsak pedig tallér forma, hanem még körtvely, és kés forma tüzes vafsal-is szoktuuk élni. De minémü állatoknál, és mitsoda esetekbe szükségesek légyenek azok, ki-tetzik a' betegségeknek magyarázattyokból.

3-dik S Z Á M.

A' Hunyor gyökér.

A' Hunyor gyökérnek a' marha - Dög ellen különös haszna van, ha tsak az ember azzal idein korán él. A' Régiek szokták azt a' marhának fülébe dugni, mi pedig inkább a' beteg állatnak (értem a' szarvas marhát) nyaka lepenyegébe, vagy a' torkán alá fityegő bőrébe dugjuk azt, és valóban ez a' hely legalkalmasabb-is arra, mert a' marha a' daganat miatt könnyen le-fekhet, járhat, ide 's tova fordulhat. Ezen operációnak pedig helyes, 's hasznos meg-tételére szükséges először az említett nyaknak lepenyegét, egy három metző árral * meg-szúrni, és azután abba akkorra kis hunyor gyökeret, mint egy árpa szem, dugni, hanem a' hunyor gyökeret mindenkor egy kis tzerua szátra kell a' végre kötni, hogy onnénd harmad, vagy negyed nap múlva mikor már elegendő daganatot okozott, könnyen ki-lehefsen huzni, külömben, ha benne marad, fokáig genetséget okoz, és a' marhát nagyon meg-erölteti. A' hunyor-gyökér a' marha Dög ellen nem tsak orvosló, hanem egyszer smind védelmező crövel-is bír.

4-dik

* Acus triquetra.

4-dik S Z Á M.

Az ér-vágás.

Az ér-vágással vigyázva kell élni. Vagynak olly esetek, mellyekben a' marhákon való ér-vágás szükséges, és el-kerülhetetlen, a' mint az előbbeniekből ki-tetzik; de vagynak ismét olly betegségek p.o. a' rothadásbéliek, mellyekben ártalmas, és mint védelmező orvosság gyanánt is nem tanátsos mindenkor véle élni. Az ér-vágásra pedig leg-batorságozsabb hely a' nyak-ér, avagy tüdő, és farkantyú er: a meg-állapodott marhákból, ökrökből, vagy lovakból lehet bátran egyszerre három, avagy négy font vért-is botosítani, és ha szükséges volna az ér-vágást meg-újjítani.

5-dik S Z Á M.

Lágyító, 's hivesítő ital.

Végy két maroknyi korpát, másfél maroknyi fejer málna levelét, főzd-meg két pint vízbe, azután szürd-meg, és tégy hozzá tisztított salétromból egy latot, mézből két kanálnyira valót; adgy belőle a' beteg állatnak ital gyanánt egy-egy mefzelt.

6 dik S Z Á M.

A' Klifztérozás.

A' klifztérok - is (mellyeknek az efetekre nézve külömbféléieknek kell lenni) foganatos, és hafznos szerek. Szükségesek azok kiváltképpen a' has rekedésbe, has rágásba, a' gyomor, és belek tisztátalanságába, a' fosásba, és vérhasba 's a' t.

Leg-közönségebb Klifztér a' következő:

Végy korpából két maroknyit, avagy helette len-magból három maroknyit, főzd-meg három itze vízben, szürd-meg; 's olvaszd-fel benne két maroknyi konyha sót, 's tölts hozzá még hat lat len mag olajt, és töld-bé lágy melegen a' klifztér kannát, vagy fetskendőt a' marhának vég hurkájába.

Izgató Klifztér.

Végy négy lót közönséges szappant, olvaszd-el négy font meleg vízben, és tégy hozzá egy maroknyi konyha sót, 's töld-bé a' mint fellyebb meg-mondstott lágy melegen.

7-dik S Z Á M.

Végy üröm-füből (*berba absyntii*), Rutából (*berba rutæ*) egy-egy maroknyit, száragaszd-meg, 's törd porrá, tégy hozzá egy maroknyi konyha só, keverd öszve elegendő mézzel, és kenyed a' beteg marhának nyelvére.

8-dik S Z Á M.

Végy két maroknyi rozs-lisztet, keverd higan elegendő vízzel jól öszve, 's tégy hozzá tisztított falétromból két lótót, mézből három kanálnyira valót, add a' marhának ital gyánant.

9-dik S Z Á M.

Végy keferü gyökérből, (*radix gentianæ*) ruta füből (*berba rutæ*) tserfa héjából (*cortex querci*) mindenikből négy latot, törd porrá, tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) egy latot, keverd elegendő mézzel öszve Likтариumnak, és adgy belőle a' beteg marhának nyelvére, regvel, dölbe, és estve egy jó kanálnyira valót.

10-dik S Z Á M.

Végy örmény gyökérből (*radix enulæ*) mester gyökérből (*radix imperatoriæ*) négy latot, kömény magból (*semen fœniculi*) egy latot, törd porrá, 's tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) három köntinget, fenyő magkásából (*Rob Juniperi*) három latot, keverd elegendő mézzel öszve, hogy Likтариум légyen belőle, mellyből kennyél a' marhának nyelvére reggel, délbe, és estve egy jó kanálnyira valót.

A' Hasnak fel-puffadásúba.

Végy fenyő magból (*baccarum Juniperi*) egy maroknyit, kömény magból (*semen fœniculi*) fél maroknyit, törd-meg öregen, és forald-fel egy itze borba, utólján keverj közibe, és olvassz-el benne tisztított falétromból másfél lotot, töltsd a' torkába kétzerre.

11-dik S Z Á M.

Végy rozs-kenyérből két fontot, favanyú és édes almából tizet-tizet, metéld öszve, és fűzd-meg három pint vizbe, azután tégy hozzá falétromból (*nitrum purum*) három lotot. bor kőből (*cremor tartari*) négy lotot,
kö-

közönséges mézből (*mel commune*) három kanálnyira valót. Élje vele ital, vagy üntelék gyanánt: az az: -öntsd a' marhának torkába egy-egy itzénként.

12-dik S Z Á M.

Végy árpából hat maroknyit, főzd egy vasfazékba elegendő vízzel mind addig, még az árpa szem meg-nem fakad, azután tölts hozzá bor vagy konyha etzetből egy mészszelt. Élly vele üntelék, vagy ital gyanánt. Lehet belőle egy egy mészszelt, vagy fontot a' marhának torkába tölteni.

Avagy:

Végy kút-vizből annyit, a' mennyi tetzik, tsöpögtefs belé savanyú gálitz-kő spiritusból annyit, melly gyengén savanyúvá teszi azt; élly vele ital gyanánt.

13-dik S Z Á M.

Végy búza korpából két maroknyit fejer málvából (*berba altheæ*) egy maroknyit, főz meg másfél pint vízbe, tégy hozzá közönséges mézből három kanálnyira valót. Élje vele klisztér gyanánt.

14-dik S Z Á M.

Végy fejer málvából (*berba altheæ*), ökör-farku füből (*berba verbasci*) két két maroknyit, főzd-meg másfél pint vízbe, tégy hozzá tisztított salétromból (*nitri puri*) két lotot bor-kö-sóból (*cremor tartari*) másfél lotot, közönséges mézből (*mellis communis*) négy kanálnyira valót. Élly véle ital, vagy öntelék gyanánt, de mindenkor csak egy egy mezfzelt: az az: egy fontot tölts belőle a' marhának torkába.

15-dik S Z Á M.

Végy rozs-kenyérből, árpából, zabból mindeükből egy egy fontot, főzd-meg közép szeru vas fazékba, szürd-meg, és tölts hozzá fejer, vagy vörös borból két itzet. Ellyen a' marha véle ital gyanánt.

16-dik S Z Á M.

Végy fejer málvagyökérnek (*radix altheæ*) vagy búza korpának főtt levéből egy pintet, tégy hozzá fájdalmat enyhítő tseppekből (*Laudanum*) két scrupulust, szent-János kenyere syrupjából (*syrupus Diacodii*) két latot, egyelítsd öfzve, és élly véle ital, vagy öntelék gyanánt.

17-dik S Z Á M.

Végy nyers Timsót (*alumen crudum*) két latot, olvaszd-el egy itze borban, öntsd kétfzerre a' marhának torkába.

18-dik S Z A M.

Végy mezei szög - fü - virágból (*For. Chamomillæ*) egy jó maroknyit, fűzd-meg egy itze vízben; tégy hozzá fél itze etzetet, és fél font friss len-mag-olajt. Elly véle öntelék gyanánt.

19-dik S Z Á M.

Végy fejer magnesiát (*magnesia alba*) Bor-kő-sót (*tartarum crudum*) mindenikből két latot, Rhabarbaromat (*Rhabarbarum*) egy latot. Keverd egybe jól, és adgy belőle egy nagy kanálnyira valót hideg vízbe egyelítve.

20-dik S Z Á M.

Végy Velentzei szappanból (*saponis Venetæ*) két latot, olvaszd-el egy pint meleg vízben, tégy hozzá Rhabarbarumot egy latot, erdei vad faláta extractumból (*extractum taraxaci*) másfél latot, közönséges mézből (*mel-*

lis communis) két latot. Éllyen a' marha véle ital vagy öntelék gyanánt.

21-dik vagy 19-dik S Z Á M.

Végy sárga agyakból (*argilla*) annyit a' mennyi szükséges, keverd öszve elegendő vízzel, tölts hozzá erős konyha etzethől egy fontot, Ólom etzethől (*acetum lythargivi*) egy két ka'ányira valót, és azzal kennyed, vagy mázold-bé a' dagadt, és gyúladt köröm tájékát.

22-dik S Z Á M.

Végy tserfa leveléből (*folia querci*) ezer-levelä-füből (*millefolium*) minden-ekből egy, egy maroknyit, főzd-meg két itze vízben, fetskendez a' nádra hüvelybe véle.

23-dik S Z Á M.

Végy fejer malvából (*herba altheæ*) mezei szegfűből, (*Florum Chamomilæ*) egy-egy maroknyit főzd-meg egy pint vízben — tégy hozzá tisztított flétromból (*nitri puri*) egy latot, közöuséges mézből (*mellis communis*) két ka'ányira valót, ély véle klisztér gyanánt.

Végy Sennának levelét (*folia Sennæ*), farkas alma füvet (*herba aristolochiæ vulgaris*) mindenikből egy-egy maroknyit főzd-meg egy pint vízben, tégy hozzá tisztított salétromból (*nitri puri*) egy latot, bor kö-sóból (*cremor tartari*) másfél latot. Élj véle űntelek gyanánt, és töltsd háremfsz. a' marhának torkába.

25-dik S Z Á M.

Végy eleven kénesöböl (*mercurii vivi*) hat latot, egy font disznó zsirt, vagy oh hájat, törd és keverd azokat egy mosárba mind addig még a' kénesö el-nem oszlik, és a' hájal meg-nem egyesül. Kend meg-vé e a' rühes marhát, vagy lovat.

Vagy:

Végy kénkő virágból (*florum sulphuris*) négy latot, hunyor gyökér porból (*pulvis radicis bellebori nigri*) három latot, ólom etzetből (*acetum lytbargirii*) két latot, keverd egy lábasban a' tüzen elegendő disznó firral; és élj véle kenet gyanánt.

26-dik S Z Á M.

Végy körös bogár porból (*pu'vis cantbaridum*) egy latot, szabadilla porból (*pulvis semin. sabadillæ*) két latot, kénkő virágból (*florum sul-*

sulphuris) négy latot , keverd öszve egy láb-
 asban a' tüzen elegendő len-mag-olajjal.
 Kend-meg véle a' tetves, 's rühes marhát, lo-
 vat , juhót, vagy fertést.

27-dik S Z Á M.

*A' Juhoknak pestises nyavalyája ellen való vé-
 deimező szer :*

Végý hangyal porból (*pulvis formicarum*)
 annyit, a' mennyi a' Juhok fokaságára nézve
 elegendő, keverd öszve három annyi konyha-
 sóval. Ellyenek a' Juhok véle nyalánk gya-
 nánt.

A' hangyálokat pedig lehet fészkestől,
 tojásostól venni, és egy sütő kementzébe meg-
 szárazítani, azután porrá törni, és sóval keverni.

A' száraz köbögés ellen:

Végý örmény gyökeret (*radix enulae*) négy
 latot, kömény magot (*Jemen feniculi*) két la-
 tot, törd porrá, és keverd elegendő közön-
 séges mézzel egybe, adgy belőle a' Juhok
 nyelvére egy kanálnyira valót, azutáu itafs
 teá lisztes, és falétromos moslékot.

28-dik S Z Á M.

A Juhoknak rotbad-betegségét el-kerültető
szer:

Végy üröm füböl (*berba absyntii*) Rutéből (*berba rutæ*) fok-hagyma-szagu fübö, (*berba scordii*) annyit, a' mennyi a' Juhok fokaságára nézve elegendő, törd porrá, és keverd öszve két annyi-konyha sóvával. Ad a' Juhoknak nyalánkba.

A nedves koböges ellen:

Végy árpát négy fontot, főzd-meg egy nagy fazék vizbe, szüzd-meg, 's tégy hozzá közönséges mézből, és konyha sóból fel-fel fontot. Éllyenek a' Juhok véle ital gyanánt.

29-dik S Z Á M.

Végy orofzián fog füböl (*taraxacum*) gyökereftől száraftól két maroknyit, főzd-meg egy itze lentsével egy pint vizbe. Éllyenek a' Juhok vagy egyéb allatok véle ital gyanánt, ha magoktól nem innák, tölts belőle egy-egy mezfizelt a' torkokba.

Vagy:

Vagy:

Végy pénz levelü füből (*berba numularia*) két maroknyit, tormatilla gyökérből (*radix tormentillae*) egy maroknyit, főzd-meg egy pint borba. Él j véle öntelik, vagy ital gyanánt, hanem lágy mélegen kell belöle az állatnak adni.

30-dik S Z Á M.

Végy vörös ökör nyelvü fünek leveleiből, vagy magvából (*buglossum rubrum*) fél maroknyit, főzd-meg egy itze fele vízbe, fele borba. Önts belöle a' Juhok torzába egy egy pohárnyira valót.

Avagy:

Végy Timsót (*alumen crudum*) egy latot, olvaszd-el egy font meleg borba. Él j véle öntelék gyanánt.

31-dik S Z Á M.

Végy mustár magot (*semen sinapi*) fél kanálkával, törd porrá, tégy hozzá fél pohárka éget bort. Keverd öszve. Él j véle; egy-szerrè öntelék gyanánt.

32-dik S Z Á M.

Végy tormatilla gyökérből (*radix tormentillæ*) keserü gyökérből (*radix gentianæ*) két két maroknyit, törd porrá, keverd öszve lábasha piritot két annyi ros-lisztel, fél font konyha sóval. Adj a' Juhoknak belöle nyalánk gyanánt.

33-dik S Z Á M.

Végy ürömfüből (*berba absyntii*) két maroknyit, tserfa héjából (*cortex querci*) három latot, törd porrá, tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) két latot, kénkő virágból (*florum sulphuris*) négy latot, konyha sóból fél fontot. Keverd öszve. Éllyenek a' Juhok véle nyalánk gyanánt. Ha több kivántatik a' Juhoknak fokaságára nézve, tsinál többet.

34-dik S Z Á M.

Végy fekete hunyor-gyökérből (*radix belebori nigri*) három latot, kénkő virágból (*florum sulphuris*) négy latot, keverd elegendő iros-vajjal öszve kenetnek, és kend-meg véle a' rühes Juhokat.

35-dik S Z Á M.

Végy eleven kénesöt (*mercurii vivi*) egy fontot, Venetziái terpentint (*tberebintina Veneta*) terpentín olajt (*oleum tberebintinae*) mindenikből fél-fél fontot, keverd öfzve, és törd egy mosárba mind addig, még az eleven kéneső egészen el-nem oszlott, és terpentinnyel öfzve nem egvesült. Él j vele kenet gyanánt, de következendőképpen: válaszd-el a' rühes Júhnak a' gyapját nyakától fogva a' farkáig előfzör a' bal részén, és kennyed jól meg a' bőret hofzfzafsan a' mint a' lineát huztad, ismét jobb táján-is vífzfa a' farkától fogva a' fejcég válaszd-el a' gyapját, és kend meg jól a' bőrit, a' fule kerületét-is. Ezen kenet által a' Júhok nem tsak ki-gyógyúlnak a' rühből, de még mentek-is maradnak tőle.

36-dik S Z Á M.

Vért tisztító nyalánk:

Végy keserű gyökérből (*radix gentianae*) örmény gyökérből (*radix enulae*) mindenikből négy latot, ürömfűből (*berbae absyntii*) rútaból (*berbae rutae*) két-két maroknyit, száragasd-meg, azután törd porrá, 's tégy hozzá

T 4.

pis-

piskoltzból (*antimonium crudum*), kénkö vírágból (*florum sulphuris*) három latot, keverd öszve két font konyha sóval, és egy véka korpával. Adj a' Juhoknak be.őle nyalánk, és eledel gyanánt.

Avagy:

Végy paraditsom magból (*femen cardamomi*) két latot, gyalog fenyő magból (*baccar. juniperi*) nyóltz latot, törd porrá, 's tégy hozzá két font konyha sót, fél font tzukrot, keverd öszve, és hints-meg a' Juhoknak eledelét — szénáját — zabját — vagy korpáját véle.

37-dik S-Z Á M.

Végy dohány levelé ek porából (*berba nicotianæ*), szabadilla porból (*femen jabadillæ*) négy négy latot, keverd öszve elegendő irós vajjal, vagy fa-olajjal. Kend-meg véle a' tetves, 's kollantsos juhokat.

38-dik S Z Á M.

Végy öt levelű füvet (*quinquefolium*) két maroknyit, vad mustár magot (*femen sinapi*) egy latot, tedd egy nagy fazékban, töltsd teli ferrel vagy borral, fűzd-meg jól, és szürd-le tiszta ruhán, azután fatsarj hozzá Bal-

Baldrián fű (*valeriana*) gyökere vizét egy mezfzelt, és adgy reggel, délbe, és este a' Juhoknak egy egy mezfzelt.

39-dik S Z Á M.

Végy fejer malvából (*berba altbeæ*) fél maroknyit, zsályát, (*berba salviæ*) majoránnát, (*majorana*) Rosmarint, (*rosmarinum*) levendula virágot (*florum lavendulæ*) mindenekből egyenlő mertékkal annyit a' menyit négy újjaidal vehetz, forrázd fel egy pint vízbe, 's mofogasd véle a' meg-gyuladt, és dagadt tölgyet, vagy egyéb tagokat.

40-dik S Z Á M.

Végy buza korpát négy maroknyit, fejer málvát (*altbea*) árva-tsallant (*urtica mortua*) három maroknyit főzd-meg egy vas fazék vízben, 's tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*), kénkő virágból (*florum sulphuris*), tisztított falétromból (*nitrum purum*) két két látot, bor-kő-sóbul, (*cremor tartari*) és konyha sóból négy látot. Ad moslék gyanánt a' fertéseknek.

41-dik S Z Á M.

Végy puska port (*pulvis pyrius*) két latot, zsályát (*salvia*), Isópot, (*hyssopum*) torokgyik füvet, (*prunella*) mindenikből két maroknyit, főzd-meg egy jó vas-fazék vízbe, 's tégy hozzá tisztított falétromból (*nitrum purum*) két latot, bor-kő-sóból (*cremor tartari*) háromlatot, konyha sóból négy latot. Keverd jól öszve, és add a' sörtéseknek ital gyanánt.

Avagy:

Végy egy font oltatlan meszet (*calx viva*) keverd öszve kövér földel, vagy hamuval, tégy hozzá tisztított falétromból (*nitrum purum*) fél fontot, Glaubernak tsuda sóából hat latot. Adgy a' beteg fertésnek belőle mindennap egy fél meszszelt italban.

Avagy:

Végy porrá tört timsót (*alumen crudum*) egy köntinget, keverd öszve egy kanál konyha sóval, hintsd egy szelet líros kenyérre, és add-bé a' fertésnek egyszerre.

42-dik S Z Á M.

Végy főtt árpa levelet két pintet, tégy hozzá kénkő virágból, (*florum sulphuris*) puska porból (*pulvis pyrius*) mindenikből két latot, marha terjéből (*Theriac diatejssron*)

há-

három latot, közönséges mézből, és konyhasóból három kanálnyira valót, keverd öszve, itasd a' fertésekkel.

43-dik S Z Á M.

Végy keferü gyökeret, (*gentiana*) angyalgyökeret (*angelica*) mindenikből két latot, tégy hozzá piskoltzból, (*antimonium crudum*) kénkö virágból, (*florum sulphuris*) puska porból (*pulvis pyrius*) egy egy latot, keverd öszve, és tsinál belőle port. Adgy belőle a' fertésnek mindenkor egy kanálnyira valót vizzel egyelítvén azt, vagy pedig egy szeletzsiros-kenyérre kenvén.

44-dik S Z Á M.

Végy aszszu figét, (*carica*) levistikontvad petrefelyemt, (*levisticum*) borostyán¹ magot, (*baccar. lauri*) fenyő magot, (*bac. juniperi*) Pápa füvet, áldot füvet, (*carduus benedictus*) öröm füvet (*absynthium*) mindenikből egy egy maroknyit, főzd-meg egy nagy vas fazék vizbe, tégy hozzá Glauber tsudasóból, (*sal mirabilis glauberi*) vagy ez helyet minthogy oltsóbb, és szintén olly erjű, Magyar Országai termet-tsudasóból (*sal mirabilis hungarici*) három latot, konyha

ha sóból (*sal commune*) hat latot: keverd jól öfzve. Ad a' fertéseknek ital gyanánt.

45-dik S Z Á M.

Fér viz (aqua vegeto-mineralis)

Végy egy pint kuri vizet, tsöppögtes-belé olom etzetből, (*acetum lytbargirii*) vagy olom kivonásból (*Extractum saturni*) egy kis kanálnyira valót, hogy téj szine légyen. Elj véle szem-viz gyanánt: az-az bortsás belőle az állatnak gyuladt szemébe, mellyet előbb hideg vízzel ki-mostál egy kis kanálnyira valót. Hasznos viz ez a külső febek gyógyítására-is.

A' düböfség ellen védelmező szer:

Végy mérges tseresnye gyökerből (*belladonna — solanum majus*) annyit a' mennyit akarsz, de Sz. Iván nap tájba ásd ki-azt; azután száragasd-meg szellön, 's törd porrá. Elj vele következőképpen: Egy lónak, vagy ökörnek adgy ezen porból annyit a' mennyi két kés hegyére megy, egy szelet vajjal-meg kent kenyerre hintvén azt; egy borjúnak, júhuak, fertésnek elegendő fele része. Egy embernek lehet belőle vízbe kis kés hegyére valót — két esztendő gyermeknek pedig nyól-

nyóltzad részt adni. Az állatot a' bé-adás után nem kell nyóltz óráig meg-itatni, és szükséges az említet porból néki egy más után háromszor, és mindenkor 48 óra mulva adni. *Lásd Hannov. Mag. 1763. pag. 107.*

Avagy:

Végy tyuk hur füvet (*anagallis arvensis*) mellynek vörös virágja van három masroknvit, szárazasd-meg száraftól 's virágoftól, azután törd porrá, tégy hozzá tört timsóból (*alumen*) konyha sóból egy latot. Ílj véle, és hints belőle egy szelet kenyérrre egy káve kanálnyira valót, ad-bé a' meg-mart állatnak, háromszor egymás után, és tiltsd-meg néki az italt 8 óráig.

Avagy:

46-dik S Z Á M.

Végy finomra tört tzinobert, (*cinabaris*) kőserű gyökér port (*gentiana*) mindenikből egyenlő mértekkel, keverd öfzve jól elegendő mézzel, és tsinálj belőle egy kűntinget (*drachma*) nyomo gömböléket, vagy falatot, adgy belőle a' dűhűs állat.ól meg-mart marhának eh-gyomorra mindennap kétszer egyet egyet. Eljen véle 20 napig.

47-dik

47 dik S Z Á M.

Végy fenna levelet (*folia fennæ*) egy mároknyit, bor kő-sót (*cremor tartari*) három latot, forrázd-fel három font, vagy másfel itze vízben, tégy hozzá keferü sóból (*sal amarum*) négy latot, hadd a' tűz mellet egy fertál oráig állani. Élj véle öntelék gyanánt, és a' nagyobb állatnak lónak, vagy ökörnek önts belőle egyfzerre egy egy fontot, a' szájába.

Avagy:

Végy Mannát hat latot (*manna calabrina*) Rhabarbaromot (*Rbabarbarum*) fél latot, forrald-fel három font vízben, tégy hozzá keferü sóból (*sal amarum*) két latot. Élj véle kétfzer öntelék gyanánt.

48-dik S Z Á M.

E r ő s p u r g a l ó f z e r :

Végy Aloe porból három latot (*aloe succotrina*) tölts reá egy itze meg-forralt bort, keverd mind addig a' tűznél még az aloe el-nem ofzlék. Öntsd a' Lónak, vagy ökörnek kétfzerre a' szájába.

49-dik S Z Á M.

Vért tisztító szerek:

Végy Órméuy gyökérből, (*enula*) mester gyökérből (*imperatoria*) három latot, törd porrá, tégy hozzá kénkő, vagy bűdöskő virágból (*flores sulphuris*) két latot, értz szetsenből (*æthiops mineralis*) két köntinget keverd öszve elegendő közönséges mézzel liktariumnak. Adgy belőle reggel, délbe, és este egy jó kanálnyira valót a' nyelvére, mindenkor egy órával azt etetés előtt.

50-dik S Z Á M.

Izzasztó szerek:

Végy Bodza virágból (*flores sambuci*) egy jó maroknyit, bodzakásából (*Rob sambuci*) három latot, forrazd-fel egy pint vízben, tégy hozzá izzasztó piskoltzból (*antimonium diaphoreticum*) két köntinget, hadd egy ideig a' tűz mellett állani. Élj véle öntelék gyanánt, és tölts belőle a' nagy állatnak szájába egy egy fontot.

51-dik S Z Á M.

Vizelletet bajtó szerek :

Végy fenyő magból (*baccarum juniperi*) egy maroknyit törd-meg őrege, pétéfelyemből fél maroknyit, föld-meg három itze vizben, 's tégy hozzá tisztított falétromból két latot, önts-bé az állatnak szájába háromszor.

52-dik S Z Á M.

Rotbadás le n való szerek :

Vég tserfa héjat (*cortex querci*) három latot, üröm füvet (*absynthium*) fok hagyma-szagú füvet (*scordium*) egy egy maroknyit, föld-meg egy pint vizben, tégy hozzá savanyú galitzkő spiritust egy kanálnyit, vagy helyette kamforból (*campora*) mellyet előbb éget borba elolvasztottál két köntinget. Élj véle öntelék gyanánt a' mint fellebb meg-mondatott.

53-dik S Z Á M.

Szeleket bajtó szer :

Végy kapor, vagy kömény magból, (*feniculum*) bétsi köményből (*cuminum*) fél latot forrázd-fel egy itze vizben, 's tégy hozzá édes falétrom spiritusból egy latot. Öntsd ketzerre a' marhának torkába.

54-dik S Z Á M.

Geleszták, és egyéb férgek ellen:

Végy tört varadits magból, (*tanacetum*) ürömfából, (*absyntbium*) Aloesből (*aloe succotrina*) mindeniktől három három latot, glau-ber tsuda sóból nyóltz latot, keverd öszve elegendő mézzel, és tsinálj belőle liktáriumat. Adgy a' marhának, vagy lónak belőle, reggel, délbe, és estve egy egy kanálnyira váltót a' nyelvére kenven azt.

Avagy:

Végy paprágyból, mellyet ördög bardája sünek, vagy perjének-is neveznek (*flixi mas*) négy latot, kerti tzipros fából' (*fabina*) három latot, ördög-szarból (*asa fetida*) két latot, Jalapa-gyökerből három latot, tört porrá, tsinálj belőle elegendő mezzel tiz gombolyéket, vagy golyobitsot. Adgy a' marhának, vagy lónak minden reggel harmat.

55-dik S Z Á M.

A' fájdalmas daganatokat el-oszlató szerek:

Végy szegfű virágból, (*flores chamomilla*) bodza virágból, (*flores jambuci*) olasz ut fű-

ből (*flores arnicæ*) fodor-mintából (*berba menthae*) sállyából, (*berba Jalviae*) rosmarinból, (*berba roismarini*) levendula virágból (*flores lavendulae*) fél maroknyit. Keverd öszve, 's meteld apróra, és forrázd-fel egy pint vizben, mofogasd véle a külső daganatokat.

56-dik S Z Á M.

Seb gyógyító viz:

Végy terpentén olajt (*oleum therchintbinæ*) három latot, peruvianus balsamból egy latot, keverd két tojás fargájával együt jól öszve egy kő-mosárban, azután tölts reá eleven mézf-vizből (*aqua calcis vivæ*) két fontot. • Elj véle, és fetskendezd-meg a' febet (minekelötte azt fűszerzamas füvek, vagy farkas alma fünek (*aristolochia*) főtt levével jól megmostad végre tégy reá elegendő kender, vagy len tsüppüt, 's kösd-bé a' febet.

57-dik S Z Á M.

A' kebe ellen való por:

Végy keferü gyökérből, (*gentiana*) auggyal gyökérből (*angelica*) három latot, ürömfüből (*absyntium*) két maroknyit, kerti tzi-
prus-

prusból, (*fabina*) borostyán magból (*barcarum lauri*) három latot, kapor vagy kömény magból, (*feniculum*) görög-széna magból (*fœnum græci*) egy egy latot, mustár-magból két köntinget, törd ezeket porrá, 's tégy hozzá piskoltsból, (*antimonium crudum*) kénkő virágból (*flores sulphuris*) négy latot. Keverd öszve két font konyha sóval. Adgy a' kehes lónak, vagy marhának belőle reggel, és estve korpával, vagy zabbal egyelítve, avagy vízbe egy egy kanálnyira valót.

58-dik S Z Á M.

A' kebe ellen való liktarium:

Végy örmény gyökérből, (*enula*) keserű gyökérből (*gentiana*) egyenlő mértékkal négy négy latot, kerti-tziprus fából (*fabina*) hat latot, ürömfüből (*absyntum*) két maroknyit, száragsd-meg, és törd porrá, tégy hozzá piskoltsból (*antimonium crudum*) három latot, büdös kő virágból (*flores sulphuris*) két latot, fenyő-mag kasából (*Rob juniperi*) három latot, keverd elegendő mézzel (*mel commune*) öszve liktariumnak. Adgy a' lónak, vagy marhának mindennap egy egy kanálnyira valót a' nyelvére, — itas reá liztes moslékot.

59-dik S Z Á M.

Hivesítő ital:

Végy árpának, vagy zabnak főtt vizéből két pintet, tégy hozzá tisztított salétromból (*nitrum purum*) három latot, etzotes mezből (*oximel simp.ex*) negy latot. Keverd öszve, add a' marhának ital gyanánt, ha nem inná, önts belöle egy egy mezfizelt a' szájába.

60-dik S Z Á M.

Enyhítő ital:

Végy buza korpának főtt levéből egy pintet, tsöpögtes belé fájdalmat enyhítő, tsepegből (*lauianum liquidum*) egy scrupulust, tégy hozzá még Szent jános-kenyere syrupjából (*syrupi diacodii*) két latot. Keverd jól öszve. Éllyen véle a' has-menésben, vagy vér-hasban finlödő marha, ha magától nem inná, önts belöle egy egy mezfizelt a' szájába.

61-dik S Z Á M.

Görts ellen való ital:

Végy opiumból egy köntinget, (*opii puri dri*) olvazd-el két font meleg borban. Élly véle kétfzerre öntelék gyanánt. Mennyi opium

pium kivantatik egy lónak, vagy ökörnek abban nem egyeznek - meg a' Bárom orvosok. Bourgelat azt tartja, hogy egy lónak nyóltz szem, (*granum*) elegendő: híres Vitet orvos pedig taníttja, hogy lehet egy lónak 2, vagy 3. latot-is adni, én pedig azt tartom, hogy kevés mértékkel kell eleintén hozzá fogni, azután lehet belőle többet többet adni.

62-dik S Z Á M.

Gyomor erősítő ital:

Végy keferü gyökérből, (*gentiana*) vadd gesztenye-sa-hejából (*cortex hypocastani*) mindenikből három latot, üröm-füből (*absyntium*) egy maroknyit, főzd-meg egy pint vízben, tölts hozzá fél megszűszel vörös vagy fehér bort. Élje vele öntelek gyanánt.

63 dik S Z Á M.

Savanyóság ellen való szerek.

Végy rák-szemekből, (*lapides cancrorum*) egy köntinget, fehér-magnesiát (*magnesia alba*) két köntinget, bor-kő sóból (*sal tartari*) három köntinget, keverd öszve. Adgy belőle egy kanálnyira valót friss vízzel egyelítve.

*Ezen könyvnek meg-szerzője még következő
könyveket német nyelvoői magyarra fordított,
és nyomtatásban ki-adott, mellyek nála meg-
találhatnak:*

1. A' marha veszélyről írt könyvetske, Nyom-
tattatott Bétsben, Nemes Kurzbek betüivel
1784.
  2. A' marha-Dögről írt Jedgyzések. Bétsben
1784.
  3. A' Barom-állatok sebeit orvosló könyvek.
Bétsben 17 5.
  4. A' Lovak neveléséről írt könyv. Bétsben
1786.
  5. A' Ménésekről írt könyv. Bétsben 1786.
  6. A' Falui embereknek írt oktatás, mely-
ből ki-ki meg-tanulhattya, miképpen kelles-
sék a' vízben holt, fel-akasztott, meg-ful-
ladt, meg-fagyot, a' hívségben el-ájúlt, és
a' menykötől ütettett szereintsétlen feleba-
rátyán segíteni. Bétsben 1786.
-

